

VESZPRÉMI SZEMLE

Várostörténeti folyóirat

8. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

9.

2005.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Veszprém zenéje 1711 és 1849 között	3	M. Tóth Antal
A veszprémi polgárság könyvkultúrája a XVIII–XIX. században	28	Hudi József
Az iskolai könyvtári kultúra kezdetei Veszprémben a XIX. században	51	Kolozs Barnabásné
Szokolszky Rezső élete és munkája	82	Tatai Zoltán
A veszprémi színház története (1908–1944)	92	Rábóczki Eszter
A tradíciót kialakító és a tartalmi megújulást vállaló Veszprémi Takarékpénztár	105	Horváth Elvira

KÖZLEMÉNYEK

Iskolatörténeti Gyűjtemény Veszprémben	112	Kováts Sándor
Megújult a Koma-kút	120	Bándi László
Veszprémi hadtörténeti barangolások II.	123	Hangodi László

MEGEMLÉKEZÉS

Kartal Béla főorvos emlékezete	126	Hogya György
--------------------------------	------------	--------------

VESZPRÉMI KÖNYVEK	128	Kolozs Barnabásné, Csizsár Miklós, Tölgyesi József
-------------------	------------	--

VESZPRÉMI SZEMLE

Várostitörténeti folyóirat

8. évfolyam, 1. szám 9. 2005.

Várostitörténeti folyóirat
ISSN 1217-5358

Főszerkesztő:
Tölgyesi József

Szerkesztőbizottság:
dr. Praznovszky Mihály (elnök),
Bándi László, Hangodi László,
dr. Raisz T. Csaba, Sebő József,
Somfai Balázs, dr. Tölgyesi József,
V. dr. Fodor Zsuzsa

Szerkesztőség:
dr. Ács Anna, dr. Csiszár Miklós,
Hermann István, Szántó Zoltán,
dr. Tölgyesi József

Felelős kiadó:
dr. Praznovszky Mihály
könyvtárigazgató
Eötvös Károly Megyei Könyvtár
8200 Veszprém, Komakút tér 3.

A főszerkesztő elérhetősége:
8200 Veszprém, Május 1 utca 2/I
Tel.: 06-30-600-9186;

06-88-427-875

E-mail: tolgyjozs@axelero.hu

Technikai szerkesztő:
Szurmay László

Nyomda:
Faa-Produkt, Veszprém
Felelős vezető: Faa Judit

A folyóirat évenként 4 számmal
jelenik meg.
Előfizetési díj 800 Ft.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BÁNDI LÁSZLÓ tanár, helytörténész, Veszprém; DR. CSISZÁR MIKLÓS könyvtárvezető, Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola, Veszprém; HANGODI LÁSZLÓ történész, Városi Könyvtár és Múzeum, Tapolca; HOGYA GYÖRGY helytörténeti kutató, Veszprém; HORVÁTH ELVIRA tanítónő, pedagógiai szakíró, Veszprém; DR. HUDI JÓZSEF történész-levéltáros, Veszprém; KOLOZS BARNABÁSNÉ könyvtárvezető, Tánacsics Mihály Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium, Veszprém; KOVÁTS SÁNDOR igazgató, gyűjteményvezető, Veszprém; M. TÓTH ANTAL tanszékvezető egyetemi tanár, zenetörténész, Veszprém; RÁBÓCZKI ESZTER Veszprém; TATAI ZOLTÁN egyetemi docens, Budapest; DR. TÖLGYESI JÓZSEF főiskolai docens, Veszprém.

Illusztrációk:

Archív felvételek és reprodukciók

Címlapkép:

Veszprém látképe a 18. században. (Johann Christian Leopold rézmetszete)

A belső borítón:

A színház az 1910-es évek képeslapjain. Fodor Ferenc és Pongrácz Andor kiadása, Veszprém. (Balogh Gyula gyűjteményéből)

A hátsó borítón:

A színház az 1910-es évek képeslapjain. Fodor Ferenc kiadása, Veszprém. (Balogh Gyula gyűjteményéből)

TANULMÁNYOK

Veszprém zenéje 1711 és 1849 között (A szatmári békétől a világosi fegyverletételeg)

M. TÓTH ANTAL

Történelmi előzmények

VESZPRÉM 18–19. SZÁZADI zenéjének tárgyalása előtt szükséges annak az előző másfél évszázadnak a rövid összefoglalása, amelynek a vége, egyúttal egy új időszak kezdete – történelmi vízvonalaként – 1711, a szatmári béke éve volt.

Veszprém korábban évszázadokon keresztül az ország meghatározó kulturális (és ezen belül zenei) központja volt. 1552. június 4-én II. Szulejmán szultán bevette és szinte teljesen elpusztította a várost. Értékei megsemmisültek. Az egyházi épületekből csak a székesegyház szentélye és altemploma, valamint a püspöki kápolna maradt meg, de ezek is súlyosan megrongálódtak.¹ Elpusztult a székesegyház Vetési Albert püspök idején, 1469-ben épített orgonája is. Veszprém 1598 tavaszán ugyan megszabadult a török megszállástól, azonban a továbbiakban is végvár maradt, mivel a hódoltság határa a Balatonnál húzódott. A várban őrség tartózkodott. A város a létéért és fennmaradásáért küzdött, és a 17. század közepén kezdett magához térni. Lassan a zenei élet is fejlődésnek indulhatott. Az 1630-ban megépített kisebb, 6 regiszteres pozitív² mellé új („nagyobb”) orgona került a székesegyházba.³

1682-ben ismét hadszíntérré vált Veszprém: először Thököly Imre csapatai foglalták el, majd 1683-ban rövid három hónapra (utoljára) még a törökök, végül a császári katonaság szállta meg. 1696-tól megszűnt végvári helyzete, a katonaság azonban maradt: 3 lovas és 6 gyalogos század Babocsay György vicekapitány parancsnoksága alatt továbbra is szolgálatot teljesített. 1702-ben I. Lipót rendeletére lerombolták a várat.⁴ A Rákóczi-szabadságharc második évében, a dunántúli hadjárat során, 1704. május 31-én a császári hadak magyarországi parancsnokának, Siegbert Heister gróf tábornoknak a katonái vonultak be, és – megtorló akcióként – szinte teljesen elpusztították Veszprémet. Alig maradt a városban ép ház és 1–2 ezer lakos.⁵

Veszprém látképe a 17. században (Georg Krekwitz 1685-ben megjelent könyvéből)

I. Az újjáépítés százada

Az 1711. május 1-jén kötött szatmári békével lezárult a szabadságharc. A kuruc csapatok a majtényi síkon letették a fegyvert. A 18. század – hasonlóan az egész országhoz –, Veszprémben is az újjáépítésnek, az újrakezdesnek, a közigazgatás, a gazdasági és szellemi élet új alapokra helyezésének az időszaka volt. A folyamatosan változó politikai és ideológiai környezet meghatározta, módosította, alakította a zenét is. Azt is, ami az egyházi szertartások, világi ünnepi események fényét, pompáját emelte, azt is, ami a népünnepélyeken szolgálta a köznép szórakoztatását, és azt is, ami megyebálokon, nemesi udvarházak, polgári lakások multságain, a katonák toborzásánál, vagy akár a városi, falusi kocsmákban szólt.

Az újjáalakuló zenei életet alapvetően Veszprémben is három tényező határozta meg: a város helyzete, felekezeti hovatartozása és nemzetiségi összetétele.⁶ A regionális gazdasági, politikai és kulturális státusza abból adódott, hogy Veszprém régi püspöki székhely volt, és a mindenkori püspök annak ellenére igen nagy befolyással rendelkezett, hogy a török támadások elől székhelyét már korábban Sümegre kényszerült áttenni, és a várbeli rezidenciájában több mint 100 éven át a várórség kapitányai laktak.⁷ A katolikus egyház kezében óriási hatalom és vagyon koncentrált. A püspök volt a megye főispánja

és Veszprém földesura is. A városvezetés mindent megtett annak érdekében, hogy visszaszerezze önállóságát, megkapja a szabad királyi városi címet és az azzal járó előjogokat. A törekvések eredménytelenek maradtak.⁸

A katolikus restauráció eredményeként a városban és környékén élő reformátusok pozíciója jelentősen gyengült: a várban lévő, 1626–1629 között épült református templomot először 1712-ben bezárták, 1717. december 4-én a piaristáknak adták át, végül – Biró Márton idejében – a templomot, valamint az akkor már romos iskolát, tanítói és lelkesítő lakást lebontották és a telket az épülő megyeháza céljaira használták fel. A városban főleg az iparosok, a kereskedők és (amint látni fogjuk), a zenészek között nagy volt a német, az osztrák, a cseh, a morva és a századfordulótól a zsidó származású polgárok aránya. A hatalomból átmenetileg részben kiszorult köznemesek jelentős része református volt.

Veszprémben az eseményeket az is befolyásolta, hogy 1725-től, Esterházy Imre püspök Esztergomba távozásától⁹ 1842-ig, Zichy Domonkos püspök kinevezéséig,¹⁰ vagyis a város mai képének kialakítása időszakában egyetlen püspök sem származott régi katolikus arisztokrata családokból. (Ez az általános magyarországi helyzettől némiképp eltért, ugyanis az Esterházy, az Erdődy, a Batthyány, a Patachich család több tagja töltött be abban az időben magas egyházi méltóságot.) Biró Márton apja református birtokos nemes volt, Koller Ignác tiroli eredetű nemesi családból, Acsády Ádám köznemesi, Bajzáth József, Makay Antal, Kopácsy József elszegényedett kisnemesi, Kurbély György munkáscsaládból származott, Horváth János szülei pedig balatoncsicsói sokgyermekes jobbágyok voltak.¹¹ A származás és az ezáltal meghatározott társadalmi kapcsolatrendszer tevékenységüknek bizonyos plebejus, lokálpatrióta jelleget, gyakorlatiasságot, józanságot, egyúttal határozottságot és következetességet adott.

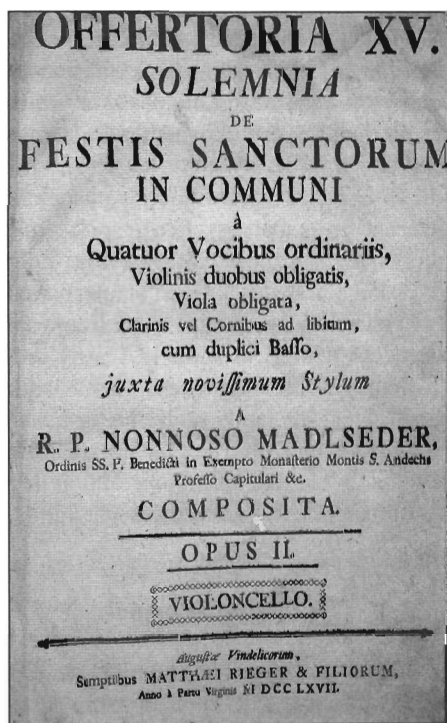
Városépítő főpapok

A város mai barokk arculata a 18. században alakult ki. A ferencesek már a 17. század végén megjelentek a belső várban. Volkra Ottó püspök 1711-ben letelepítette a piaristákat.¹² A református értelmiségen belül kevésbé a lelkészek és a tanítók, sokkal inkább a jogászok és a középnemesek játszottak fontos műveltséghordozó szerepet. Jól példázza ezt a 19. század elején a Veszprémvármegyei Zenetársaság létrejötte és ezen belül a Debrecenből Pápára került Kocsi Sebestyén Gábor szerepe.

Az 1720-as évek végén megindult a zenei élet is az Esterházy Imre püspök idejében újjáépített székesegyházban. Esterházy utóda, Acsády Ádám¹³ megvetette a székesegyház barokk zenei életének alapját. Az európai mintájú műzene legjelentősebb mecénása Veszprémben is a katolikus egyház volt, legfontosabb zenei feladatát a liturgikus zenei szolgálat vált. Három fizetett muzsikus állt rendelkezésre: az iskolamester, az organista és a kántor. Bár mindhárman a káptalan alkalmazottai voltak, feladatukká tették (ami többletjövédelmet is jelentett számukra), hogy névnapokon, esküvőkön, nagyobb ünnepeken „énekel és zenével szórakoztassák az uraságokat és úrhölgyeket”¹⁴.

Veszprémben is – a katolikus zenei központokhoz hasonlóan –, a többszólamú egyházi zene vált uralkodóvá, szemben a református és evangélikus központok hangszerkíséret

nélküli egyszólamú gyülekezeti énekeivel. Mivel nem volt református kollégium a városban, nyomát sem találjuk annak a zenélési stílusnak (zsoltárok, 16–17. századi gyülekezeti, korabeli halottas énekek, német korál dallamok, népies műdalok előadásának), amely annyira jellemző volt pl. Debrecen, Sárospatak, Nagyenyed, Kolozsvár és Pápa zenéjére.¹⁵ A korábban fontos szerepet játszott káptalani iskolát nem állították vissza, az ún. triviális alsó fokú iskolában iskolamester tanított.¹⁶

A veszprémi újkori kottagyűjtemény egyik legrégebb, Augsburgban 1767-ben nyomtatott kottájának (Madlsteder Offertoriumának) címlapja

1745-ben Biró Márton került a püspöki székbe.¹⁷ Veszprém újjáépítésében, a város, különösen a vár rendezésében igen jelentős szerepet játszott, bár rezidenciája változatlanul Sümegen volt. A hatalmas akarakterővel rendelkező főpap működése során – Ádám Iván szavaival – „igen heves temperamentumában sokszor összetévesztette a püspöki és főispáni jogkört, amiből magának sok ellenséget és sok keserű napokat szerzett”¹⁸. Kiemelkedő szerepe azonban vitathatatlan a konzolidációban. Célja az volt, hogy rendezze a székesegyházban az egyházi zene helyzetét, de a káptalannal megromlott viszonya akadályozta terve megvalósításában. Csupán annyit tudott elérni, hogy 1759-ben szerződtette a győri káptalan muzsikusát, Girányi Vencelt, és 1762 elején megszervezték a veszprémi káptalan ének- és zenekarát.¹⁹

Koller Ignác püspöksége alatt (1762–1773) épült fel Fellner Jakab (1722–1780) tatai építész irányításával a püspöki palota²⁰, 1867-ben készült el a várbeli vízvezeték²¹. 1762–1773 között restaurálták a Gizella-kápolnát²² és az egyházmegyében 21 új templom épült. A zenei élet jelentős fejlődésére csak a század utolsó negyedében került sor, amikor 1777-ben a jó szervező, széles látókörű főpap, Bajzáth József lett a püspök. 1779-ben újjászervezték az ének- és zenekart, növelték a muzsikuskok számát (1786-ban a fizetett zenészek száma már 16 volt), és rendezték fizetésüket.²³ Az együttes irányítására nemzetközi szinten képzett muzsikuskok (Kollovratek János, Lintzenpolcz Simon, Franciscus Gemin, Kleinmann József és mások) kerültek a 80-as 90-es években Veszprémbe. Sok kottát szereztek be és megtörtént a kottatár első katalogizálása is. Az intézkedések lehetővé tették, hogy színvonalas művek sora kerüljön előadásra és a zenekar hetente szerepeljen a vasárnapi nagymisén.

A 19. század első felében főleg két püspök alatt vált nemzetközi színvonalúvá Veszprém egyházi zenéje. Az egyik a sümegi születésű Rosos Pál volt, aki ugyan alig több mint egy évig állt az egyházmegye élén (1808 áprilistól 1809 júliusig), mivel azonban korábban hosszú éveket töltött egyházi diplomáciai szolgálatban, alkalma volt megismerni a századforduló főleg bécsi zenei életét.²⁴ Értékes kottákkal gazdagította a gyűjteményt. A másik zenetörténetileg kimagasló személyiség a Veszprémbe született Kopácsy József volt, aki Veszprémbe 1825-től 1842-ig kormányzott. (Előtte 1821-től Székesfehérváron volt megyéspüspök, 1831-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választotta, 1839-től haláláig, 1847-ig esztergomi érsek volt.)²⁵ A veszprémi szimfonikus egyházzene virágkora az ő idejére esett, bár jelentős események a megelőző évtizedekben is történtek. A zenélési gyakorlatot alapvetően meghatározta a püspök világias, felvilágosult szelleme, amely onnan is eredt, hogy – Ádám Iván szavaival – „a hírhedt pozsonyi centrális szemináriumban kapta nevelését”²⁶.

A zenei élet közvetlen irányítását a kanonokokból álló káptalan végezte. Számtalan haszna volt annak a veszprémi gyakorlatnak (ez az országban általában nem így volt), hogy az ének- és zenekar mindennapi ügyeinek intézését többnyire nem az éneklő (cantor) kanonok, hanem a gazdasági ügyekért felelős örkanonok (custos) kanonok, esetleg közvetlenül a püspök helyettesítését is ellátó nagyprépost végezte. (Ez a zenei együttes fejlődéséhez mindenkor megfelelő gazdasági alapot biztosított.) Kiemelésre érdemes személyiség volt Kiss Pál nagyprépost, akinek a közreműködésével jött létre 1762-ben az ének- és zenekar.²⁷ Az 1800-as évek első felében nagy szerepet játszottak a mai szemmel meglehetősen világinak, de legalábbis nyitottnak tartható egyházzenei gyakorlat kialakításában Kiss Ferenc, Horváth István, Külley János, Smodiss János, Kéry János és Szalay Imre kanonokok, illetve püspökök.²⁸

II. Az egyházi zene Veszprémbe

1. Az előkészítő muzsikuskok

A veszprémi székesegyház zenei gyakorlatát közvetlenül minden időben – felkészültségük és ügyszeretetük függvényében – a hivatásos muzsikuskok alakították.

Az Esterházy püspök alatt újjáépített fényes barokk orgonán Kanizsay András játszott 1735-ig. Utóda Kupi György lett, aki 1735–1738 között organistaként teljesített szolgálatot a székesegyházban. Működési idejére esik – akkor még nem voltak Veszprémben állandó zenekari muzsikusok –, hogy egy 1737-ben tett alapítvány kamataiból rendszeresen külső zenészeket alkalmaztak, akik nagyobb ünnepeken zenekaros miséket adtak elő. Az első zenekaros mise Veszprémben 1735 adventjében hangzott el. Kupi György utóda 1738–1748 között Hubenay József volt, akinek az idejében épült meg 1743-ban a II regiszteres új orgona. 1748-ban Szőlősi György Érsekújvárról került Veszprémbe organistának. Működése alatt folytatódott a korábbi gyakorlat: alkalmmal fogadott zenészekkel adtak elő rendszeresen nyilvános zenés miséket.²⁹

1752-ben a korábban Pannonhalmán működő Istvánffy Józsefet nevezték ki Veszprémben organista-karnagynak, aki négy évig irányította a székesegyház zenei életét. Régi nemesi családból származott. Tehetséges muzsikus volt. Az elődeihez hasonlóan ő is szerepeltette a kóruson a zenekart, többnyire alkalmi muzsikusokkal, mivel szervezett alapítványi együttes neki sem állt rendelkezésére. Biró Márton püspökkel ő is összeütközésbe került és (bár a káptalan egyértelműen hangsúlyozta Istvánffy kiemelkedő zenészi képességeit, és érdekében többen, így pl. gróf Széchenyi László is szót emeltek), kénytelen volt 1756-ban először Bakonybélbe, majd Győrbe távozni.³⁰ Fia, Istvánffy Benedek (1733–1778) a későbbiekben a győri székesegyház zeneigazgatója és organistája lett. Őt tekintjük a 18. század egyik legjelentősebb magyar muzsikusának.

2. A zenei alapok lerakása

A századfordulótól kibontakozó gazdag veszprémi egyházzenei élet közvetlen alapozója négy kiemelkedő tudású muzsikus volt.

A cseh származású, korábban győri káptalani muzsikus, Girányi Vencel 1759-től haláláig, 1789-ig volt Veszprémben organista-karnagy.³¹ Működési ideje alatt sikerült megszerveznie a hivatásos muzsikusokból álló, fizetett ének- és zenekart, amely az 1779-es létszám bővítés után szükség szerint műkedvelőkkel kiegészülve már jelentős zenei alkotások előadására is alkalmas volt.³² Ő kezdte el az énekes fiúk nevelését, akik a székesegyház kórusában ún. diszkantistaként³³ vettek részt a kórust igénylő művek előadásában. Az első, máig meglévő hiteles kottákat 1763-tól folyamatosan szintén Girányi szerezte be.

A morva származású Kollovratek János neve elsőhegedűsként először egy 1786-os fizetési listán található.³⁴ Ismert azonban, hogy az énekes fiúk nevelését már 1774 óta végezte. Nagy tekintélynek örvendett, így természetes volt, hogy Girányi halála után 1790-ben őt nevezzék ki az együttes vezetőjének, vagyis regens chorinak³⁵. Tíz évig állt az ének- és zenekar élén. Igen nagy munkát végzett. 1794. szeptember 4-én nyílt meg a külső várban, a piarista kollégiummal szemben az ún. Kapuváry-féle „tápinézet” hat énekes fiú részére. Kollovratek végezte el először a kottaállomány és a hangszerek leltározását, amely alapján pontosan ismerjük, milyen műveket adtak elő az 1770-es évektől. Ezek között találhatjuk 50 (38 másolt és 12 nyomtatott) zenés mise kottáját, 12 nyomtatott offertó-

riumnak³⁶, közel száz egyéb egyházzenei műnek,³⁷ köztük Bach, Haydn, Mozart, Pleyel, Pergolesi, Paisiello, Jomelli stb. alkotásainak teljes kottaanyagát. De beszerezték a 18. század eleji bajor kolostorzenészek (Schreyer, Madlseder), magyar (Aschner, Istvánffy) és cseh muzsikuskok (P. Simon, Mysliveček, Brixi, Vanhall, Gassmann) egyházi műveinek és szimfóniáinak a kottáját is.³⁸

Kollovratek idejében, 1794-ben került az együttesbe a francia származású Franciscus Gemin, aki nevét Kemény Ferencre magyarosítva a 19. század legjelentősebb veszprémi zenésze lett.

A negyedik 18. század végi veszprémi muzsikusk feltehetően a század első harmadában Magyarországra került német telepes családból származó Lintzenpoltz (Lintzenboltz) Simon volt. Neve nem található egyetlen zenei lexikonban, vagy zenei szakkönyvben sem. Róla a legtöbbet egyelőre a veszprémi plébánia halotti anyakönyvéből tudunk: 1797. június 22-én 45 éves korában egyházi alkalmazottként halt meg Veszprémben. Felesége Brückner Anna volt.³⁹ (Eszerint 1752-ben született. Ennek pontos időpontja és helye egyelőre nem ismert.) Foglalkozásaként a „condit.” (conditor, azaz alkotó, szerző) szót jegyezték be. A veszprémi székesegyház kottatárának egy sor kézzel írott kottáján szerepel a neve adományozóként. Az egyik offertórium borítóján⁴⁰ olvasható felirat szerint „1790 táján egy ideig Zágrábban succentor volt”⁴¹. Ezek szerint Zágrábból, ahol segédkantorként (és afféle korrepetitorként) működött, 1790 után került Veszprémbe. Segített Kollovrateknek az akkor már 189 művet tartalmazó gyűjtemény katalógizálásában és a művek betanításában.⁴² Alkotásai alapján Lintzenpoltz Simont a koraklasszikus zenei stílus legjelentősebb veszprémi zeneszerzőjének tekinthetjük.⁴³ (Az elmúlt évek során veszprémi együttesek két művét is megjelentették hanglemezen.⁴⁴)

3. Szimfonikus zene a liturgiában

A századforduló felgyorsította az eseményeket. Ennek nem csak az volt az oka, hogy a napóleoni háborúk miatt megnövekedett hadi kereskedelem eredményeként Veszprém az ország egyik fontos kereskedelmi központjává vált és gyorsan fejlődött,⁴⁵ de az is, hogy a 19. század elején kiváló muzsikuskok kerültek a székesegyház együtteseinek élére. Kiemelkedő szerepe volt a már említett francia származású Franciscus Geminnek, aki kezdetben „Gemin Ferenc”-ként, majd mind gyakrabban „Kemény Ferenc”-ként tüntette fel nevét a dokumentumokban. Őt – Kollovratek halála után –, 1800 májusában nevezte ki a káptalan orgonistává és regens chorivá. Kemény rendezte a zenészek fizetését és megszervezte a műkedvelő muzsikuskok („Musik Freunde”) közreműködését. Így az együttes alkalmassá vált igényes, nagy apparátust igénylő zeneművek bemutatására. Felgyorsult az ilyen jellegű művek kottáinak beszerzése.⁴⁶

A székesegyházban 1825-ben Külley János órkanonok rendelte el, hogy egy külön kötetbe jegyezzenek be minden jelentősebb eseményt, ami a kórusban történt és rögzítsék az előadott művek pontos címét, valamint az azonosításhoz szükséges jellemzőit (hangnem, katalógusszám stb.). A ún. Elenchust kisebb megszakításokkal több mint száz évig vezették. Ebből tudjuk, hogy abban az időben a püspöki nagymisék valóságos hang-

Mit hoher Bewilligung.

Wird in dem löbl. Bespriner Komitatshaus, von denen Herrn Musicii der hiesigen Cathedral-Kirche, und mehreren (P. T.) Herrn Musikkreunden, unter der Leitung des Herrn Franz Kernény, Regens-Chori alda, am 13ten December 1813.

Z u m B e s t e n
der k. k. österreichischen
verwundeten Krieger,
gegeben:
Eine große
musikalische Akademie.

Erste Abtheilung.

Eine große Symphonie von	Bettböfen.
Ein Chor, worinn Oesterreichs großer Kriegsgebid besungen wird; in Musik gesetzt von	Kleinmann.
Ein Concert auf das Forte-Piano von	Mozart.
gespielt von Fräulein Amalie v. Bezeredy.	* * *
Ein Klavier Concert von	Bauer.
Fortsetzung der Symphonie	* * *
gespielt von Herrn von Horváth.	* * *
Ein (in ungarischer Sprache) National-Gebicht v. Herrn v.	Balogh.
in Musik gesetzt von	Kernény.

Zweite Abtheilung.

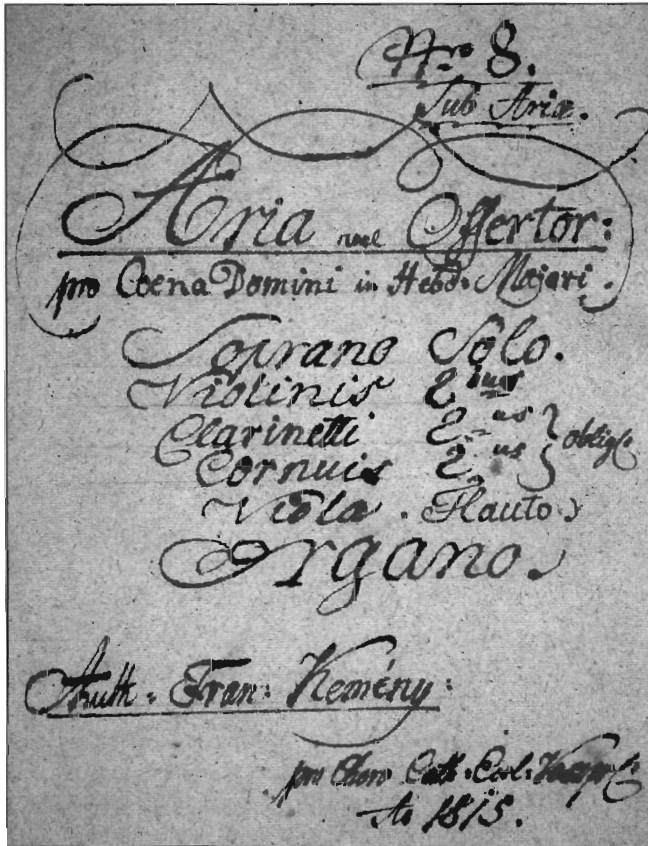
Eine Symphonie von	Mozart.
Ein Fagotto Concert von	Kauscher.
gespielt von Herrn Kleinmann.	* * *
Ein Duett aus der Schöpfung von	Haydn.
gesungen von Mademoiselle Caspinsky und Herrn Höpfer.	* * *
Ein Violin Concert von	Hode.
gespielt von Herrn Rusiska.	* * *
Zum Schluß, wird das Volkstied: Gott er halte unsern König &c. abesungen.	

Der Eintrittspreis nach Belieben.
Der Anfang ist mit Schlag 6 Uhr.

*Az 1813. december 13-i veszprémi Zenei Akadémia műsora
(Az akkor épülő városi kórház javára rendezték)*

versenyszámba mentek: minden alkalommal elhangzott egy-egy zenés mise (köztük Haydn, Mozart, Schubert alkotásai), a szentlecke felolvasása után (post epistolam) előadtak egy teljes szimfóniát, operanyitányt, vagy versenyművet, a feljánlaskor (offertorium) pedig egy többnyire zenekari kíséretű, eredetileg nemegyszer operarészletnek készült áriát vagy dalt, amelyet elláttak vallásos szöveggel. Jól példázza ez utóbbi gyakorlatot (sok egyéb, hasonló mű mellett) Rossini Sevillai borbély c. operájából Rosina híres kavatinája („Újra hallom szép szavát”), amelyet „Dicsérem az Urat teljes szívemből” (Confitebor tibi Domine) címmel adtak elő.⁴⁷

Az együttes arra is felkészült, hogy Kemény Ferenc irányításával nyilvános, világi („der Eintrittspreis nach Belieben”) hangversenyeket adjon az akkor még a várban levő Megyeházán. Az első ún. Zenei Akadémiát (Musikalische Akademie), amelynek a teljes műsorát ismerjük, sőt amelynek eredeti plakátja is fennmaradt, 1813. december 13-án, a lipcsei csata (a „Népek Csatája”) sebesültjeinek javára („zum Besten der verwundeten Krieger”) rendezték.⁴⁸ A program magában jelzi azt a magas nemzetközi színvonalat,

Kemény Ferenc áriájának kottacím lapja 1815-ből

amely akkor jellemző volt Veszprém zenei életére. Egyebek mellett elhangzott Beethoven egyik „nagy szimfóniája” (valószínűleg a Bécsben 1805-ben bemutatott III., Eroica szimfóniát adták elő), egy Mozart zongoraverseny, az akkor mindössze 9 éves Bezerédj Amália (Kemény Ferenc növendéke) előadásában⁴⁹. A szünet után Mozart (feltehetően a D-dúr, Haffner) szimfóniája, egy kettős Haydn a Teremtés című oratóriumából és a kortárs francia zeneszerző, Pierre Rode egyik hegedűversenye került bemutatásra. Ismert az 1816. május 26-i zenei akadémia programja is. Ezt az akkor épülő kórház javára tartották, ame-

Ruzitska Ignác (1777–1833), veszprémi regens chori, zeneszerző, hegedűművész

lyen szintén Kemény dirigálásával egy Haydn szimfónia, a kor kiváló cseh muzsikusanak, Gyrowetznek a zongoraversenye, Beethoven egyik nyitánya mellett a „svéd Mozart”-nak is nevezett Johann Martin Kraus zenekari rondója és két magyar mű is elhangzott: Ruzitska Ignác „Nemzeti etűd” című hegedűvariációja és a pápai Heberle Antal „csákány” variációja a szerzők előadásában.⁵⁰ (A „csákány”, amelyet Heberle készített, a kor népszerű fafúvós hangszere volt. Kultúrtörténeti érdekesség, hogy csákányon Széchenyi István is jól és szívesen játszott.⁵¹)

A század első évtizedeiben előadott művekről pontos képet kaphatunk az 1825-ben elkészített (1833-ban kibővített) részletes kottakatalógusból. Ebben közel 130 zenekaros, 34 orgonakíséretes mise, közel 400 egyéb egyházi mű, 39 szimfónia és 29 operanyitány teljes kottaanyaga található. Köztük egy sor osztrák, német, cseh, olasz mester (Joseph és Michael Haydn, Mozart, Beethoven, Bach, Schubert, Gluck, Pergolesi, Paisiello, Rossini, Hummel, Salieri, Vanhall, Krommer, Scarlatti, Gabrielli, Jommelli, Cherubini és mások)

művei. Mellettük igen nagy számmal szerepelnek a 18. századi magyarországi zeneszerzők (Istvánffy Benedek, Fusz János, Bengráf József, Lickl János György, Spech János, Grill Ferenc, Weigl József, Zimmermann Antal, Turányi Károly, Gabrielli Tamás, Arnold György stb.) és természetesen a veszprémi komponisták (Kemény Ferenc, Lintzenpoltz Simon, Stirszky János, Kleinmann József, Hiesz Mátyás stb.) alkotásai is.⁵² Az 1852-ben újraírt katalógusban már közel 2 ezer mű teljes kottaanyagát rendezték.

1820-ban új orgonát épített Veszprémben a zirci Wilde József. 1826-ban Kemény Ferenc a karmesteri pálcát átadta az együttes basszistájának, Höppler Józsefnek, aki egy év múlva meghalt. Tőle az együttes vezetését a Bazinban született Ruzitska Ignác vette át, aki 1801-ben koncertmesterként és hegedűsként került a zenekarba.⁵³ Több hegedűverseny veszprémi bemutatása fűződik a nevéhez. Karmesterként folytatta a Kemény Ferenc által elkezdett „szimfonikus egyházzenei” stílust. Főleg az operanyitányokat, Mozart művei (Varázsfuvola, Don Juan) mellett az olasz (Paisiello, Rossini) és francia (Boieldieu, Paër) operaszerzők alkotásait és a cseh zeneszerzők (Gyrowetz, Pichl, Wrantitzky, Vanhall) szimfóniáit kedvelte. Elsőként Ruzitska működése alatt észlelhető, hogy a magyar szellem, ha lassan, de mégis kezdte éreztetni hatását egyházi muzsikákon is.⁵⁴ 1833-ig, haláláig volt az együttes karmestere. Zenepedagógusként is kiemelkedő személyiség: ő volt első tanára a veszprémi születésű Ridley-Kohn Dávidnak, a Nemzeti Zenede hegedűprofesszorának, a másik nagy veszprémi hegedűs, Auer Lipót mesterének. Ruzitska azonban azzal írta be nevét a magyar zenetörténet aranykönyvébe, hogy 1823–1832 között összeállította a Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből című első nagy verbunkos gyűjteményt.⁵⁵

Ruzitska halála után Kleinmann József lett az új regens chori, aki 1800 körül került elsőhegedűsként és fagottosként az együttesbe. Vele egyidőben Stirszky Jánost nevezték ki orgonistának. Mindketten egyházzenei művek szerzői is voltak.⁵⁶ Kleinmannal változás következett be a székesegyház zenélési gyakorlatában: fokozatosan csökkentek, majd teljesen elmaradtak a világi jellegű művek (szimfóniák, versenyművek, operanyitányok), helyettük a századelő német, osztrák és hazai muzsikusainak egyházzenei alkotásait mutatták be. 1834-ben a korábbiakhoz hasonló színvonalú nyilvános hangverseny volt a „székesegyházi hangászkar özvegyeire ügyelő intézet felsegállítására”.⁵⁷

Stirszky 1837-ben, Kleinmann 1841-ben halt meg. Helyüket két nagy formátumú, képzett muzsikus vette át. Regens chori a veszprémi születésű, az 1810-es évektől a zenekarban játszó Herrnberger Alajos lett. (Nevét a későbbiekben Úrhegyire magyarosította.) Orgonistaként a híres zenészcsalád tagját, Behm Józsefet⁵⁸ nevezték ki, aki termékeny és elismert egyházi zeneszerző is volt.⁵⁹

Úrhegyi karmesteri kvalitásait és zenei ízlését legjobban azok a művek fémjelzik, amelyeket előadott. Zeneigazgatói időszakában (1843-tól 1867-ig) 230 alkalommal játszottak Mozart-misét, több Haydn- és Mozart-mise veszprémi bemutatása fűződik a nevéhez. A Veszprémben (máig) legnépszerűbb Haydn-misét, az 1798-ban komponált Nelson-misét bizonyíthatóan legalább 15 alkalommal vezényelte. Működése kezdetén, 1843-ban beszerezte Bach egyik legnagyobb alkotásának, a h-moll misének a partitúrját és elkezdték kimásolni a szólamokat. (Nincs bizonyíték arra, hogy a művet előadták volna.) Nevéhez fűződik Mozart, Schubert, Fux, Albrechtsberger, Michael Haydn, Werner

és mások művei kottájának beszerzése⁶⁰, és 1848 februárban Scarlatti egyik miséjének veszprémi bemutatása is⁶¹.

Az Elenchusban számtalan bejegyzés olvasható az egyes ünnepélyeken hallható zenéről: 1848. március 26-án „Te Deumot énekeltek a szabadság tiszteletére”, április 9-én „a szabadság zászlaja felszenteltetett”, április 30-án Haydn Nelson-miséjét adták elő V. Ferdinánd születésnapján. 1849. június 3-án ünnepi hangverseny volt Buda visszafoglalása alkalmából, október 4-én megünnepelték Ferenc József névnapját, majd – az összeomlás után –, október 14-én a Nelson-mise hangjaival könyörögtek „a visszaállt békéért”.⁶² Ezeken az eseményeken is Úrhegyi vezényelte az együttest.

1856. január 27-én ünnepi hangversennyel emlékeztek Mozart születésének 100. évfordulójára. Úrhegyi Mozart B-dur miséjét, D-moll graduáléját és Esz-dur offertóriumát szolgáltatta meg.⁶³ Nagyformátumú, kitűnően képzett muzsikus volt. Ő volt a század legjelentősebb oratórium-karmestere Veszprémben.

Behm József egyházzenei tevékenysége a kiegyezés után bontakozott ki.

III. A fúvószena Veszprémben

A veszprémi Harmónia nevű fúvószenekar történetét Brodszky Ferenc írta meg.⁶⁴ Tőle tudjuk, hogy a 18. századi, főleg rezidenciális szimfonikus zenekarok mellett a mozgékonyabb fúvós zenekarok (a mai katonai zenekarok) elődei is létrejöttek. Kezdetben a rézfúvós hangszerek elégtelen technikai adottságaik miatt nem voltak alkalmasak bonyolultabb zeneművek előadására. A korszerű ventil mechanizmus feltalálása után azonban új rézfúvós hangszerek jelentek meg, és a fúvós zenekarokban a fafúvók közül csak a fuvola és a klarinét maradt.

Veszprémben nem voltak városi fennhatóság alatt álló muzsikusok, így toronyzenészek sem. A városi kürtösök, trombitások (toronyőrök) tartása ugyanis már a középkortól a király által a szabad királyi városoknak adott privilégiumok közé tartozott.⁶⁵ Veszprém – mezőváros lévén –, ilyen előjogokkal nem rendelkezett. A zenészek ezért csak püspöki, illetve káptalani alkalmazottak lehettek. Az első fúvószenekar Veszprémben feltehetően az 1740-es években jött létre.⁶⁶

Már a Kollovratek által összeállított 1791-es kotta- és hangszerkatalógus meglepően sok fúvós hangszerről számol be: a székesegyház tulajdonában 11 fa- és rézfúvós hangszer (fuvola, oboa, fagott, kürt, trombita) volt. Az 1825-ös katalógus szerint ezek száma meghaladta a 25-öt és időközben megjelent Veszprémben is a zenekari hangzást szinte forradalmasító új hangszer, a klarinét. Ilyen sok fúvós hangszerre sem a 18. század második, sem a 19. század első felében nem volt szükség a liturgia kiszolgálásához. A káptalan zenészei tehát feltehetően a rendelkezésükre bocsátott hangszerekkel egyéb „szolgáltatásokat” is végeztek a városban és környékén. Főleg szabadban, egyházi és világi eseményeken, ünnepségeken, felvonulásokon, beiktatásokon, toborzásokon, körmeneteken, temetéseken (de esküvőkön, egyéb multságokon is) zenéltek. Ők biztosították a toronyzenét, fanfárok előadását. 1745-ben a Biró Márton beiktatásáról szóló tájékoztatóban már azt olvashatjuk, hogy „a bandérium feláll a zenekarral”, illetve „a bevonulási

diadalmenetben részt vesznek a zenészek” stb. A fúvós zenekar szerepléseiről a 18. század második felében is jelentős számú feljegyzés található.⁶⁷

Az előadott darabokról is vannak korabeli adatok. Tekintettel arra, hogy Veszprém meghatározó szerepet játszott a verbunkos zene történetében, feltehetően a századvég verbunkos szerzőinek a műveit rendszeresen előadták. Befolyásolta a zenélési stílust a 18–19. században Magyarországon élő külföldi muzsikuskok nagy száma, akik az ország zenei életében fontos szerepet játszottak. Különösen híresek voltak Európa-szerte (így Magyarországon is) a cseh és a morva fúvós zenészek. A 18. század végén és a 19. század első felében Veszprémben is jellemző volt, hogy a székesegyházban gyakran választottak olyan műveket előadásra, amelyekhez sok és képzett rézfúvósra volt szükség. Jól példázza a fúvószene szeretetét és művelését József nádor fúvóegyüttese vezetőjének, a cseh Druschetzky Györgynek⁶⁸, az Esterházy gyalogezred karmesterének, Scholl Miklósnak (1749–1822), a Pécsre áthelyezett gróf Károlyi zenekar karmagjának, a morva származású Krommer Ferencnek⁶⁹, a Szászországból származó Starke Frigyesnek⁷⁰, a más zenei műfajokban is alkotó Tost Ferencnek⁷¹, Kleinheinz Xavér Ferencnek (1765–1832), Batka Jánosnak (1795–1874) és másoknak a népszerűsége⁷². Műveik veszprémi előadásáról is tudunk.

A veszprémi fúvós együttest Harmónia néven a 19. század elején említik először, amikor Kleinmann József (a későbbi regens chori) állt a zenekar élén. Ebben az időben a Harmónia szoros kapcsolatban állt a székesegyházi szimfonikus zenekarral: ugyanazok a zenészek ugyanazokat a hangszereket használták a szertartások alatt és a szabadtéri szolgálatoknál. A fúvószene zenekar tehát a székesegyházi együttes részeként működött. Ez azt jelentette, hogy vallási eseményeken is igénybe vették a Harmóniát. Pl. 1826. június 25-én „az ünnepi körmeneten a Veni Sancte-t a Harmónia biztosította”, vagy 1827. március 4-én „első alkalommal szerepelt a Harmónia a székesegyházban” (március 4-én, 11-én, 18-án, 25-én és április 1-jén Krommer egy-egy fúvószene zenekari partitúráját⁷³ adták elő). Ruzitska három alkalommal szerepeltette a Harmóniát a székesegyházban: kétszer Rossini egyik operanyitányát, egy alkalommal pedig Weber A bűvös vadász operájának fúvószene zenekari átíratát adták elő.⁷⁴ Ez utóbbi művekből arra következtethetünk, hogy Kleinmann irányításával az együttes szakmai színvonala sokat javult. Felvonulásokon, népi ünnepélyeken, jeles társadalmi, egyházi eseményeken ellátták a korábbi „rezesbanda”-feladatokat, de a 19. század első évtizedeiben a Harmónia már a zeneileg igényesebb művek előadására is felkészült, és – mai szóhasználattal –, koncert-fúvószene karként is működött. (A muzsikusi tudás színvonalát jól mutatja, hogy 1830. november 22-én bemutatták Veszprémben a Beethoven műveinek jegyzékében 20. számú, hegedűre, brácsára, csellóra, nagybőgőre, klarinéra, fagottra és kürtre írt Esz-dur szepített⁷⁵, amelyhez igen jól képzett fúvósokra van szükség.⁷⁶)

1834-ben Veszprémfajszon, 1848-ban Veszprém, 1849-ben Tótvázsonyban, 1852-ben I. Ferenc József veszprémi látogatása alkalmából szerepelt a Harmónia. 1855-ig sok adat van arra, hogy egyházi személyek, a város nevesebb polgárai temetésén ők szolgáltatták a gyászzenét. A 60-as években – a székesegyházi zenekar fokozatos leépítése miatt –, a színvonalat biztosító muzsikuskok eltávoztak Veszprémből és a Harmónia megszűnt.⁷⁷

IV. A verbunkos és a csárdás

A verbunkos zene gyökerei

A kuruc felkelés leverése után kényszerű nyugalom borult az országra. A főleg katolikus, labancérmű főurak és a főpapok Bécs felé fordultak. Igyekeztek a bécsi udvari kultúra magaslataira emelkedni. Az inkább kuruc (és református) köznemesség nagy része visszavonult birtokára, elfordult a világtól és gazdálkodott. A kuruc kor dalköltészete főként Káldy Gyula 19. század végi kiadványai révén vált ismertté a hazai zenei köztudatban.⁷⁸

A cigánymuzsikuskok ebben az időben azzal jutottak fontos szerephez a magyar zenében, hogy kezdtek bekapcsolódni a nemesek, majd a köznép szórakoztatásába. Ott találjuk őket a falukban és a kisvárosokban egyaránt. A cigányzenekarokra jellemző volt a hangszereknek a szokottnál magasabb hangolása (ennek következtében a vonós hangzás állandó feszültsége), a sajátos „naturalista” hangszertechnika, a kísérő hangzatok kötésének meghatározott rendszere, az erős modulációs hajlam, a szokványos zárlatok és a dinamikai szélsőségek (a hangos forte, illetve a lágy, zsongó pianissimó).⁷⁹ A szórakoztató vonós zenélési forma (hegedű, kontra, bőgő, cimbalom) szinte kizárólagosan a cigánymuzsikuskok kezébe került, szemben a hagyományos síp–trombita–dob összetételű zenével, amelyet főleg ünnepségeken, esküvői menetben alkalmaztak.⁸⁰

A nemesi kúriák és a városok zenekultúrája azonban nem korlátozódott a cigánymuzsika passzív élvezetére. Az „úri osztály” tagjai maguk is szívesen muzsikáltak. Mátray-Rothkrepf egy 1830-ban megjelent cikkében ezt írta: „Mintegy 30 esztendő előtt a klavír és hegedű csak professionisták s egyházi muzsikuskok, orgonistáknál találtak, de már ma csaknem minden míveltebb házban lelhetni”⁸¹. Igen népszerű volt a fuvola is.

A 18. század közepén a katonák zenével, táncal történő toborzására a „Werbung”, a „verbuválás” kifejezést használták. Ennek a zenéje a kondás- és a hajdútáncok általános kelet- és délkelet-európai hagyományaiban gyökerezett. Ma még nem tisztázott, hogyan alakult ki ezekből a verbunkos zene. Keletkezése mindenestre kapcsolatban van a kuruc kor emlékeivel és a hazafias mozgalmakkal.⁸² Az 1780-as években a pesti egyházzene, Bengráf József által írt „XII Magyar Tántzok Klávikordiumra Valók” című gyűjteményének zenedarabjai már verbunkos elemeket is tartalmaznak. A verbunkos táncmuzsika legfontosabb formai tulajdonságai (a „lassú-friss” szerkezet, a hegedű technikájából eredő pontozott ritmus, visszatérő dallamfordulatok, triolák, futamok, „bokázó” zárlatok stb.) az 1790-es években már készen álltak. Az új stílusban egész sor művet komponáltak a Magyarországon működő, többnyire külföldi származású muzsikuskok, Druschetzky György, Kauer Ferdinánd, Krommer Ferenc, Tost Ferenc, Johann Baptist Vanhal, Wranitzki Pál, Kosovics József és mások.⁸³ A műveket előadó cigány zenészek, sőt a muzsikálgató nemesek, városi polgárok is kezdtek hasonló darabokat írni.

A század végén a verbunkos zenét a nemesi osztály (és ezután futótűzként az egész magyar társadalom, majd Európa is) a magyarság ősi zenéjének ismerte el, amely fontos eszköze, sőt jelképe lett a magyarságtudat kialakulásának és a nemzeti újjáéledésnek. Mindenben megfelelt a politikailag legaktívabb köznemesség ízlésének. Mind gyakrabban

készítettek a verbunkos zenére nyitó táncokat a családi ünnepeken, táncestélyeken, megyebállokon. Egy egész generáció mámorosodott meg a verbunkostól, de varázsa az idegenekre is hatott.

A verbunkos olyan zenetörténeti összegzéssé, szintézissé vált, amely a nemzet egészére tudott hatni, mivel a nemzet valamennyi rétegéből táplálkozott.⁸⁴ Belőle nőtt ki a 19. század folyamán az egységes magyar műzenei stílus, amely zongora- és kamaradarabok, színpadi alkotások, műdalok, sőt szimfonikus művek sorának keletkezését eredményezte.⁸⁵ Az 1830-as évektől (elsősorban azzal, hogy mind inkább terjedt a városi polgárság köreiből is), az eredetileg inkább katonás, férfitánc jellegű verbunkos „megszelídült” és átadta a helyét a polgári ízlésnek inkább megfelelő, a romantikus népi eredet jobban hangsúlyozó csárdásnak. Ez lett az új nemzeti tánc, a 19. század legnépszerűbb társasági tánca. Külföldi zeneszerzőknél (Weber, Brahms, Berlioz, Delibes, Csajkovszkij, Sarasate stb.) a verbunkos és a csárdás egyaránt táncjátékok, operák magyar(os) jelleget kifejezni kívánó táncbetéjtévé, bravúros hegedűdarabok témájává vált.

2. Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből

A reformkori köznemesi újat akarás példáját szolgáltatta a debreceni református főiskolai tanár fia, Kocsi Sebestyén Gábor pápai ügyvéd, akinek a kezdeményezésére jött létre és irányításával működött 1823–1832 között a Veszprémvármegyei Zenetársaság.⁸⁶ Céljukat az alakuló ülés emlékeztetőjében így foglalták össze: „Azon buzgó hazafiak, kiknek neveik ezen jegyzőkönyvben elő fordulnak, arra a szerentsés gondolatra jöttek, hogy minden megkapható magyar nótákat fortepianóra alkalmaztatva ki nyomtattassanak és azokkal a muzsikában gyönyörködőknek a legillendőbb áron szolgáljanak.”

Az eredmény a verbunkos zene egyik legterjedelmesebb és legjelentősebb nyomtatott emléke, a Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből című kottasorozat lett. Ennek 15 füzetében („fogásában”) 1823 őszétől 1832 júliusáig összesen 136, addig ki nem adott, csak feljegyzésekből ismert verbunkos került Ruzitska Ignác által „forteapianóra alkalmaztatva” a zene iránt érdeklődők kezébe. A 15 füzetben Arnold György, Árvai János, Bezerédj Amália, Bihari János, Csermák Antal, Kleinmann József, Krommer Ferenc, Lavotta János, Liszt János, Pap Szász Ignác, Rózsavölgyi Márk, Ruzitska Ignác, Sárközy Kázmér, Stirszky János, Bocsári Svastics Nep. János, Taródi (Tarrody) Pál és Tsóri András szerzeményei jelentek meg.

Egy-egy füzetet általában 300–400 példányban adtak ki. A kották iránt nagy volt a hazai és a nemzetközi érdeklődés. Ezt mutatja, hogy már 1829 farsangján gróf Apponyi Antalnak, a Monarchia párizsi követének a bálján „a muzsika a veszprémi gyűjteménynek nótáiból volt választva, amelyeket egyes francia művészek hathatossan játszottak”⁸⁷. (A 19. század végén a spanyol Pablo Sarasate „Cigánymelódiák” című virtuóz hegedűdarabjában a Veszprém Nóták közül 2 verbunkost is feldolgozott.⁸⁸) A verbunkos zene egyik legkiválóbb hazai kutatója szerint az 1822–1836-os időszak három legjelentősebb magyar dallamgyűjteménye (a veszprémi Ruzitska Ignác, a pesti Mohaupt Ágoston és a magyar zenetörténeti kutatások megalapozója, Mátray–Rothkrepf Gábor munkája) közül a legfontosabb a veszprémi kiadvány volt.⁸⁹

A Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből című verbunkos gyűjtemény
II. kötetének címlapja

Kocsi Sebestyén és Ruzitska kezdeményezése eredménytelen marad, ha felhívásukra nem válaszoltak volna segítően (vallási és politikai hovatartozástól függetlenül) Veszprém és környékének nemesei, akik számára – ez a válaszokból kiderül –, a verbunkos zene megmentése valóban nemes, hazafias kihívás volt. Valamennyien ennek a zenének lelkes hívei közé tartoztak. A Zenetársaság vezetői közül Rohonczy János királyi tanácsos, Bezerédj Mihály főszolgabíró, Mórocza Dániel táblabíró, uradalmi ügyész, Kamondy Ferenc táblabíró, ügyész volt. A tagok a birtokos nemesek, a megyei tisztviselők, ügyvédek soraiból kerültek ki. Volt közöttük táblabíró, főszolgabíró, uradalmi ügyész, nótárius, főjegyző, fiskális, aljegyző, esküdt, katonatiszt stb. Adományokkal támogatták a vállalkozást a városi polgárok is (pl. Miklós György veszprémi gombkötő).⁹⁰

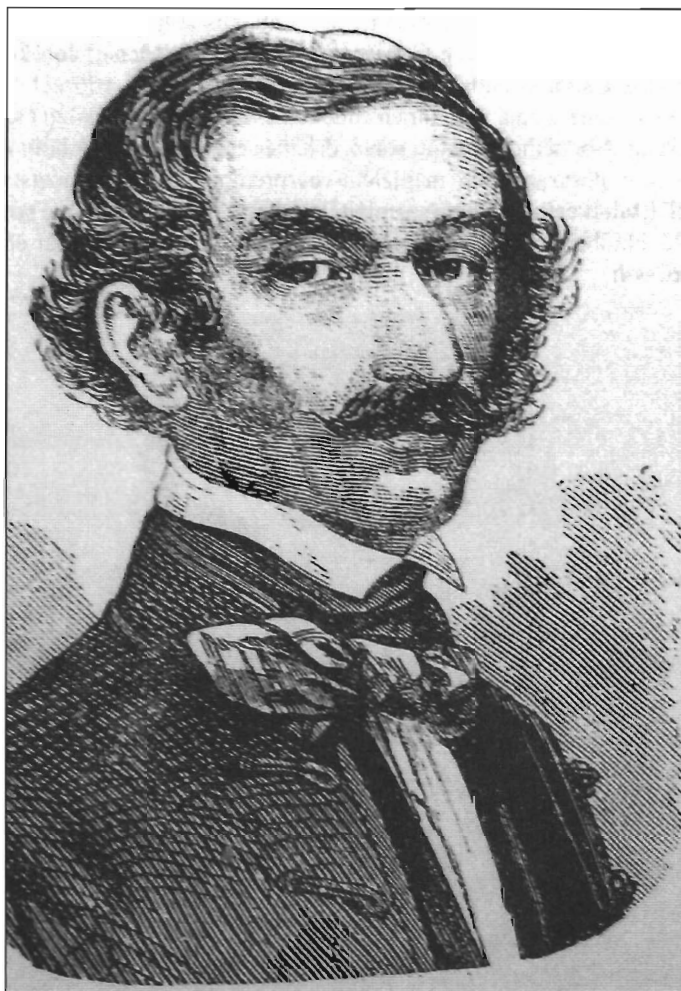
A szerzők többnyire képzett muzsikuskok voltak: Arnold szabadkai zeneigazgató, Ruzitska, Kleinmann, Stirszky a veszprémi káptalan zenészei, Krommer nemzetközi hírnő komponista, Svastics hegedűművész, Árvai, Tsóri cigányprímás, Csermák, Lavotta, Bihari és Rózsavölgyi a verbunkos zene máig legnagyobb alakja volt. Mellettük azonban szerzőként találunk megyei helyettes aljegyzőt (Sárközy), reformpolitikus feleségét (Bezerédj Amália), Heves vármegyei birtokost (Pap Szász), egyetemi hallgatót (Taródi), megyei seborvost (Liszt) is. Ez a felsorolás is mutatja, hogy a verbunkos széles társadalmi bázissal rendelkezett, és mindenképp a köznemesség és a városi polgárság zenéje volt.⁹¹

Szoros kapcsolatban álltak Veszprémmel a verbunkos stílus legjelesebb muzikusai. Ez mindenekelőtt Kocsi Sebestyén Gábornak és Ruzitska Ignácnak volt köszönhető. A morva származású Csermák Antal első tanára feltehetően Ruzitska József, bazini regens chori, a veszprémi zenész apja volt. Innen adódhatott a két muzikus közti élethosszig tartó szoros barátság. A bohém, hányatott sorsú, örökké szegény Csermák bolyongásai során időnként, rövidebb-hosszabb időre megjelent Veszprémben. Ilyenkor Ruzitska gondját viselte, ruhát, ételt adott neki, kifizette számláit, lekottázta és összegyűjtötte szerzeményeit. Csermák 1822. október 25-én a veszprémi Lázár-házban halt meg.⁹² Már életében rendkívül népszerű volt.

Bihari János (1764–1827), a verbunkoszene legkiválóbb művelője

A Veszprém Vármegyei Zenetársaság létrejöttéhez a döntő lökést éppen Csermák halála adta. 1823-ban ezt írta a Tudományos Gyűjteményben Kocsi Sebestyén: „Sok szép magyar nóták, a közre nem bocsáthatás miatt csak kéziratokban, s szinte örök feledékenységben maradni tapasztaltatnának...Csermák a múlt esztendőben itt Weszprémben halálozván

*Rózsavölgyi (Rosenthal) Márk (1789–1848),
a verbunkos utolsó és a csárdás első mestere*

meg, több derék magyar nótái is tulajdon kézirataiban itt maradtak; melyek hogy az ő emlékezetére, s a szebb lelkek gyönyörködtetésére ki adattassanak, valóban megérdemlik.”⁹³ 1826-ban a Zenetársaság síremléket állított az elhunyt muzsikus porai fölé. Csermák népszerűsége Veszprémben azóta is töretlen. A Magyar Nóták sorozatban 18 Csermák-mű maradt fenn.⁹⁴

Bihari János több mint tíz évvel volt idősebb Ruzitskánál. Viszonyuk kevésbé baráti, sokkal inkább a mindenki által csodált (bár a kottát nem ismerő) „cigánykirály” és a verbunkos zenét magas szinten művelő székesegyházi muzsikus korrekt szakmai

kapcsolata volt.⁹⁵ 1818-ban muzsikált Bihari először Veszprémben. Ruzitska tiszteletének és elismerésének a jele, hogy a Magyar Nóták sorozat nyitó műveként Bihari egyik leg-híresebb verbunkosát választotta, amelyet egyetlen fia 1821-es halála alkalmából komponált. Biharinak legalább 9 verbunkosa jelent meg a kottasorozatban. (Néhány továbbirol feltételezik a kutatók, hogy szintén az ő alkotása.)

Lavotta János a kottasorozat szerkesztése előtt, 1820-ban halt meg. Élete utolsó másfél évtizedét Kelet-Magyarországon, Miskolcon, Kolozsváron, Debrecenben, Nagyszébenben, Tiszafüreden, Tállyán töltötte.⁹⁶ Veszprémmel közvetlen kapcsolatáról nem tudunk. Híre azonban ide is eljutott és verbunkosai népszerűek voltak. A sorozatban 2 műve található.

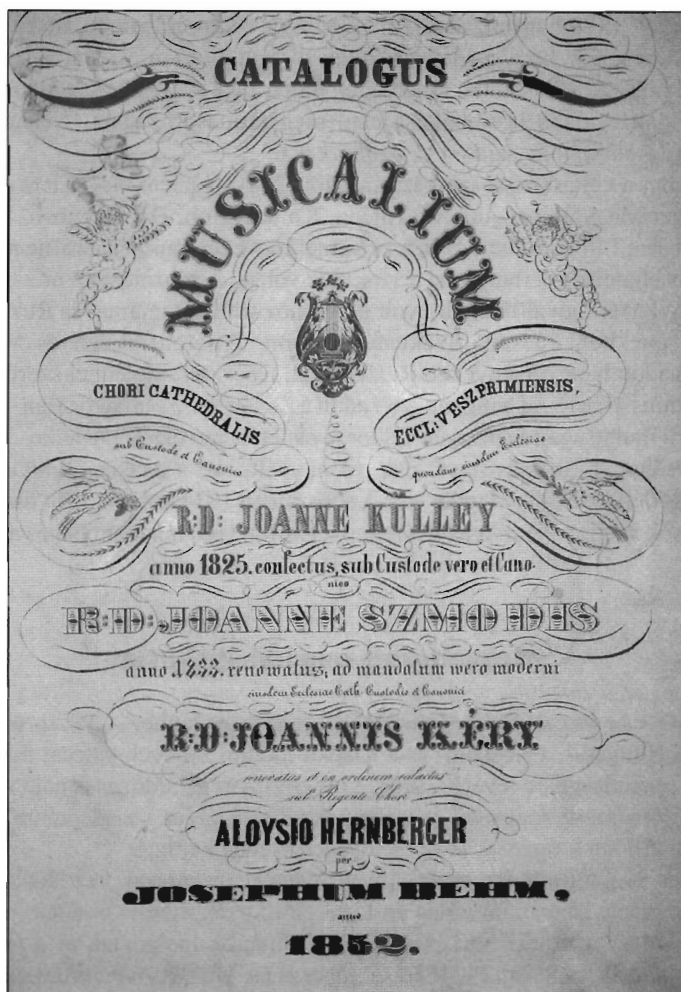
Rózsavölgyi Márk jóval fiatalabb volt a „virtuóz triász” tagjainál és Ruzitskánál is.⁹⁷ Az 1810-es években Pécsen, Székesfehérváron, Balatonfüreden és Veszprémben rendszeresen adott hangversenyeket. Ruzitskával, Kocsi Sebestyénnel szoros kapcsolata volt. 1824. június 4-én rövid hangversenyt adott a Zenetársaság találkozóján. A tiszteletére rendezett kerti mulatságon Sebestyén Gábor javaslatára nevezték el a lelkes jelenlevők az addigi „Rosenthal”-t „Rózsavölgyi”-nek. (A névváltozást a hatóságok hivatalosan csak 1846-ban engedélyezték.) A Magyar Nóták sorozatban 1824–1832 között összesen 18 (az újabb kutatások szerint 19) műve jelent meg. Ő volt a verbunkos utolsó és a csárdás első nagy mestere.

V. Megváltozott zenélési gyakorlat

Az 1848–49-es esztendőkből – hasonlóan az egész országhoz –, Veszprémben is szólt a Rákóczi-, a Hunyadi-, a Kossuth- és a Klapka-induló, zenével, tánccal folyt a katonák toborzása. A szabadságharc leverése után, a megtorlás és az üldözések alatt azonban nem szólt a zene. Vörösmarty szavaival „a szellemek világa kialudt, s az elsötétült égnek arcain vad fényel a villámok rajzolóak le az ellenséges istenek haragját”⁹⁸.

Az 1850-es évektől minden téren, így zeneileg is új korszak kezdődött, bár Veszprémben, a székesegyházban látszólag az 1848 előtti gyakorlatot követték: jó színvonalú zenét szolgáltattak a liturgiához és ünnepi produkciók hangoztak el a jeles egyházi, politikai események kapcsán. Pl. 1850. október 6-án Mozart Ave verum corpus⁹⁹ című motettáját¹⁰⁰ énekelték emlékezésül az egy évvel azelőtt történetekre; fényes kivilágítással és Te Deummal ünnepelték, hogy 1853. február 22-én sikertelen volt a fiatal császár elleni merénylet; 1854. április 24-én Ferenc József és Erzsébet házassága alkalmából ismét a Nelson-mise hangzott el; 1856. január 27-én rendezték az említett Mozart-emlékhangversenyt; 1860. április 26-án zenés gyászmise (requiem) volt Széchenyi István halálakor stb.¹⁰¹

Valójában azonban jelentős változások történtek a zenélési gyakorlatban. Mind jobban háttérbe szorultak a szimfonikus misék, és előtérbe kerültek az új egyházzenei irányzathoz, a cecilianizmushoz tartozó szerzők művei. A veszprémi zenészek közül igen gyakran játszották az utóbbi stílust követő Behm József alkotásait. A zenekar visszafejlődött. Megszorították az együttes támogatását. Hatéves ígéretes működés után beszüntették a püspöki zeneiskola működését. A legjobb muzsikusok máshol kerestek boldogulást. A püspökség

A veszprémi (érseki) püspöki könyvtár 1852-es kottakatalógusának címlapja

nem kívánta felvállalni – mint a század első felében – az európai zenekultúra Veszprémbe telepítésének és a városban lévő lehetőségek és szándékok integrálásának összetett feladatát. A világi zenélési formáknak a művelése a polgárságra várt.

Az 1860-as évek elejéig tudunk a Harmónia működéséről. Mellette, főleg a jelentősebb világi ünnepeken (sőt időnként még az egyházi szertartásokon is), vendégegyüttesek (pl. az osztrák „Jäger-Banda”) is felléptek. A piarista gimnáziumban 1863-tól a tanévet „szavalatokkal és énekből álló műsorról, hangversennyel” zárták be.¹⁰² Kísérlet történt Raczek Frigyes székesegyházi koncertmester vezetésével állandó vonósnégyes létrehozására, a Korona-vendéglő nagytermében, a veszprémi Katholikus Körben és a Zeneked-

velők Egyesületében időnként főleg műkedvelő hangversenyeket rendeztek. Dalárdák jöttek létre. Ezek színvonalát befolyásolta a kialakulatlan kispolgári ízlés, főleg pedig a város romló gazdasági helyzete.

A hatalom különösen félt a magyar zene megnyilvánulásaitól, ezért azokat fokozott figyelemmel kísérte. A cigányoknak be kellett nyújtaniuk a műsorukat és a dalok szövegét. A művek nagy része tilalom alatt volt.¹⁰³

Az 1850-es évektől a korabeli feljegyzések szerint Veszprémben a verbunkos helyett szinte kizárólag a csárdást táncolták. Francsics naplója szerint¹⁰⁴ pl. az ún. zsidócsárdában 1850. május 28-án „hat tagból álló cigánybanda játszott, ... javában járták a csárdást”, egy magánháznál 1854 januárban „egy gitár és egy hegedű mellett vagy 15–20 pár fiatalok nagyba járták a csárdást”, 1854. július 9-én „a füredi színnépet ... a (csárdást játszó) igen híres és nevezetes veszprémi cigánybanda követte, az első hegedűs neve közönségesen Miska cigány”¹⁰⁵ stb.

Az ország (főleg a főváros) zenélési gyakorlatának gyors fejlődése időszakában Veszprém pangó vidéki kisvárossá vált, főleg annak köszönhetően, hogy a fő vasútvonalak elkerülték a várost és a jelentős beruházások sorra máshol valósultak meg.

Epilógus

Veszprémben a verbunkos hagyományokra emlékeztek, amikor az őrtorony („vigyázótorony”, „tűztorony”)¹⁰⁶ 1938-ban készült harangjátéka egy magyar biedermeier dal mellett 6 verbunkost játszott: Arnold György Füredi nemzeti éneke, Csermák Antal lassú magyarja, Kemény Ferenc veszprémi verbunkja, Bihari János Bercsényi nótája és verbunkja, valamint Ruzitska Ignácnak a Veszprémi Nóták VIII. „fogásában” megjelent Verbunk és friss című műve hangzottak el.¹⁰⁷

A város II. világháború utáni, főleg 1956-ot követő időszakának fejlett zenei (ezen belül kórus) élete részben a 19. század első felének gazdag hagyományában gyökerezett. Ennek elismerését jelentette, hogy 1999. augusztus 20-án a legnagyobb 19. századi veszprémi muzsikust, Kemény Ferenc emlékére márványtábla került a Veszprémi Panteonba, amelyen mottóként az a mondat olvasható, amellyel a 18–19. századforduló legjelesebb magyar zeneszerzőjének, Fusz Jánosnak a halálakor a kortársak emlékeztek róla: „Azok is a nemzet díszére élnek, akik a szép mesterségekben magokat mások felett jelesen megkülönböztetik”¹⁰⁸.

Köszönetnyilvánítás

A munkám során nyújtott segítségével, jó tanácsaiért hálás köszönettel tartozom Kredics László vezető könyvtáros úrnak (Veszprémi Érseki Könyvtár).

JEGYZETEK

- ¹ Lukcsics Pál–Pfeiffer János (1933): A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 8. p.
- ² Pozitív orgonának nevezték a régi, „felállítható” kis szobaorgonát, amely már nem volt hordozható. Nyelvsípjai és pedálja általában még nem voltak.
- ³ Pfeiffer János–Szigeti Kilián (1958): A veszprémi székesegyház zenéjének története. München, Aurora 50. p.
- ⁴ Lukcsics–Pfeiffer, i. m. 84. p.
- ⁵ A német, rác és horvát katonaság rabolt és gyújtogatott, nem kímélve az emberi életet sem.
- ⁶ Farkas Zoltán (2001): A magyarországi városok zenéje a 18. században. In: Symphonia Hungarorum, Budapest, Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság, 88. p.
- ⁷ A megye közgyűléseit a XVII. században a török veszélynek kevésbé kitett Pápán tartották.
- ⁸ Hungler József (1988): Veszprém településtörténete. Veszprém, Eötvös Károly Megyei Könyvtár, 162. p.
- ⁹ Esterházy Imrét (1663–1745) 1723. jan. 17-én nevezték ki veszprémi püspökké és főispánná, 1725. aug. 31-től esztergomi érsek és prímás lett. (1741-ben ő koronázta meg Mária Teréziát.)
- ¹⁰ Zichy Domonkos (1808–1879) 1842. febr. 24-étől lett veszprémi püspök, 1849-ben lemondott püspökségéről.
- ¹¹ Pfeiffer János (1987): A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). München, Aurora.
- ¹² Az 1715. évi országgyűlés Volkra püspök indítványára honosította meg Magyarországon a piaristákat.
- ¹³ Acsády Ádám (1680–1744) 1725. szept. 7-étől volt veszprémi püspök, főispán és királyi kancellár.
- ¹⁴ Pfeiffer–Szigeti, i. m. 53. p.
- ¹⁵ Káldor János (1938): A magyar zenetörténet kistükre. Budapest, Rózsavölgyi, 61. p.
- ¹⁶ Az iskola és a tanítói épület a mai székesegyháztól északra, a várfal keleti bástyájánál állott.
- ¹⁷ Padányi Bíró Márton (1696–1762) 1745. augusztus 15-én lett veszprémi püspök és főispán. Ő építette a sümegi palotát és a plébániatemplomot.
- ¹⁸ Ádám Iván (1912): A veszprémi székesegyház. Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 404. p.
- ¹⁹ A zenészek nevét egy 1778-as kimutatásból ismerjük: Girányi Vencel (orgonista), Auster Ferenc (basszista), Polák Mihály és Holy János (tenoristák), Vagner Ferenc, Strapkovic Imre és Strekay András (muzsikusok).
- ²⁰ A püspöki palotán kívül Fellner Jakab tervei szerint épült fel Veszprémben a nagyszeminárium épülete és az aggapok intézete is.
- ²¹ A vizet 25 öl magasságra vízierő segítségével nyomatták fel a várba a Buhim-völgyben lévő Úrkútból. A vízvezeték tervezése és kivitelezése Tummler György, veszprémi ezermester molnárnak és fiának, Tummler Henrik vízmérőnek és kútmesternek a munkája.
- ²² Koller Ignác a restaurált Gizella-kápolnát 1772-ben szentelte fel.
- ²³ Pfeiffer–Szigeti, i. m. 69. p.
- ²⁴ Rosos Pál (1751–1809) már 27 éves korában kanonok volt. Részt vett az 1790. és 1792. évi országgyűléseken. 1790-től Bécsben a Kancellárián dolgozott. 1808 ápr. 29-én lett veszprémi püspök.
- ²⁵ Pfeiffer, i. m. 34. p.
- ²⁶ Ádám, i. m. 453. p.
- ²⁷ Pfeiffer–Szigeti, i. m. 64. p.
- ²⁸ Az 1825-ben Külley János kanonok utasítására Höpler József, Kleinmann József és Ruzitska Ignác elkészítette az első részletes kottakatalógust, amelyet 1833-ban Smodiss János kanonok utasítására Kleinmann József és Herrnberger Alajos kiegészítettek. Mindkét katalógusban többnyire feltüntették a beszerzés évét, és a beszerzést elrendelő főpap nevét is.
- ²⁹ Pfeiffer–Szigeti, i. m. 53–56. p.
- ³⁰ Pfeiffer–Szigeti, i. m. 57–60. p.
- ³¹ Példája jól mutatja, hogyan váltak abban az időben (is) a más országból származó muzsikusok egyetlen generáción belül lelkes magyarokká. Ő hivatalba lépésekor még egyetlen szót sem tudott magyarul. Felesége azonban magyar lány (Czigler Katalin) volt és gyermekei már Veszprémben születtek.

- 32 Pfeiffer–Szigeti, i. m. 68. p.
- 33 Diszkantistáknak azokat az énekeseket hívták, akik a dallamot – a felső szólamot – énekeltek.
- 34 Pfeiffer–Szigeti, i. m. 69. p.
- 35 A „regens chori” cím kórusigazgatót jelentett.
- 36 Offertórium a mise alatt az adományok felajánlásakor felhangzó ének, vagy hangszeres (a 19. század elején gyakran zenekarral játszott) zenemű.
- 37 Murányi Róbert Árpád: A veszprémi székesegyház kottatára. In: Az 1978. évi OSZK évkönyv, Budapest. 440. p.
- 38 Catalogus musicalium et instrumentorum Cathedralis Eccl(esiae) Wesprimiensis ad mandatum Reverendissimi Domini Domini Joannis Külley custodis et canonici eiusdem ecclesiae susceptus et in ordinem redactus per musicos nempe Josephum Höpler, Josephum Kleinmann, Ignatium Ruzitska 1825 et ad mandatum Reverendissimi Domini Domini Joannis Smodiss custodis et canonici eiusdem cathedralis eccl(esiae) renovatus et dedicatus sub Josepho Kleinmann chori regente per Aloysium Herrnberger subregentem et comembrum chori cathedralis ecclesiae Wesprimiensis 1833.
- 39 Meghaltak anyakönyve, 1780–1828. Veszprémi plébániahivatal. 69. p.
- 40 Florian Nepomuk Gassmann: Aria de quolibet Scto et Resurrectione Domini in Pascha. Tenore szóló, 2 hegedű, brácsa, 2 oboa, kürt, basszus. Grad. 102.
- 41 Succentornak a székesegyházi és káptalani iskolákban az éneklő kanonok helyettesét nevezték, aki az éneket és a zenét tanította.
- 42 Zeneszerzői képességéről pontos képet kaphatunk a kottatárban található 8 olyan zeneműből amelynek kottáján Lintzenpoltz neve szerzőként szerepel. Ezeket a századfordulón és a 19. század első felében rendszeresen előadták.
- 43 M. Tóth Antal (1998): Újra hallom szép szavát. Veszprém zenéje 1762-től a kiegyezésig. Veszprém, Új Horizont, 73. p.
- 44 Lintzenpoltz Sacris solemnibus című háromtételű kórusművét a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola ének-zenetanár, egyházzene szak kórusa (karnagy: Dibusz Ferenc), G-dúr áriáját (Pange lingua) Cseke Noémi és a Veszprém Megyei Fesztiválzenekar (karmester: Marosfalvy Imre) adja elő hangfelvételen.
- 45 M. Tóth, i. m. 22. p.
- 46 Pfeiffer–Szigeti, i. m. 78. p.
- 47 Elenchus productionum figuralium im choro Cathedralis Ecclesiae Wesprimiensis susceptus per Josephum Höpler bassistam eiusdem chori. Anno 1825. I-III. kötet
- 48 Szabolcsi Bence–Tóth Aladár (1965): Zenei lexikon. Budapest, II. kötet. 312. p.
- 49 Major Ervin: Magyar zenekari hangversenyek 1848-ig. In: Molnár Imre (szerk): A magyar muzsika könyve. Budapest, Merkantil, 1936. 86. p.
- 50 M. Tóth, i. m. 28–30. p.
- 51 Szabolcsi–Tóth I. kötet, i. m. 426. p.
- 52 Murányi, i. m. 445. p.
- 53 Pfeiffer–Szigeti, i. m. 85. p.
- 54 Koudela Géza: A magyar római katolikus egyház zenéje. In: Molnár Imre (szerk): A magyar muzsika könyve. Budapest, Merkantil, 1936. p. 14.
- 55 Rakos Miklós (1994): Veszprém vármegyei Nóták – tanulmány a reprint kiadványhoz. Budapest, 5-7. p.
- 56 M. Tóth, i. m. 75. p.
- 57 Szabolcsi–Tóth III. kötet, i. m. 509. p.
- 58 Pfeiffer–Szigeti, i. m. 100. p.
- 59 Behm József 1867-ben, Herrnberger-Úrhegyi utódként került az együttes élére.
- 60 Johann Joseph Fux (1660–1741) osztrák barokk zeneszerző, Johann Georg Albrechtsberger (1736–1809) kiváló orgonista, zeneszerző, Beethoven, Hummel tanára volt. Michael Haydn (1737–1806) a nagyváradi püspök zeneigazgatójaként, Gregorius Joseph Werner (1695–1766) Kismartonban, Esterházy herceg zenekarának karmestereként hosszú ideig Magyarországon működött.
- 61 Alessandro Scarlatti (1660–1725) a 17–18. század fordulójának legjelentősebb olasz zeneszerzője volt.

- 62 Elenchus I., i. m.
- 63 Elenchus II., i. m.
- 64 *Brodsky Ferenc* (1940): A veszprémi Harmónia története. Veszprém, Veszprémvármegyei Múzeum
- 65 *Falvy Zoltán* (2000): Ungarische Musikgeschichte. Budapest-Oberschützen, Musica Pannonica, 81. p.
- 66 A fúvós menetekarok különösen a 18. század második felében terjedtek el a birodalomban, főleg azután, hogy II. József idejében 1782-ben a császári udvarban létrehozta egy tisztán fúvósokból álló Harmóniemusik nevű együttest. Az udvar környezetében élő főnemesek és főpapok támogatásával egy sor hasonló zenekar alakult Magyarországon.
- 67 *Brodsky*, i. m. 80. p.
- 68 *Druschetzky György* (1745–1819) a századvég egyik legjelentősebb magyarországi zeneszerzője volt, aki kezdetben katonai szolgálatban állt, zenészként fúvós együttesekben működött, maga is számtalan fúvószenekari művet írt. *Batthyány herceg*primás muzsikusa, életének utolsó két évtizedében Budán József nádor zenésze, majd karmestere volt.
- 69 *Krommer Ferencnek* (*František Kramář*) (1760–1831) – főleg a szintén morva *Ruzitskának* köszönhetően – Veszprémmel igen szoros kapcsolata volt. Kezdetben a Károlyi-ezred karmestere, majd *Grassalkovits herceg* karnagya volt, *Simontornyán* és *Pécsett* is működött.
- 70 *Friedrich Starke* (1774-1835) a Pozsonyban állomásozó *Hiller gyalogezred* karmestere volt. 1804-ben adta ki zenekarának legkedveltebb indulóit. Különböző zeneműveket írt fúvós zenekarra („für Türkisch- und Harmoniemusik”), de komponált egyházi műveket is. Veszprémben gyakran játszották zenekaros miséit.
- 71 *Tost Ferenc* (1754–1829) Pozsonyban élt 1780-tól haláláig. Operák és egyházzenei művek mellett indulókat is írt fúvószenekarra. Ő adta ki az egyik legelső verbunkos táncsorozatot 1795–1808 között 3 kötetben *Douze Nouvelles Danses Hongroises* címmel.
- 72 *Major Ervin*: A magyar katonazene történetéhez. In: *Molnár Imre* (szerk.): A magyar muzsika könyve. Budapest, Merkantil, 1936. p. 104.
- 73 A partita a szvithez hasonlóan többtételű kompozíciót jelent, amelyben különböző stílusú táncjátékok követik egymást.
- 74 Elenchus, i. m.
- 75 A szepített hét vokális vagy hangszeres szólamra írt kompozíció. Az együttes összeállítását (a fúvós–vonós hangszerek kombinációját) a szerző határozza meg.
- 76 *M. Tóth*, i. m. 32. p.
- 77 *Brodsky*, i. m. 83. p.
- 78 *Major Ervin*: A magyar dal. In: *Molnár Imre*: A magyar muzsika könyve. Budapest, Merkantil, 1936. 191. p.
- 79 *Spur Endre*: A cigányzene. In: *Molnár Imre*: A magyar muzsika könyve. Budapest, Merkantil, 1936. 115. p.
- 80 *Káldor*, i. m. 71. p.
- 81 *Mátray Gábor* (1984): A Muzsikának Közösséges Története és egyéb írások. Reprint kiadás: Budapest, Magvető, 185. p.
- 82 *Falvy*, i. m. 100. p.
- 83 *Dobszay László* (1984): Magyar zene története. Budapest, Gondolat, 269. p.
- 84 *Szabolcsi Benke*: Kelet és Nyugat a magyar népzeneben. In: *Molnár Imre* (szerk.): A magyar muzsika könyve. Budapest, Merkantil, 1936.
- 85 *Felföldi László*: Magyar táncok – az ungarescától a csárdásig. In: *Symphonia Hungarorum*, Budapest, Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság, 2001. 102. p.
- 86 *Brodsky Ferenc* (1941): A veszprémvármegyei zenetársaság (1823–1832). Veszprém, Veszprémvármegyei Múzeum, 4. p.
- 87 *Fekete Gáspár* (1829): Magyar tánc Párisban. Februarius 9-kén 1829. Tudományos Gyűjtemény, II. 114. p.
- 88 *Rakos*, i. m. 11. p.

- 89 Papp Géza (1982): Die Quellen der „Verbunkos-Musik“. *Studia Musicologica Academiae Scientiarum Hungariae* 24, 35. p.
- 90 Brodszky, i. m. 42. p.
- 91 Felföldi, i. m. 104. p.
- 92 M. Tóth Antal (2002): Csermák Antal titka. In: Bakony-Balaton Kalendárium, Veszprém, Eötvös Károly Megyei Könyvtár, 47. p.
- 93 Sebestyén Gábor (1823): Tudósítás. *Tudományos Gyűjtemény*, XII. 125. p.
- 94 Brodszky, i. m. 4. p.
- 95 Bónis Ferenc: A verbunkos és Mozart, avagy Csermák Antal emlékezete. *Hitel*, 1998.4. sz. 89. p.
- 96 Szilágyi Sándor (1930): Lavotta János a kor és az ember. Budapest, Könyvbarátok Szövetsége, 77. p.
- 97 Rózsavölgyi Márk 1789-ben Balassagyarmaton született, tehát nem 1790-ben Veszprémben, amint azt Sziklay János „Veszprém város az irodalomban és művészetben” (Veszprém, 1931. 352. p.) című könyvében állítja. Fiatalon Pesten, a Magyar Színház előadásainak zenei irányítója lett. Először Baján telepedett le, majd 1826-ban Pestre költözött. Egy évtizeden át ő volt az ország legelismertebb hegedűvirtuóz-zeneszerzője. 1834-ben Nagyváradon, 1835-ben Pozsonyban, majd Kelet-Magyarországon (Eger, Nagyvárad, Kolozsvár, Debrecen) játszott. 1839-ben többször járt Pápán. 1842-ben az Első magyar társastánca országos siker lett. Műveinek a száma szaporodott, népszerűsége nőtt. Szegényen halt meg Pesten 1848. január 23-án.
- 98 Vörösmarty Mihály: Előszó, 1850.
- 99 „Üdvözlégy, igaz test.” Aquinói Szent Tamás himnusza.
- 100 A motetta egyházzenei műforma, amely általában bibliai strofáknak többszólamú vokális feldolgozását jelenti.
- 101 Elenchus II., i. m.
- 102 Tölcséry Ferenc (1985): A veszprémi római katolikus főgymnasium története. Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 171. p.
- 103 A korabeli tudósító (Francsics) még 1860. október 22-én is arról számol be, hogy egy utcai eseményen „az oly igen ösmeretes s oly nagyon tilalmas Szózat énekeltetett”.
- 104 Francsics Károly: Napló, 1850–1860 (Kézirat)
- 105 Farkas Mihály híres cigányprimás (1829–1890) állítólag Bihari János unokája volt.
- 106 A tűztornyot a 17. században a váratlan török támadások ellen építették.
- 107 Brodszky Ferenc: Veszprémi vigyázótorony harangjátékzenéjének ismertetése. In: Veszprém megyei város zeneiskolája. Évkönyv az 1938–39. tanévről. Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 1939. 4. p.
- 108 Krüchten József: Fusz János Evangelista emlékezete. *Tudományos Gyűjtemény*, 1819. XI. 72. p.

A veszprémi polgárság könyvkultúrája a XVIII–XIX. században

HUDI JÓZSEF

A magyarországi könyvkultúra újkori történetének irodalmát mindmáig sajátos egyoldalúság jellemzi. Amíg a gazdag főúri könyvtárakról, továbbá a szerzetesrendi, érseki és püspöki könyvtárakról könyvtárnyi irodalom keletkezett az elmúlt másfélszáz évben, addig a köznemesség műveltségét tükröző könyvekről már jóval kevesebb tanulmány készült. A városi polgárság könyvkultúrájáról még kevesebbet tudunk, mivel sem a művelődéstörténeti munkák, sem pedig a magyar honfoglalás millenniumára készült megye- és városmonográfiák nem fordítottak figyelmet a polgárok magánkönyvtáira.¹

Az újkori magyar polgári könyvgyűjtési, olvasási szokások rendszeres feltárására és közzétételére elsőként az 1979-ben szerveződött szegedi könyvtártörténeti műhely vállalkozott.² A szabad királyi városokra korlátozódó, s időben is lehatárolt (az 1720-as évekig terjedő) vizsgálat elsősorban az előző korszak művelődéstörténetét gazdagítja. Ugyanakkor felveti a mezővárosi könyvkultúra vizsgálatának szükségességét is. E téren eddig ugyanis csak részeredmények születtek.³ Az inventárium-típusú, a történeti statisztika módszereivel is vizsgálható XVIII–XIX. századi forrásoknak az összegyűjtésére és elemzésére még lokális szinten sem került sor.⁴

Veszprém megyében még az átlagosnál is rosszabb a helyzet: a millenárius megyemonográfia – bár tervezték –, nem készült el, s a városok közül is mindössze Pápa monográfiája jelent meg, amely a polgárság XVIII. századi könyvkultúrájával egyáltalán nem foglalkozott.⁵

Veszprém újkori várostörténetét a nagyközönség először Véghely Dezső városi főjegyző, történész 1886-ban *Emléklapok* címmel megjelent közigazgatástörténeti munkájából ismerhette meg.⁶ A szerző behatóan ismertette a város jogviszonyainak és igazgatástörténetének alakulását, de a város műveltségi viszonyaira kevés gondot fordított – a polgárok könyvkultúrája pedig egyáltalán nem érdekelt.

A városmonográfiát helyettesítő színvonalas tanulmánykötet, a báró Hornig Károly veszprémi püspök támogatásával megjelent *Veszprém múltja és jelene* a XVIII–XIX. századi műveltségi viszonyokat intézményi aspektusból – az iskolarendszer, társadalmi egyesületek oldaláról – világította meg, a könyvtárüggyel külön nem foglalkozott.⁷ A két világháború közötti és utáni időszak reprezentatív művei az Árpád- és a török-kor kultúrtörténetéhez hoztak újabb adalékokat.⁸ Az elmúlt két évtizedben a várostörténet szórványos⁹, míg a nyomdászati, könyvkereskedelmi, egyleti és alfabetizációs kutatások részletes adatokkal járultak hozzá a későrendi társadalom könyvkultúrájának megismeréséhez.¹⁰

Jelen dolgozatunk – mely egy hosszabb tanulmány rövidített változata –, az elmúlt két évtized levéltári kutatásaira építve szeretné bemutatni a rendi értelemben vett veszprémi polgárság magánkönyvtárait, olvasási szokásait, ízlését; a veszprémi könyvkötők és nyomdászok könyvkultúrában betöltött szerepét. Nem kívánunk foglalkozni a katolikus püspökök, sem a káptalan tagjainak magánkönyvtáraival, a megyeszékhely kolostorszerzetesi könyvtáraival, továbbá a nemesi és nem nemesi értelmiségiek magánkönyvtáraival, melyek nagyságrenddel különböznek a polgárok könyvtáraitól. Külön kutatási témának tekintjük a városban élő, polgárjoggal nem bíró zsidóság könyvhasználatának, művelődésének történetét is.

Veszprém a XVIII–XIX. században

A XVI–XVII. században a királyi és a hódoltsági Magyarország közti ütközőzónában fekvő Veszprém – megerősített várának köszönhetően – fontos szerepet játszott a Balatontól északra húzódó végvári rendszerben. Mint királyi végvár, tartósan magyar kézen maradt, s ennek köszönhetően a város megőrizte gazdasági, társadalmi és hatalmi pozícióit. A katolikus földesurak, a püspök és a káptalan – miután 1552-ben elmenekültek székhelyükről –, hosszú időre elvesztették befolyásukat, szabad utat engedve a reformáció terjedésének. A XVII. században Veszprém már nemcsak a királyi végvári vonalnak, hanem a dunántúli reformátusságnak is erős bástyája volt.

A XVIII. század elejétől kezdve a város arculata gyökeresen megváltozott. Veszprém 1702-ben elvesztette végvár-jellegét, a földesurak újjászervezték hatalmukat, s a Habsburg birodalmi kormányzat támogatását élvezve, megkezdték és sikeresen folytatták a rekatolizálást. Sikerüket garantálta, hogy a veszprémi püspökök mint örökös főispánok 1773-ig a megye legfőbb közjogi méltóságát, a főispáni tisztelet is betöltötték, s a megye politikai életét alapvetően meghatározták.¹¹

Az egyházi földesurak egyik legfőbb törekvése kezdettől fogva a város jogviszonyainak a rendezése volt, amely három eltérő jogállású társadalmi csoport: a várkatonaság (presidiarii), a nemesek (nobiles) és a polgárok (cives) kötelezettségeinek és jogainak meghatározását, egyúttal a szabad végvári élet utolsó nyomainak eltüntetését jelentette.¹²

A városiakkal 1702-ben kötött első szerződés (contractus) biztosította a város önkormányzatát (kapitány, bíró és 12 tagú tanács választása), de a lakosok gazdasági jogait alaposan megnyirbálta. Földesúri kilenced és tized (vagy váltságösszeg) fizetésére kötelezte őket, s a korábbi szabad bormérést – megélhetésük egyik fő forrását – fél évre csökkentette. A káptalan pedig a legeltetési jogot korlátozta. Bár a lakosok mentesültek a robotkötelezettség alól, de a levélhordásból, a karhatalmi és bandériumállítási feladatokból ki kellett venniük a részüket. A szerződés hatályba lépésével megkezdődött az egykor kiváltságos katonáskodó réteg lesüllyedése az adózó polgárságba.

Gróf Esterházy Imre püspök tovább növelte a földesúri befolyást: az 1723. évi kontraktusban már csak negyedévi bormérést engedélyezett a polgároknak, s két évvel később külön szerződést kötött a püspöki telken élő nemesekkel, akiket kivett a városi tanács joghatósága alól.

Veszprém helyzete Padányi Biró Márton püspöksége (1745–1762) alatt tovább romlott: 1748-ban megerősítette az Esterházy-szerződést, ugyanakkor évi 700 forint összegű adót vetett ki a városi adózókra. Súlyosan megsértette a városi autonómiát azzal is, hogy csökkentette a város bíraskodási jogkörét és a tisztújításon 1748-tól kezdve a bíró jelölésének jogát magának tartotta fenn.¹³

A város makacsul ellenszegült Biró törekvéseinek, de pert veszített ellene. A földesurak minden fórumon megakadályozták azt is, hogy a város a szabad királyi városi rangot megszerezze. Az 1746–1836 között zajló, meg-megújuló, hatalmas költségeket felemészítő jogi küzdelem végül is nem járt eredménnyel.¹⁴

A földesurak várospolitikáját a XVIII. század derekáig a rekatolizációs törekvések határozták meg. 1716-ban betiltották a reformátusok szabad vallásgyakorlatát, s ettől kezdve – etnikai hovatartozástól függetlenül –, csak katolikusnak adtak letelepedési engedélyt; a céhek csak katolikusokat vehettek fel tagjaik sorába. Ugyanakkor a közvetlenül földesúri joghatóság alá tartozó görögök és zsidók letelepedését megengedték, aminek következtében az önálló községbe tömörülő zsidóság a század végére már jelentős gazdasági befolyásra tett szert.

A török uralom utáni újjáépítési folyamat eredményeként egy többnemzetiségű, többfelekezeti (de katolikus többségű), magyarországi mértékkel mérve fejlett város jött létre, amelyben a türelmi rendelet (1781) végrehajtása után a felekezeti ellentétek háttérbe szorultak. 1785-ben – az első hivatalos népszámlálás idején – már 7082 személy – az 1720-as népesség kb. háromszorosa – élt a városban.

A lakosok közül 5038 fő, a népesség 77,13%-a volt katolikus, a protestáns felekezetiük közül a reformátusok voltak túlsúlyban. A lakosság felekezeti megoszlása hosszú távon a következőképpen alakult:¹⁵

I. sz. táblázat

Veszprém felekezeti megoszlása a XVIII–XIX. században

A vallási felekezetek száma és aránya

	1757	(%)	1818	(%)	1847	(%)
1. Római katolikus	3316	(68,5)	6233	(72,4)	11176	(80,7)
2. Református	1319	(27,2)	1550	(18,0)	1310	(9,5)
3. Evangélikus	179	(3,7)	208	(2,4)	484	(3,5)
4. Görögkeleti	19	(0,4)	36	(0,4)	13	(0,1)
5. Izraelita	12	(0,2)	584	(6,8)	863	(6,2)
Összesen:	4845	(100,0)	8611	(100,0)	13846	(100,0)

A táblázat jól érzékelteti, hogy a XVIII. század közepére kialakult felekezeti viszonyok alapján nem változtak, bár módosultak, s a demográfiai folyamatok a protestánsokat hátrányosan, a katolikusokat és az izraelitákat előnyösen érintették.

Az 1780-as évektől, a nemzeti irodalom és kultúra kibontakozásától kezdve Veszprémet

a köztudat már elsősorban a régió kulturális, igazgatási és gazdasági centrumként emlegette. A vallásháború megszűntével minden felekezet tartott fenn elemi népiskolát (legkésőbb, 1805-ben a zsidóság szervezett elemi); a városban katolikus gimnázium, s papi szeminárium működött. A reformátusok az 50 km-re lévő pápai református kollégiumban, az evangélikusok a soproni liceumban folytathatták tanulmányaikat.¹⁶

A város egyszerre volt az állami adminisztrációnak (sóhivatal, posta, hadkiegészítő parancsnokság); a püspöki, a református egyházmegyei, a vármegyei igazgatásnak, valamint a két földesúri uradalomnak a központja.¹⁷

A város piaca felvevőhelye volt a Balaton környéki vármegyék gabonájának, borának, a Bakony fájának és az ipari termékeknek. Fejlettsége révén a magyar városhálózatban a 10., míg a bakonyalji Pápa – a nagy rivális – csupán a 38. helyet foglalta el a XIX. század elején.¹⁸

A kialakult hatalmi viszonyokat pontosan tükrözte a városi tér használata: a földesurak a XVIII. század második felében már a várban laktak, itt kapott helyet a középületek egy része: az állandó vármegyeháza (1763), a katolikus gimnázium (1711), a papi szeminárium, az aggpapok háza, a plébániaház és a vármegyei elit lakóházainak egy része; míg a város két piacterét övező épületeket a polgári és nemesi elit bírta.

Az iparosok zöme a Cserhát városrészen, a módosabb polgárság a Hosszú (ma Jókai) utca két oldalán és a piactereken épült egyemeletes házakban lakott. Az 1710-es években a várból elűzött református polgárok zöme a Jeruzsálem-hegyi városrészen, míg a környező német (Bánd, Herend, Márkó, Veszprémfajszt stb.) és magyar településekről (Rátót, Szentkirályszabadja stb.) beszivárgó, a távolabbról beköltöző iparos és paraszti réteg tagjai a káptalani városrészen, az ún. Tizenháromvárosban és környékén (a mai Dózsavárosban) telepedtek le.

A városi önkormányzatot az iparos és kereskedő polgárság tartotta kézben, amely a város lakosságának csak kisebb részét – közel egyharmadát – tette ki. 1720-ban a polgári renden lévők az adózó lakosság 31%-át, 1828-ban mintegy 38%-át alkották. A lakosság mintegy 11–12%-át kitevő nemesek külön községbe szerveződtek, saját elöljáróságot (bíró, perceptor, bor- és utcabírák, hadnagy stb.) választottak, s 1848-ig külön önkormányzati életet éltek.¹⁹

A városi választójoggal csak a *polgárjogot* szerzettek élhettek, a *tanácsba* azonban csak a legvagyonosabb iparosok és kereskedők kerülhettek. A polgárjog megszerzéséhez hosszú út vezetett: a messziről jött előbb letelepedési engedélyt szerzett a földesúrtól, majd miután szakmát tanult, s céhes iparos vagy kereskedő lett, kérhette a tanácstól a polgárjogot. A polgárjog segítségével bekerülhetett a külső testületekbe (a hatvanosok testületébe, majd a külső tanácsba), onnan pedig a városi tanácsba. A tanácsi tagság (a tanácsnok-i tisztség) megszerzése természetesen csak kevesek számára sikerült, de aki elérte, élethosszig betölthette a tisztséget.

A polgárjog megszerzéséhez felvételi díjat (ún. polgártaxát) kellett fizetnie.²⁰ A felvett polgár esküt tett, ezzel a fegyveres polgárság tagjává vált; ami azt is jelentette, hogy a szolgálatra alkalmas egyéneknek díszes egyenruhát és fegyvert kellett készíttetnie, hogy az egyházi szertartásokon (pl. úrnapiján) és világi ünnepeken (pl. a főispáni beiktatáson) a magyar vagy német vezényeltű században szolgálatot láthasson el.²¹

A céhek és a kereskedő grémiumok tagjainak erkölcsileg példamutató életet kellett élniük; a mesteremberek gazdasági és társadalmi kötelezettségét a király által kiadott céhtörvények írták elő.

A veszprémi polgárság a városi népesség iskolázott rétege volt, amely az elemi ismereteken kívül a gyakorlatban – az inas- és legényélet idején – megszerezte a szükséges szakismereteket is. A műhely és a kereskedés, a céhek, a város, a hegyközség és az egyházközségek adminisztrációjának intézése az írni-olvasni tudást fokozatosan a mindennapi élet részévé tette a XVIII. században.

A megtett út egészét statisztikailag nehéz mérni. Bizonyos, hogy a XVIII. század elején, pl. az 1715. évi adóösszeírás idején az adózó polgárságnak csak töredéke tudott írni. Egy évszázaddal később már lényegesen más volt a helyzet. 1815-ben, amikor a polgári és paraszti renden lévő adózóknak dönteniük kellett, hogy folytatják-e a szabad királyi városi rangért indított küzdelmet, a szerződésen szereplő 763 főből 357 (46,79%) tudta aláírni a nevét. Az azonosítható 109 német adózó esetében még magasabb volt az arány: e rétegből 92 személy (84,40%) írta alá a nevét, s csak 17 fő rajzolt a neve mellé keresztet.

A rendi korszak végén, 1848-ban, a céhek (hiányos) adatszolgáltatása szerint az inasoknak 74,42 %-a, a legényeknek 64,95 %-a tudott írni. A leendő csizmadiákról – az egyik legnépesebb társaságról – például azt is megjegyezték, hogy „*írni sorsokhoz képest tudnak*”; a fazekas céh-ifjúságról pedig azt, hogy „*írnya többnyire valami keveset mindenki tud*”.²² Az alfabetizáció folyamatának vizsgálata azt bizonyítja, hogy a Veszprém városi polgárság körében már a XVIII. században végbement a kulturális forradalom: a század végére a polgárság többsége írni-olvasni tudóvá vált. A „take off” viszonylag rövid távon – mintegy két-három nemzedéknyi idő alatt – jelentős eredményeket hozott. A siker a városi polgárság nemesi és nem nemesi tagjainak közös erőfeszítéséből született. Az iskoláztatás elfogadásában jelentős szerepet játszott a nemesi kulturális minta, amely elősegítette a mobilitási esélyek növelését.

Az alábbiakban e hosszú távú kulturális folyamat jellemzőit szeretnénk bemutatni részben a polgári magánkönyvtárak, részben a könyvkötők-könyvkereskedők, részben pedig a helyi sajtó működésének áttekintésével. A hanyatló rendiség korszakát két periódusban vizsgáltuk meg. Az első periódus felső határát – a „hosszú” XVIII. század jellemzése érdekében – a napóleoni háborúk végéig, az állandó magyar olvasóközönség kialakulásig toltuk ki. A reformkor időszakát szintén tágabb kontextusban vizsgáltuk.

A polgárok könyvei a XVIII. században

A mezővárosi polgárság könyvei felmérésére több forrástípus is rendelkezésünkre áll. A hagyatéki leltárak, árverezési jegyzékek, vagyonösszeírások, az árvák javainak inventáriumai, a gyámi számadások egyaránt tartalmazhatnak könyvekkel kapcsolatos adatokat. Lehetséges forrásként szóba jöhetnek még a végrendeletek, de tapasztalataink szerint ezekben csak igen ritkán emlékeztek meg az egész vagyon szempontjából kis értékű könyvekről.²³ Pedig éppen az előbb említett forrásokból tudjuk, hogy a végrendelkező polgároknak voltak könyveik.

Veszprém megye legfejlettebb mezővárosai közül Pápa XVIII. századi tanácsi iratai a második világháború alatt elpusztultak, egyedül a Veszprém városi közigazgatási iratokban található inventáriumok lehetnek segítségünkre.

Először is azt kell leszögeznünk, hogy a kor embere a kéziratos köteteket és nyomtatott műveket egyaránt megbecsülte. A mesteremberek gyakran saját számadásukat is a könyvkötőnél vásárolt jegyzőkönyvbe vezették. Ha városi tisztséget töltöttek be, gyám-atyaként füzet formára összefűzött papírlapokra, vagy előre bekötött jegyzőkönyvekbe jegyezték fel a számadási tételeket. A XVIII. század második felében divat volt a diáriumok vezetése: a kisalakú jegyzőkönyvbe recepteket, nótákat, hasznos tudnivalókat egyaránt feljegyeztek. De feljegyzéseket készítettek a kalendáriumok és a biblia üresen hagyott oldalaira is. A diákok körében elterjedtek a kéziratos tankönyvek, amelyek a nyomtatott műveket helyettesítették, s éppúgy öröklődtek apáról fiúra, mint a ruhadarabok.

A mesteremberek, illetve családtagjaik könyvei az 1750-es évektől kezdve fordulnak elő a különféle összeírásokban és számadásokban; magyar és német polgárok, férfiak és nők egyaránt forgatták az olcsóbb kiadású (20-30-50 dénáros) könyveket, de arra is akad példa, hogy az 1 forintnál drágább könyveket is megvásárolták. A köteteket, értéküktől függetlenül megbecsülték. Az árveréseken még a „dib-dábnak”, „haszontalannak” nevezett könyvek is elkelték néhány garasért.

Még az idejélmúlt kalendáriumokat is megtartották, mert mindig akadt bennük szórakoztató olvasmány. A veszprémi polgárság könyveinek időbeli megoszlását az következő táblázat mutatja.²⁴

2. sz. táblázat

A veszprémi polgárság inventáriumokból ismert könyvei (1754–1820)

<i>Évtized</i>	<i>Tulajdonos</i>	<i>Könyvek száma</i>	<i>Átlag</i>
1751–1760	3	12	4
1761–1770	6	11	2
1771–1780	5	10	2
1781–1790	18	71	4
1791–1800	9	47	5
1801–1810	16	128	8
1811–1820	11	40	4
<i>Összesen</i>	<i>68</i>	<i>319</i>	<i>5</i>

A statisztikában – amely a polgárságnak csak töredékét jeleníti meg –, csak azokat a könyveket vettük fel, amelyek az összeírásban számszerűen jelölve voltak. Számos esetben csak körülírták a könyvek meglétét, de közelebbit nem jegyeztek fel róluk. Ezeket az adatokat figyelmen kívül kellett hagyni.

Az árverési jegyzőkönyvek esetében csak a volt tulajdonost vettük nyilvántartásba. Ha figyelembe vesszük, hogy a tankönyveket, a vallási irodalmat nemzedékeken át használták, a közelebbiről megismert 319 könyvet sok száz, sőt több ezer ember forgathatta az idők folyamán.

A leltárakból kitűnik, hogy az elrongyolódott műveket sem dobták el. Megbecsült he-

lyük volt a házon belül. Sommerfeld András német szíjjártó felesége, Csögör Julianna például az 1780-as években 8 imádságos könyvét a kis szobában lévő almáriumban tartotta.²⁵ Nemezszer a könyvkötő vette meg az árverésen, a „kótyavetyén” az „avitt könyveket”, hogy bekötve újra hasznosítsa azokat.²⁶

A vizsgált 7 évtized alatt *nőtt a könyv jelentősége* a polgárok körében: a mesteremberek, kereskedők közül többen vásároltak könyvet, s valamelyest nőtt az olvasók tulajdonában lévő művek száma is. Míg az 1780-as évek végéig általában egy-két könyvet tartottak, a következő évtizedben már 6–8–15 kötet sorakozott az almárium polcán. Kajdi József vargamesternek 1793-ban pl. 7 vallási könyve volt, Franz Pál varga kezén már 15 könyvet találtak.²⁷ Az utóbbi a biblián és imádságos könyveken kívül négy életrajzt (Krisztus élete, Szentek élete, Szent Ferenc élete, Calasancius élete) is őrzött.

A könyvek *műfaji összetétele* azonban szinte semmit sem változott. *A vallási, ájtatos irodalom megőrizte vezető szerepét.* Az ima- és énekeskönyvek, a szentek életéről szóló művek vezetnek. Arra is felfigyelhetünk, hogy többen bibliát is tartottak: Milner Gottlieb mesterember (1754), Pukolai Ádám szíjjártómester (1781), Frankovics János tobakos (1791), Péter János posztós (1795), Bajnóczy János városi tanácsnok (1797), özv. Tóth Jánosné Kajdi Éva (1799), özv. Rostási Józsefné Botlik Erzsébet (1806), Németh (Dobos) Gergely csizmádia (1807), özvegy Richter Jánosné (1810) – az utóbbi bibliájának becsértéke 4 forintot tett ki.

Az értékes könyvek – mint több adat mutatja –, családon belül öröklődtek, bizonyos részüket fel sem vették az osztályba, így az is megállapítható, hogy a hagyatéki ügyek a könyvhasználatot nem tükrözik teljes egészében.

Más példák arra utalnak, hogy az örökös nélkül elhunyt személy a végrendeletében csak általánosan rendelkezett a könyveiről. Tietharth József építőmester, a veszprémi vár számos épületének tervezője és építtetője, közvetlenül halála előtt (1759) úgy rendelkezett, hogy a mesterségéhez tartozó könyveket Fux János és Terézia lánya kapja meg.²⁸ Mivel közelebbit a könyvekről nem tudunk meg, Tietharth építőmester kiskönyvtára nem szerepelhet statisztikánkban.

A legkedveltebb „*ájtatos*” könyvek az alábbiak voltak: Gertrudis (1782),²⁹ Kegyelem szövetség (1774), Lelki kincs (1782), Lelki korona (1781), Lelki paradicsom (1781), Makula nélkül való tükör (1774, 1787, 1781),³⁰ Szentek élete (1776, 1787), Szent út (1782).

A „kegyes” vallási irodalmat főként a *nők könyvei* képviselték. Elsőként 1751-ben, Suly Terézia árvának vett a gyámja egy könyvet 50 dénárért.³¹ 1760-ban, nemes Juhász Sámuel Julianna lánya férjhez menetelekor, a „ládabéli ruhái” között vettek leltárba közelebről meg nem nevezett két könyvet.³² Rozsnyai Erzsébet árva hajadonnak a következő évben gyámja vett egy imádságos könyvet 40 dénárért.³³ 1782-ben Nagy Katalin hagyatékában két könyv volt, mindkettőt Somogyiné vette meg. A *Lelki kincs* c. imakönyvet 3, a *Gertrudis* c. könyvet 11 dénárért szerezte meg.³⁴ 1784-ben Arleth Jakabné Herbst Anna német aszszonyinak egy imakönyve,³⁵ a következő évben Fejér Erzsébetnek háromnál több „haszontalan” könyve volt.³⁶ Az eset érdekessége, hogy egy könyvet és „sok dirib darab matériákat” egy hárfa tokjában, míg a „öregbe és kisebb könyveket” a pohárszéken, az ecetes és boros („messzőlős”, azaz meszelyes) üvegek, a sőtartó és egy réz gyertyatartó mellett tartotta. 1786-ban György Anna egy imádságos könyve tűnik fel az iratokban.

Özvegy Lázsek Lászlóné Medgyesi Éva hagyatékában (1788) 3 imádságoskönyvet,³⁷

Sommerfeld András német szíjjártó özvegyénél, Csögör Juliannánál 8 „avitt könyvet” találtak az összeírók.³⁸ Az 1790-es évekből két asszonyi hagyatékot ismerünk: a német özvegy Foltner Jánosnének 1792-ben 7, a magyar özvegy Király Józsefnének 2 vallási könyvét vették számba. A előbbinek valószínűleg egy jövendőmondó könyve is volt, melyet *Tsudálatos könyvnek* tituláltak.³⁹ A XIX. század első évtizedéből 4, a másodikból 3 asszonyi tékát ismerünk, a jelentősebbek 7-15 kötetből álltak.

Végeredményben azt mondhatjuk, *hogy a könyvtulajdonosoknak kb. 27–30%-a volt nő*, ami persze nem jelenti azt, hogy a férj kezén lévő könyveket (kalendárium stb.) ne olvasták volna.

Az egyes, nagyobb szakértelmet igénylő mestereknél nem hiányzott a kéziratos vagy nyomtatott szakkönyv sem. Kuktits János ötvösmester 1775-ben, amikor a csőd szélére került, egy aranyért (12 forint 40 krajcár) nemcsak „házi mobiliáit”, hanem szerszámaikat is Josef Eisenhut „német szadtler uramnak”, azaz a német szíjjártónak adta el. Ezek közt volt két könyve is, „melyben minden, mesterségemhez való írásim és rajzolásim vagy-nak” – derült ki évekkel később tett nyilatkozatából.⁴⁰

A már említett Franz Pál-féle hagyatékban (1798) egy „méhész könyvet” is találunk, ami arra utal, hogy a vargamester szabad idejében méhészkedett.⁴¹ A korszak legtöbb könyvével, legösszetettebb kiskönyvtárával Zirczen Mihály patikus dicselkedhetett.⁴² A „mindenféle rongyos” könyvön kívül 78 kötete volt. A Biblián (3 forint) és a szokásos vallási irodalmon túl tankönyveket („Jugendschul könyv” és a Hármaskis tükör 34 krajcár értékben), több szakkönyvet, szórakoztató könyvet („Luszt Spil könyv”, vagyis Lustspielbuch, 16 krajcár), 4 darab „Virtsoft Magazin”-t (Wirtschafts Magazin, 14 krajcár) vertek dobra. Károly fia egy könyvet tartott vissza magának. Zirczen szakkönyvei közt volt egy értékes fűvészkönyv („Flanzen könyv”, 2 forint 30 krajcár), kétkötetes angol („englises”) patikakönyv (1 forint 40 krajcár), Plenck Pharmacológiája (33 krajcár), egy orvosi szakkönyv („Medizin Sotzkommer”, azaz Medizin Satzkammer, 11 krajcár). A szakkönyveket Francz Ádám patikus vette meg, a többi bizonyos Siller úr, Szauerné, Anton Dradgics és Rothauser Ádám zsidó kereskedő kezére került.

A bibliát „Haislerné asszony” vette meg, aki nem más, mint a városban éppen letelepedett Haiszler György (1761-1814) orvosdoktor, orvosi szakíró felesége.⁴³ Az árverés egyúttal bizonyíték arra, hogy a helyi zsidóság is szívesen megvásárolta és olvasta a német nyelvű könyveket. A könyvek mellett a térképeket, metszeteket s a nyomtatott szentképeket is gyakran vásárolta a polgárság. Holczmann János kékfestőnek a Kálvária oldalán épült házában 17 könyve (imakönyvei) között egy „mappa” is volt (1806), melyet Rudy Mihály 34 krajcárért vett meg.⁴⁴ Pápai András kovács veszprémi, Hosszú utcai, 2 szobából, kovácsműhelyből és egy konyhából álló házát az 1810-es években egy fészület, s nem kevesebb, mint 23 „kép” díszítette.⁴⁵ A nyomtatott szentképek nem hiányozhattak egyetlen katolikus polgár otthonából sem.

A városi polgárság az 1780-as évektől *folyóirat-olvasóként* is jegyezte magát. A Veszprém városi tanács 1781. november 23-án megtartott ülésén úgy határozott, hogy a tanácsnokok a jövőben a hivatali munka megkezdése előtt közösen fogják az újságot elolvasni. Itt valószínűleg a *Magyar Hirmondó* olvasásáról lehetett szó, amelynek első számai 1780-ban jelentek meg.⁴⁶

A városi lakosok kis számban megtalálhatók az 1817-ben indított vegyes profilú folyóirat, a *Tudományos Gyűjtemény* (1817–1841) előfizetői között. Már az első évben előfizette Tormay Antal, a pápai uradalmi jószágkormányzó írnoka, 1819-től Mócsy Elek pápai posta-expeditor és Prauner Gábor uradalmi számvevő, 1820-tól Szalay János uradalmi tisztartó. 1821-ben a polgári és kisnemesi származású uradalmi írnokok (kancellisták) már közösen fizettek elő a folyóiraatra. Veszprémben az első években Jófejű János káptalani számtartó, Vizer István uradalmi földmérő, több kanonok és ügyvéd rendelte meg a *Tudományos Gyűjteményt*.⁴⁷ A veszprémi nemesi, polgári és egyházi értelmiség nemcsak előfizette a folyóiratot, hanem néhány tagja írt is bele; így bizonyos, hogy több polgár kezébe is eljutott.

A könyvkötők és a könyvkereskedelem

A modern tömegkultúra a XIX. században alakult ki a polgárosodott Nyugat-Európában, gyökerei azonban a XVIII. század elejéig nyúlnak vissza. Ebben az időszakban szerveződött a fiatal és tőkeerős polgárság olvasóközösséggé, amely puritán erkölcsével és racionalizmusával élesen szemben állt a hagyományos vallási világgéppel és magatartással. A viszonylag nagy számú olvasóközönség lehetővé tette az önálló írói egzisztencia megjelenését, a kiadó-forgalmazói hálózat kialakulását. A könyv- és lapkiadás jól jövedelmező üzletgá válnak, amely emberek ezreinek nyújtott megélhetést, keveseknek pedig a meggazdagodás forrásává vált.⁴⁸

Magyarországon e folyamat megkésve indult, s a jómódú köznemesség, vagyonos polgárság és értelmiség sorából csak az 1820-as évekre született meg az állandó olvasóközönség.⁴⁹

A munka- és anyagigényes könyv – magas ára miatt – a XVIII. században is luxusnak számított, melyhez csak a vagyonosabb rétegek juthattak hozzá. A szép könyv több funkciót töltött be: az értelmiség leginkább munkaeszköznek tekintette, de szerepet kapott a lakás díszítésében is. A kastélyok, kúriák könyvgyűjteménye egyszerre volt a tőkefelhalmozás egy formája, s a gazdagság, jómód társadalmi reprezentációja.

A nagy tételben előállított, szerényebb kivitelű műfajok, a kalendáriumok, énekes- és imakönyvek, vallásos tárgyú elbeszélések, verses históriák a szegényebb rétegek számára is hozzáférhetővé váltak. Kazinczy Ferenc 1788-ban már az újítás szándékával állította ki a látteleket: „*Tudóssaink, egész a 'mi időnkig, mindent deákul írtak, 's sajtóink alól imádságos könyveknél, szentek' életelnél, halotti prédikációk' 's verseknél egyéb alig jöven-ki.*”⁵⁰

Az író és olvasó között ekkor még nem volt áthidalhatatlan távolság: az író előfizettséggyűjtés, mecénás támogatása révén adta ki műveit; a nyomdász forgalmazással is foglalkozott, s a könyvárus is nyomtatott könyvet. A könyvkötő a nyomdából ívszámra vásárolta meg a kinyomtatott szövegeket, s bekötve adta tovább. Gyakori volt, hogy a kiadótól bizományba vette át a portékát. Az antikváriust kötötték leginkább a rendelkezések: csak régi, használt könyvekkel kereskedhetett.⁵¹

Könyvek rendszeres forgalmazásával az 1780-as évek végéig Veszprém megyében csupán a *könyvkötők* foglalkoztak. A könyvkötő foglalkozás megjelenése már önmagában

jelzi, hogy az írásbeli és nyomtatott kultúrának egy bizonyos szintjével jellemezhető az adott társadalom. Nem véletlen, hogy folyamatosan csak a legfejlettebb mezővárosokban, Pápán és Veszprémben éltek könyvkötők a XVIII. században.

Az első mesterek nevét a hiányos levéltári források miatt nem ismerjük, működésüket Koncz Pál papírrestaurátor az általuk használt díszítésminták alapján azonosította. Az első veszprémi mester 1696–1740, a pápai kb. 1710–1765 között működött. Az 1740-es évektől Veszprémben már 3, Pápán 2 könyvkötő folyamatosan meg tudott élni. A protestánsok veszprémi vallásgyakorlatának megszüntetésével lehet összefüggésbe hozni, hogy egy református könyvkötővel a magasabb iskolát fenntartó, nemesek lakta Szentkirályszabadján is találkozhatunk az 1760–93 közti időszakban. Az eddigi kutatások szerint a XVIII. században Veszprémben 10, Pápán 7 mester működött hosszabb-rövidebb ideig.⁵² Közülük csak azokat említjük meg, akik huzamosabb időn át folytatták mesterségüket. Veszprémben az 1747. évi adóösszeírásban rögtön két könyvkötő nevére bukkanunk. *Szerényi György* (+1754) háza és egy öreg sertése (hízója) után adózott. *Ethey István* (+1760) zsellérsorban élt: nem volt sem háza, sem földje, sem adóköteles állatállománya.⁵³ Később azonban egy 400 forint értékű házat vásárolt. Rajtuk kívül még *Juhász Sámuel* (1709–1784) tevékenykedett ekkor a városban, akinek kéziratgyűjteménye is lehetett. A „nemesek bibliájának” tartott könyvet, *Werböczy Tripartitumát* maga díszítette kéziratos kötetbe másolva hagyta ránk.⁵⁴

A legtöbbet a kalandos életű *Ethey István*ról tudunk. Kétszer nősült, s halála után örökösei nem tudtak megegyezni. Perre mentek, s a hosszan tartó per anyaga fennmaradt. Az 1760-ban kelt hagyatéki leltár – mely a peres iratanyagban található –, mintegy 2250 könyvet sorol fel; ennyi volt raktáron a könyvkötő halálakor. Az állomány egyharmada ábécéskönyv, ezek mellett különféle latin és magyar tankönyvek szerepeltek, de a könyveknek nagyobb hányadát a vallásos, ún. ájtatossági irodalom képezte. Az énekeskönyvek, imakönyvek, szentbeszéd, szentek életéről szóló históriák mellett néhány egyházi író művével is találkozunk (*Kempis Tamás*, *Pázmány Péter*). Világi irodalom alig akad a hagyatékban: egy latin költészettörténet, *Werböczy István* jogi munkái tartoznak e körbe.

A leltárból kiténik, hogy az olvasók többsége részben praktikus szükségletre (tankönyvek, ének- és imakönyvek) vásárolt, s a morális-nevelő hatású szórakoztató vallási irodalmat olvas-ta legszívesebben. Ezt bizonyítja, hogy hagyatékából *Baumeister Ferenc* könyvkötő is éppen ezeket a könyveket vette át. Szerszámkészletét a Veszprémtől 3 km-re fekvő Szentkirályszabadján lakó *Horváth György* vásárolta meg. Betűkészlete 36 darabból állt.

Ethey hagyatéka szinte az egész országra kiterjedő kapcsolatról tanúskodik. A nyomtatott, s még bekötetlen könyveket a győri, soproni, budai, pesti, kassai, nagyszombati és debreceni nyomdából szerezte be. Üzleti kapcsolatait az 1740-es évek elején építhette ki.

1760 után Veszprémben *Baumeister Ferenc* (Franz Xaver Baumeister) könyvkötészete indult virágzásnak. *Baumeister* nemcsak *Ethey* hagyatékának egy részét szerezte meg, hanem az elhunyt *Szerényi György* szerszámaikat és könyveit is megvásárolta. *Szerényi* üzlete hosszas betegeskedése miatt csődbe került, egyetlen fiára mindössze 32 forint készpénzt hagyott, feleségére pedig 600 forint adósságot. Az özvegy a legkézenfekvőbb megoldást választotta: férjhez ment *Baumeister*hez, aki rendezte adósságait.

Baumeister jó kapcsolatot épített ki a város vezetésével, amelytől rendszeresen kisebb

megrendeléseket kapott. 1788-tól új üzletet nyitott a városháza földszintjén, egy bérelt helységben. Az 1790-es években a budai Egyetemi Nyomda bizományosaként is tevékenykedett.

Hasonlóan sikeresnek nevezhető a Szentkirályszabadjáról betelepült református nemes Horváth Mihály könyvkötő pályája, aki 1787 júniusában a Jeruzsálemhegyen (a református paplak közelében) lévő házában nyitotta meg boltját és kötészetiét. Fennmaradt számadáskönyvből (1785–1812) munkáját sokoldalúan jellemezhetjük. Általában 2-3 segédrel dolgozott, kocsist, szolgálot tartott.

Üzleti tevékenysége túlmutat a megyén. Élő kapcsolatai voltak Baranya, Fejér, Somogy, Tolna és Zala vármegyével, a legnagyobb forgalmat azonban Veszprém körzetében bonyolította le. Állandó megrendelője volt Szentgál nemes község közönsége is. A község 1807-ben például 79 könyvet vásárolt a mestertől: 57 kalendáriumot, 2 szent históriát, 2 történeti művet, 15 ábécéskönyvet, 1-1 halottas- és álmokönyvet; ezen kívül 10 könyv bekötetése és 4 szemüvegtek eladása is szerepelt a számadásban.⁵⁵

A számadáskönyvből kitűnik, hogy a Horváth-féle üzlet bevételének két fő forrása volt: a kötészet és a kereskedelem. Kötésnél saját és hozott anyagot egyaránt felhasznált, általában az egyszerű és olcsó kötésre törekedett. A borításnál kedvelte a kék papírost, a napraforgó mintájú színes papírt. Gyakran használt kalendáriumformát, de előfordult nála az olasz és francia mintájú kötés is. A félkész árut rendszerint a budai, győri, pesti, pozsonyi és váci nyomdánál szerezte be. A könyv és nyomtatvány mellett árult papírt, szemüvegtekot is. Megrendelésre (pl. a pécsi könyvkötőnek) szállított balatoni porzót, s nagyobb tételben dohánnyal is kereskedett, melyet „icce számra” mért ki. Némely vásárra Zsuzsanna lányát küldte el a portékákkal.

Biztos piacot a „kelendős” könyvek; a kalendáriumok, álmokönyvek, tankönyvek, vallási irodalom forgalmazása jelentette, csakúgy mint fél évszázaddal korábban élt elődeinél. De nála már helyet kapnak a történelmi művek, szakszótárak, magyar nyelvű ágendák is, amelyek a megváltozott (a nemzeti kultúrát anyanyelven igénylő) közönségizlést tükrözik.

De nemcsak a közönség izlése változott meg félszáz év alatt, hanem a könyv és a könyvkötő társadalmi státusza is. Könyvkötőnek lenni *társadalmi presztízst* jelentett már a XVIII. század végén, a XIX. század elején. Ezt bizonyítja, hogy a református Horváth Mihályt 1806-ban veszprémi vásárbíróvá választották, s ezzel a városi elit tagjának ismerték el.

A veszprémi nyomda a könyvkultúra szolgálatában

A XVIII. század első felében a Dunántúlon három nyomda működött folyamatosan: Budán, Győrben és Sopronban. A könyvgyűjtők részint ezek, részint a korábbi nyomdák (Debrecen, Nagyszombat, Kolozsvár) termékeit vásárolták. Mária Terézia uralkodása alatt jött létre az egyházi megrendelésre dolgozó, rövid életű esztergomi (1761) és a pécsi (1773) nyomda.

Térségünkben a legnagyobb szerepe a soproni és győri Streibig nyomdának volt, ame-

lyek a jozefinizmus kedvező légkörében fióközemek létesítésére is vállalkoztak. Adam Lang Székesfehérvárott (1780), Siess József soproni nyomdász Szombathelyen, míg Streibig József győri nyomdász előbb Pápán (1788), majd Veszprémben (1789) alapított nyomdát.⁵⁶ Streibig vállalkozásának körülményeit ma sem ismerjük pontosan. Tény, hogy 1788-ban kiadványai Pápa impresszummal jelentek meg. 1789 tavaszától már bizonyíthatóan Veszprémben üzemeltette nyomdáját.⁵⁷

Maga a Streibig család több dunántúli nyomda felvirágoztatásában vett részt. A felső-ausztriai származású Streibig József Antal 1719-től Kismartonban (Eisenstadt), 1721-től Sopronban, 1727-től Győrben működött. Unokája, Streibig József (meghalt 1807-ben) tő-kéjét Veszprém megyében fektette be.

Az üzemet kezdettől fogva Szammer Mihály (1763-1806) vezette, s arra törekedett, hogy önállósítsa magát, ami 1794-ben sikerült is. Ettől kezdve 1838-ig a család tulajdonában volt a nyomda.⁵⁸ Szammer Mihály nyereségét ismét beruházásra fordította, s 1804-ben – Fejér megye és Székesfehérvár város támogatásával – megnyitotta fehérvári nyomdáját, melyre a pesti nyomdák támadása miatt királyi privilégiumot is szerzett.⁵⁹ Hasonlóan járt el Perger Ferenc szombathelyi nyomdász, aki két fióközemet is alapított: előbb Keszthelyen (1816), majd mikor a vármegyei és uradalmi igényeket kielégítő vállalkozás lehetetlenné vált, Zalaegerszegen (1820).⁶⁰ Az eddigi kutatások alapján képet alkothatunk a nyomda művelődéstörténeti szerepéről:

3. sz. táblázat

A veszprémi nyomda ismert kiadványai (1789–1845)

Nyomdatulajdonos	Működési időszak	A művek száma
1. Streibig József	1789–1793	21
2. Szammer Mihály	1794–1806	88
3. özv. Szammer Mihályné Wallner Klára	1806–1827	171
4. Szammer Alajos	1828–1838	73
5. Jesztány Tóth János	1838–1845	63
Összesen		416

Az egy szedővel, egy nyomdással működő kisüzem évi papírszükséglete az 1810-es években 30 bála volt, amely megfelelt a hasonló nagyságú dunántúli nyomdák teljesítményének. A két alkalmazott évente átlagosan 6-7 könyvet, s egyéb művet állított elő. Emellett kielégíthette a hivatalok és magánszemélyek aprónyomtatvány-szükségletét is (pl. adóívek, színlapok, számlák stb.).

Az 1794–1806 közti időszakot közelebbről megvizsgálva, megállapíthatjuk, hogy ez idő alatt a 88 műből 57 magyar (64, 77 %), 27 latin (30,68 %), 4 német nyelven (4,55 %) íródott. A reformkorban, Jesztány Tóth János időszakában (1838-1845) az arányok alig változtak: eltűntek a német nyelvű kiadványok, 40 magyar (63,49 %) és 23 latin (36,51%) nyelvű munkát ismerünk.⁶¹

Szombathelyen a Siess József működése idején (1787–1806) kiadott 147 műnek csak 22 %-a volt magyar, 77 %-át a latin kiadványok tették ki.

A latin nyelvű kiadványok mindkét megyeszékhelyen a katolikus egyházhoz kötődő megrendelőknek köszönhetőek. A latin nyelvű egyházi kiadványok bizonyos reprezentatív műfajokba sorolhatók: ilyenek a világi és egyházi előljárókat köszöntő beszédek, az egyházi, teológiai, egyháztörténeti művek, amelyeket 1814-től kezdődően az egyházmegyei névtárak egészítenek ki.

A köznépek szánt prédikációk, halotti beszédek, erkölcsi oktató kiadványok stb. természetesen magyar nyelvűek. A világiak és a protestánsok által kiadott művek szintén magyar nyelvűek.

A művek szerzőinek (kiadóinak) vizsgálata tovább árnyalja a képet:

4. sz. táblázat

A veszprémi nyomdatermékek megoszlása szerzők és kiadók szerint (1789–1806)

A művek kiadói, szerzői	A művek száma
1. Római katolikusok	52
2. Evangélikusok	14
3. Reformátusok	8
4. Izraeliták	–
5. Világi személyek	11
6. Bizonytalan	3
Összesen:	88

A művek 84 %-a esetében a könyvtermés mögött egyházi személyek és intézmények álltak, ami persze nem jelenti azt, hogy mind a 74 kötet egyházi célt szolgált volna. Jelzi viszont, hogy a könyvtermelésben leginkább az egyházi értelmiség vette ki a részét. Az egyes felekezetek közt nagy eltérést észlelhetünk: a megye protestáns lakosságának a többsége református volt, s mégis az evangélikusok vezettek a listán. Ez azzal magyarázható, hogy több évtizedes szünet után 1783-ban újjászervezett pápai református kollégiumot csak 1797 után kezdik fejleszteni; a református szerzők műveiket más nyomdában (Győr, Debrecen, Sárospatak) állítatják elő. A népes hitközségekben működő tudós zsidó rabbi valószínűleg azért kerül el a veszprémi nyomdát, mert annak nincs héber betűkészlete. A szerényebb felszereltség több esetben akadályozta annak, hogy igényes munkák kiadására is megbízást kapjanak a nyomdászok.

A sajtó adta lehetőségekkel a vármegye élt elsőként, amikor 1788-ban elhatározta, hogy körleveleit, hivatalos közleményeit többé nem a vármegyei kancellárián, másolással sokszorosíttatja, hanem kinyomtatja, hogy minden településre eljuthasson. Így született meg *Currens* (1806-tól Tudósítások, később Tudósítások) címmel az *első Veszprém vármegyei hivatalos lap*. A kétlappos kiadványnak 1788-ban 60 száma jelent meg, s betűrendes mutatót is készítettek hozzá. A lap kezdetben pápai keltezéssel látott napvilágot; az első Veszprém-ben kiadott szám 1789. május 12. keltezéssel készült. 1788–1790 között, II. József

nyelvrendeletének megfelelően, németül is kiadták a lapot, így a németek lakta falvakban is anyanyelven olvashatták. A királyi, helytartótanácsi rendeleteket, vármegyei végzéseket és szabályrendeleteket (pl. községi számadások módja, hivatalos árszabások, tűzvédelmi szabályzatok, körözvények) tartalmazó hivatalos lap a vármegyei gyűlések rendjéhez igazodva a legfrissebb hivatalos híreket szállította a megye településeire.

A vármegyei aljegyző szerkesztésében megjelent lapból természetesen hiányoztak a személyi hírek, hiszen a politika a nemesek kiváltsága volt. A Tudósítások 1846-ig rendszeresen napvilágot látott; utolsó számai 1848-ban jelentek meg. A veszprémi polgári elit természetesen minden számát olvasta, s használat után archiválta.⁶²

A első Veszprém megyei folyóirat az egyházi értelmiséghez, s a nyelvújítási mozgalomhoz kötődött. A *Prédikátori tárház* c. folyóirat Fábíán József vörösberényi református lelkész kiadásában jelent meg. A magyar mezőgazdasági szakirodalmat, az egyháztudományt gazdagító szerző műveinek jelentős részét a megyeszékhely nyomdája állította elő, így kézenfekvőnek tűnt, hogy folyóirat-tervével is a helyi nyomdát keresse fel.

A folyóiratnak az első félévben megjelent négy füzete színes és gazdag anyag közlésére vállalkozott. Az eredeti elképzelésnek megfelelően a folyóirat prédikációkat, ágendákat, tudományos értekezéseket, „ekléziákat illető legjobb könyveknek” az ismertetését tűzte ki célul. A *Prédikátori tárház* első három füzetében prédikációkat, a negyedikben ágendát (szertartásrendet) találunk. A harminckét prédikáció a „nevezetesebb és ritkább” vallási tárgyakhoz kapcsolódott, s a mindennapi élet szinte valamennyi területét felölelte.

A veretes magyarsággal megírt beszédek a valláserkölcsi nevelés mellett a tudományos ismeretterjesztés mellett is síkraszálltak. Különösen Fábíán József lépett fel írásaiban a tévhitek, babonák ellen, s beszédeiben a természeti jelenségek természettudományos magyarázatára törekedett. Munkatársai közül Ángyán János (1768–1846) veszprémi református lelkész, neveléstudományi szakírórt kell kiemelni.

A nagy reményekkel induló kezdeményezés félbe maradt. Az 1806-os évfolyam kiadására kellő támogatottság hiányában Fábíán már nem vállalkozott.

Több mint egy évtizednek kellett eltelnie, míg a veszprémi értelmiség újra kísérletet tett erőinek egyesítésére, s közel másfél évtizednek, míg az összefogás eredményeként megszületett az újabb egyházi folyóirat, a Horváth János szerkesztette *Egyházi Értekezések és Tudósítások* (1820–1824).

A Verseyhy Ferenc közreműködésével Veszprémbe kiadott első magyar nyelvű katolikus folyóirat fontos szerepet játszott a magyar nyelvű teológiai terminológia és az egyháztörténet-írás kialakulásában.⁶³

A polgárság könyvkultúrája a XIX. század első felében

A veszprém városi tanács iratanyagában található különféle összeírások alapján válasszolhatunk arra a kérdésre, hogy történt-e változás a mezővárosi polgárság könyvkultúrájában a XIX. század első felében. Közelebbről: változott-e a kézművesek és kereskedők kezén lévő kiskönyvtárak összetétele, a polgárok ízlése?

A hagyatéki, árverési iratokból, vagyonösszeírásokból számszerűsíthető könyvekről statisztikai kimutatást készítettünk:

4. sz. táblázat

*A veszprémi polgárság inventáriumokból ismert könyvállományának változása
(1801–1840)*

Évtized	Könyvtulajdonos	A kötetek száma	Átlag (kötet/fő)
1801–1810	16	128	8
1811–1820	11	40	4
1821–1830	21	142	7
1831–1840	30	280	9
Összesen	78	590	8

Ha figyelembe vesszük, hogy a század első évtizedében Zirczen Mihály patikus gazdag kiskönyvtára (78 kötet) erősen torzítja az átlagot (enélkül az átlag éppen 3), megállapíthatjuk, hogy a XIX. század első felében a veszprémi polgárság könyvállománya és az egy gyűjteményre eső könyvek száma is folyamatosan és dinamikusan emelkedett.

Mínhogy a hivatalos iratokban a polgárok viszonyainak csak egy kis része tükröződik, elmondhatjuk, hogy a megyeszékhely lakossága körében a polgári rétegen belül nőtt a könyv vásárlásának és olvasásának a presztízse. Az 1830–1840-es években már a polgárságnak nagyobb hányada rendelkezett olvasnivalóval.

A hagyatékok árverésén egyre több könyvvel találkozhatunk, s ezeken az alkalmakon már nemcsak a kereskedők (magyar–német és zsidó kereskedők, könyvkötők) jelennek meg, hanem a komoly könyvtárral rendelkező értelmiségiek is (pl. Laszka Antal veszprémi kanonok), ami jelzi, hogy a népi műfajok mellett valami más is megjelent a helyi könyvpiacra, amely a kulturális elit figyelmét is felkeltette.

A növekvő átlagok – csakúgy, mint a század elején –, a reformkorban szélsőségeket takartak: az olvasó polgárok egyik, nagyobb csoportját azok a mesteremberek alkották, akiknek néhány (1–10) kötetük van a hagyományos könyvekből (biblia, énekes és imakönyvek, ájtatos irodalom); a másik csoport tagjai viszonylag sok (olcsó) könyvet vettek, melyek között korszerű könyvek is lehettek. Az 1820-as években 2 polgárnak volt 10–50, az 1830-as években 4 polgárnak volt 10–110 kötetből álló tékája.

A határvonal nem volt éles: ha valaki nem elégedett meg az öröklött könyvekkel, hanem az 1830–1840-es években maga is vásárolt kalendáriumot, azokból is korszerű ismereteket nyerhetett.

A legértékesebb könyvnek kétségtelenül ekkor is a *biblia* számított, az árveréseken 1 váltóforint 30 krajcártól 7 váltóforint 30 krajcárig mozgott az ára. Az előbbi összegért egy „avétt”, az utóbbiért egy „nagy öreg” bibliát lehetett megvásárolni. Az 1820-as években Horváth József fazekasnak (1823), Pápay József kézművesnek (1824), özvegy Jákói Mihályné nemes Balogh Erzsébetnek (1830), Posgai Sándorné Segesdi Évának (1830), később Rostási Sámuel csapónak (1832), Gyurits György molnármesternek (1834), Gannai Józsefnének (1834), özvegy Fejér Józsefnének (1834), Besenyő Mihály csutorásnak (1835), id. Jádi Ferenc csizmadiának (1835), a református kocsis Szijjártó Istvánnak (1836), id. Suly Antal jómódú pékmesternek (1837).

Összeségében azt mondhatjuk, hogy a hagyatékot írásba foglaló *polgárság egynevedének volt* különböző kiadású és típusú *bibliája*.

Az 1820-as évek elején Kepeck Ferenc (Franz Xaver Kepeck) bábosmester feleségének, Baldauf Annának a hagyatékában (1822) az összeírók két tételben összesen 34 könyvet vettek számba; értéküket 15 forint 24 krajcárban állapították meg. Ha figyelembe vesszük, hogy a férj már 1815 táján meghalt, egy hagyományos összetételű könyvtárat kell feltételeznünk az özvegy 1822 novemberében bekövetkezett halála után felvett hagyatékban. Az árverésen az értékeesebb könyveket egyesével-kettesével, a kevésbé értékeseket ötosével-hatosával, összesen 59 könyvet adtak el a becsár egyharmadáért (3 forint 6 krajcárért). A könyvek között „egy prédikáló könyv” volt a legértékesebb, melyet Stáin (Stein) György vett meg 48 krajcárért. A nagyobb könyvek 27–39 krajcáros áron keltek el, a legértéktelebnek tartott kötetek darabjéért csak 1–2 krajcárt kellett adnia annak, aki olvasmányra vágyott. Az árverési tételeknél csak a könyvek darabszámát, esetleg nagyságát tüntették fel, egyedül egy prédikációs kötetet és 12 kalendáriumot jelöltek meg külön.

Az eladott könyvállomány 7 vevő közt oszlott meg, a vevők többsége német anyanyelvű volt, amely jelzi Kepeck kiskönyvtárának nyelvi összetételét. A veszprémi polgárok közül Filf András 8, Gruber András deák 8, Hetesi András 2, Karaholetz Ferenc 7, Pauer József 5, Stáin (Stein) György 25, Zsolnai István 4 kötetet gazdagodott. A legtöbbet Stáin György költötte: ő szerezte meg a prédikációs kötetet, a 12 kalendáriumot; egy „nagy” és több kisebb könyvet, melyekért összesen 2 forint 6 krajcárt adott ki. Szemünk előtt újabb 7 könyvszerető ember tűnik fel, akik közül – mivel 1840-ben még éltek –, egy sem szerepelt a fentebbi statisztikában.

A Kepeckné-féle könyvhagyaték vázlatos elemzésének van egy további tanulsága: megbízható adatokat a különféle hagyatéki iratok (végrendelet, vagyonszeírás, árverési jegyzőkönyv stb.) együttes feldolgozásával nyerhetünk.⁶⁴

Az 1820-as évekből még egy gazdagabb kiskönyvtárat ismerünk. Özvegy Ellenberger Krisztiánné Kis oskola utcai lakos hagyatékában (1830) 36 darabos könyvállományát említették, értékét 36 krajcárban állapították meg, ami mögött kalendáriumokat, s kisebb értékű könyveket (pl. imakönyvet) kell feltételezni.⁶⁵

Az 1830-as évekből három hagyatékot: Gyurits György molnármester 66 kötetes (1833), id. Jádi Ferencné 24 kötetes könyvtárát (1835) és özv. Bucher Ferencné 103 darabos könyv- és metszetgyűjteményét (1840) emeljük ki.

Gyurits György evangélikus molnármester két helyen tartotta könyveit: almádi szőlőjében, a préházban 7 kedves könyvét őrizte, míg a többi Tóth Péter veszprémi házában, ahol albérletben – korabeli kifejezéssel: zselléreként – lakott. Ha Almáiban időzött, szívesen kézbe vette énekeskönyvét és a Bibliáját, de olvasgatta a természet históriájáról, a fizikáról és Jézus kínszenvedéséről szóló könyveket, s két egészségügyi könyvet, melyeket „orvosi könyv” és „egés[et] tárgyazó” könyv titulussal látott el az összeíró. (A kifejezés valószínűleg egészségügyi tanácsadót, ún. reguláskönyvet takar).

Albérletében egy papírdobozban, „papíros iskátolában” tartotta könyveit, melyek közt „oskolai tanító könyvet”, több latin tankönyvet (pl. Cellariust, grammatikát, természet-tant), egy „deák, magyar, német” könyvet (valószínűleg szótárat), több vallásos irodalmat, magyar történeti és irodalmi munkákat őrzött. A szakmáját az *Ezermester* című könyv

képviselte. Az összeíró által 1. tétel alatt hibás magyarsággal felvett „Edelka nevezetű Könyvek 2 darab[b]a[n]” Dugonics András *Etelka* c. szomorújátékát jelentheti; a 9. tétel alatt felvett „Telemakus bujdosonak története” *Telemachus utazásai* c. népszerű műre utal. Irodalmi érdeklődését még jobban kifejezi, hogy megvásárolta „Ciceró leveleit”, az Eredeti magyar játékszín egy kötetét, „Fédra s[z]omorú játékját”. A „Perlaki David munkája 1 D[arab]” tételszám alatt feltüntetett könyv Perlaky Dávid 1837-ben Pesten, a Trattner-Károlyi nyomdában megjelent „Történeti adatok. Költészeti toldalékkal.” c. művét jelenthette. Történelemből az egyháztörténet (pl. Jeruzsálem pusztulásáról, a gályarabokról szóló könyv) mellett a világi történet is érdekelte: volt könyve Nagy Lajosról. A „mindenféle titulus nélkül” felvett 24 darab könyv között számos kalendárium lehetett, ami feltételezi, hogy rendszeres olvasóval állunk szemben.⁶⁶

Gyurits könyveit nem bocsátották árverésre: 8 gyermeke tarthatott rá igényt. A veszprémi polgárság széles kapcsolatait mutatja, hogy a legidősebb örökös, a 42 éves Gyurits József Eszéken élt és német szabóként dolgozott; 36 éves öccse, György apja mesterségét folytatta, s Csurgón (Fejér vm.) a báró Splény család birtokán üzemeltetett egy malmot. A 32 éves Sámuel a veszprémi sorozású Hessen-Homburg cs. k. gyalog serezed káplárja volt. A legkisebb fiú, Gyurits Pál a soproni evangélikus liceumban tanult, s mindössze 18 éves volt. A három lánytestvér közül a legidősebb, a 34 éves Éva Tabon (Somogy vm.) volt férjnél, s magánál tartotta Zsuzsa húgát is. Erzsébet szintén férjnél volt, s Izoldon (Baranya vm.) lakott, míg a 27 éves Katáról az összeírók nem tudták megállapítani, hol tartózkodik.

A család kapcsolatai jószerivel behálózták az egész Dunántúlt.

A fiúk közül mindegyik igényt tarthatott volna a könyvhagyatéokra, a legesélyesebb azonban Gyurits Pál ifjú volt, aki a könyveket – néhány kivétellel – nyugta ellenében át is vette a városi kiküldöttektől.

Bucher Ferencné hagyatékában (1839) a férjével közösen szerzett könyveket találjuk. Bucher Ferenc (Franz Xaver Bucher) ismert és képzett veszprémi festő volt, a környéken számos templomi freskó őrzi a keze nyomát. Családjával a Komakút utcában, tekintélyes házban lakott, melynek értékét 3000 forintra becsülték. Két fia volt: az idősebbik, Ferenc a festészeti akadémia elvégzése után 1819-től apja mesterségét folytatta, József az 5. sz. (a szardíniai király nevét viselő) cs. k. huszárezredben szolgált; 1839-ben már Teréz testvérük is férjnél volt; a neves órás családból származó Langer József volt a házastársa.

Magától értetődött, hogy a mesterségbeli eszközöket, a 22 darabos, várakat ábrázoló metszetgyűjteményt, a 38 darabos rajzgyűjteményt, s a könyvek javarészt magának tartotta fenn. A képes Szentek Históriaijából 9 fekete bőrkötéses kötetet örökölt; ezeket éppúgy felhasználta munkája során, mint a képes mitológiát. A többi, külön meg nem jelölt kötet (kalendárium, imakönyv stb.) és „Bruchton Tamás” kétkötetes lexikona már a szakmán kívüli olvasmányokat jelentette. A legértékesebb munkát, egy közelebről meg nem nevezett kétkötetes lexikont Laszkallner Antal veszprémi kanonok 5 forintért vásárolta meg.⁶⁷

A hagyaték érdekessége összetételén túl, hogy a mások által szakrális célra használt Szentek élete az idősebb és ifjabb Bucher Ferenc esetében egyszerű munkaeszközzé változott.

Pontosabb leírás híján nem vettük fel a statisztikába, de megemlítjük, hogy az ország-szerte ismert neves „vízépítésznek”, Veszprém megye tiszteletbeli mérnökének, a fiú-örökös nélkül elhunyt Tumler Henriknek (1748–1835) is voltak könyvei. Halála előtt Belidor 4 kötetes hidraulikus könyvét, valamint balatoni mappáját Veszprém vármegyének hagyományozta.⁶⁸

A helyi olvasókat – miként korábban –, főként a könyvkötők látták el olvasnivalóval. A reformkorban az alábbi könyvkötők működéséről tudunk:

Csehszíjjártó István református, élt 1801–1848 között,

Georgy, Ludvig 1846-tól működött,

Gründler (másként Rundl), Anton római katolikus volt, 1783–1846 között élt, mesterségét 1807-től üzte,

Gründler (másként Rundl) Ferenc római katolikus, 1806-tól 1845-ben bekövetkezett haláláig működött,

Horváth Ferenc református, élt 1789–1863 között,

Till Antal katolikus, működött 1839–1847 között,

Till József katolikus, működött 1820-tól haláláig, 1846-ig,

Vásonyi (Vázsonyi) István református, nemes, élt 1790–1847 között.⁶⁹

Az olvasóközönség nagyságát jól mutatja, hogy korszakunk végén, 1847-ben a megyeszékhelyen 5 mester meg tudott élni – hármójuk egy-egy legényt és inast is tartott. A mesterek részben a budai, részben a győri céhbe tartoztak, áruikat többnyire Pesten, Pozsonyban, Győrben, Komáromban és Debrecenben szerezték be.⁷⁰

A legtekintélyesebb könyvkötő Vásonyi (Vázsonyi) István, aki – a többséggel ellentétben –, egész évben űzi mesterségét, segédet is tart. A város tekintélyes polgára, aki 1830-ban deputátusi, majd városi adóvevői (1831–1839), végül gyámtyai (1841–1846) tisztséget tölti be. Időnként jelentős kölcsönökkel (pl. 1843-ban 2000 forinttal) segíti a várost.⁷¹

A műveltség magasabb fokára lépett polgárság körében a reformkorban már megtaláljuk a *naplóíró* iparosokat is. A vasi eredetű pápai katolikus kisnemesi családba született Francsics Károly (1804–1880) borbélylegény dunántúli és felvidéki vándorévei után, 1827-ben Veszprémben telepedett le, s az 1830-as évektől kezdve szabad idejében kertészkedéssel, kirándulással, olvasással és oktatással foglalkozott. Szerelme, Játkói Zsófia magán leányiskolájában (varrőiskolájában) érzelmes „románokat” és verseket olvasott fel a serdülő 12–15 éves lánykáknak. Kölcsönként könyvekből ismerte meg a korabeli magyar irodalmat: Kisfaludy Sándor, Petőfi Sándor, Tompa Mihály és Vörösmarty Mihály költeményeit, Alexander Dumas, Sue és Jókai Mór regényeit. 1846-ban belső kényszerből kezdett naplót írni. A következő évben összeállította daloskönyvét. Évtizedeken át (1870-ig) vezetett naplói, s a segítségükkel készített, irodalmi igényű visszaemlékezései avatták őt az első magyar munkásíróvá.⁷² Mivel csak 1853-ban vált mesterré, korábbi életéről – nem lévén önálló egzisztencia –, semmi adatot sem találunk a városi levéltárban.

Francsics kivételes pályája arra is rávilágít, hogy a hivatalos iratokban fellelhető könyvek alapján a korabeli olvasó társadalomnak csak egy részét ismerhetjük meg. Az írásbeli hagyaték nélkül távozó, vagy a saját könyvvél nem bíró olvasók többsége örökre rejtve marad az utókor számára.

JEGYZETEK

- ¹ A kutatás korábbi és mai helyzetét tükrözi *Szarvasi Margit*: Magánkönyvtárak a XVIII. században. (Főpapok és főurak, nemesek és polgárok gyűjteményei). Bp., 1939. Szarvasi a polgárságot a szabad királyi városok polgárságával azonosította, s csak a kölcsönkönyvtárakkal foglalkozott (i. m. 95–96. p.). *Csapodi Csaba – Tóth András – Vértessy András*: Magyar könyvtártörténet. Bp., 1987., amely hasonló szemlemben közelítette meg a témát. A Magyarország vármegyéi és városai c. millenniumi sorozatát Borovszky Samu szerkesztette; a dunántúli megyék közül Esztergom, Győr és Vas vármegye története jelent meg.
- ² A műhely programjáról és első eredményeiről *Monok István*: XVI–XVII. századi olvasmánykultúránk. (Régi magyarországi könyvjegyzékek összegyűjtése, nyilvántartása = Magyar Könyvszemle, 1998. 1. sz. 78–82. p. Az újabb eredmények rendszerező összefoglalása európai összehasonlítással: *Farkas Gábor*: A 16–17. századi polgári könyvtárak típusai = Magyar Könyvszemle 1992. 2. sz. 100–120. p.
- ³ A mezővárosok olvasáskultúrájához is számos adalékot nyújt *Bodolay Géza*: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Bp., 1963., valamint *Fülöp Géza*: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp., 1978., továbbá *Kókay György*: Geschichte des Buchhandels in Ungarn. Hrg. Von Herbert G. Gopfert, Alberto Martino und Reinhard Wittman. Wiesbaden, 1990., magyarul Uő.: A könyvkereskedelem Magyarországon. Bp., 1997. Uő.: Könyv, sajtó és irodalom a felvilágosodás korában. Bp., 1983. A városi levéltárak hasznosítható irattípusairól eligazítást nyújt *Dóka Klára*: A könyvtörténet levéltári forrásaiból. Könyvjegyzékek Budapest Főváros Levéltárában = Magyar Könyvszemle 1982. 2. sz. 141–150. p. A hazai és a nemzetközi szakirodalmat felhasználva az alfabetizációs kutatások összefoglalását adja *Tóth István György*: Mivelhogy magad írást nem tudsz... Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 17. Bp., 1996. A részletes bibliográfia 301–318. p. A korszak sajtótörténetét feldolgozta *Kókay György* (szerk.): A magyar sajtó története I. 1705–1848. Bp., 1979.
- ⁴ A mezővárosi forrásokat hasznosító kiadványok közül néhányat emelünk ki. *Tárkány Szűcs Ernő*: Vásárhelyi testamentumok. Bp., 1961. *Németh Zoltán*: Testamentumok, osztályos egyezségek Nyíregyházán 1759–1847. Debrecen, 1983. *Kocsis Gyula*: 18. századi ceglédi végrendeletek. = Történeti és naprajzi tanulmányok Ceglédről. Cegléd, 1993. 5–31. p. Horváth József győri könyvtáros 3 kötetben közzétette a győri XVII. századi végrendeletek javarészét (Győri végrendeletek a 17. századból. I–III. Győr, 1995–1997.), s megkezdte a XVIII. századi végrendeletek és inventáriumok feldolgozását is. Szakdolgozata inventáriumok alapján 3 nagyobb és 12 kisebb győri magánkönyvtárat mutat be a XVIII. századból. *Horváth József*: Adalékok a XVI–XVIII. századi Győr könyvkultúrájához. (Magánkönyvtárak). Győr, 1994. ELTE BTK szakdolgozat. A XIX. század első felének keszthelyi olvasáskultúráját 176 inventárium ismeretében, 30 könyvet is tartalmazó inventárium, továbbá az adóösszeírások és iskoláztatási viszonyok alapján mutatta be *Király Ferenc*: Könyv és olvasója Keszthelyen a 19. század első felében. (Adatok egy dunántúli kisváros olvasástörténetéhez) = Zalai Gyűjtemény 31. Művelődés-történeti tanulmányok. Zalaegerszeg, 1990. 163–191.
- ⁵ *Kapossy Lucian* (szerk.): Pápa város egyetemes leírása. Pápa, 1905. (Reprint kiadás: Pápa, 1989.)
- ⁶ *Véghely Dezső*: Emléklapok rendezett-tanácsu Veszprém város közigazgatási életéből. (Az 1875-ik évi jelentés töredéke). Veszprém, 1886.
- ⁷ Veszprém múltja és jelene. Veszprém, 1912. A kötet török kori történeti fejezetét rövidesen meghaladta egy monografikus feldolgozás. *Erdélyi Gyula*: Veszprém város története a török idők alatt. Veszprém, 1913.
- ⁸ *Gutheil Jenő*: Az Ápád-kori Veszprém. Veszprém, 1977. *Hungler József*: A török kori Veszprém. Veszprém, 1986.
- ⁹ *Hungler József*: Veszprém településtörténete. Veszprém, 1988.
- ¹⁰ A szerző fontosabb idevonatkozó munkái: *Hudi József*: Veszprémi folyóiratok 1848 előtt = Horizont, 1985. 2. sz. 32–36. p. Uő.: A Veszprémi Olvasótársaság története 1841–1844. (Adalékok a Veszprém megyei reformkori egyletek történetéhez) = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 18 (1986), 451–475. Uő.: Veszprémi könyvkereskedők a XVIII–XIX. században = Horizont, 1988. 2. sz. 26–29.

- p. Uő.: Írni tudás Veszprém vármegyében a XIX. század közepén = Dunántúl településtörténete VIII. (szerk. *Somfai Balázs*) Veszprém, 1989. 457–465. p. Alfabetizáció és írásbeliség a 18–19. században. = *Rubicon* 1990. 5. sz. 16–17. p. Uő.: A Veszprém megyei sajtó kezdetei (1788–1847) = *Limes*, 1990. 2. sz. 77–90. p. Uő.: Alfabetizáció és társadalom a XIX. századi Veszprémben = *Levélári Szemle* 1995. 4. sz. 38–46. p. A továbbiakban e művekre csak a legszükségesebb esetben hivatkozunk. Az 1846-ban Veszprémben letelepedett Georgi-könyvkötőcsalád történetét feldolgozta *Hogya György*: Őt nemzedék a könyvkötészet szolgálatában. Veszprém, 1987. A könyvkötészet fejlődését áttekintette *Koncz Pál*: Könyvkötők a 18–19. századi Veszprém megyében. (Előzetes kutatási jelentés) = *Magyar Könyvszemle*, 1992. 4. sz. 332–346. p. Reformkori sajtótörténeti adatokat is hoz *Szegletti Ildikó*: Veszprém megye nyomdászata 1860–1920. Veszprém, 1978.
- 11 Az örökös főispáni tisztségről – közte a veszprémiről – lásd *Fekete Lajos*: A vármegyei tisztikar a XVI–XVII. században. Bp., 1914. 22–28. p. A veszprémi püspökök Koller Ignác (1762–1773) haláláig „comes perpetuus ac supremus” címmel gyakorolták a főispánságot; Mária Terézia az új püspöknek, Bajzáth Józsefnek (1777–1802) már nem adott főispáni kinevezést, hanem világiakra bízta a megye irányítását. V. ö. *Gutheil Jenő*: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1977. 118. p.
- 12 A város jogviszonyainak XVIII. századi alakulását részletesen bemutatja *Lukcsics József*: Veszprém újkori története (1552–1812) = Veszprém múltja és jelene. Veszprém, 1912. 33–69. p., különösen 52–64. p. Vázlatos áttekintésünket az ő munkája alapján készítettük.
- 13 *Lichtneckert András*: Veszprém társadalma és önkormányzati testületei a XIX. század közepén = *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. (Szerk. Kredics László) Veszprém, 1984. 315. p.
- 14 Erről részletesebben *Solymosi Erzsébet*: Veszprém harca a szabad királyi városi jogállásért = Veszprém megyei honismereti tanulmányok XIV. (Szerk. Hadnagy László) Veszprém, 1990. 7–27. p.
- 15 Az 1757. évi adatokat közli *Ila Bálint* – *Kovacsics József*: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp., 1964. 397. p., az 1818. évi *Lichtneckert András*: i. m. 319. p. Az 1847. évi adatokat Rosos István alispán 1847. évi nyomtatott alispáni jelentéséből vettem: N. Veszprém megye első alispánjának Szent Király Szabadgyai Rosos István urnak a’ megye állapotjáról 1847-ik évre készített hivatalos jelentése. Veszprém, 1848. 2.
- 16 Az 1805-ben megszervezett veszprémi zsidó elemi iskola az első mezővárosi nyilvános izraelita elemi iskola volt e megyében. Történetét feldolgozta *Szép Lipót*: A veszprémi izraelita hitközség iskolájának története 1805–1905. Veszprém, 1905. Ezt követően 1826-ban Pápan, 1828-ban Palotán lefésültetek izraelita elemi iskolát. V. ö. *Hudi József*: A Veszprém megyei zsidóság elemi oktatása a reformkorban = *Megyei Pedagógiai Híradó* 1984. 3.sz. 11–17.p., A pápai kollégium történetének újabb feldolgozása *Trócsányi Zoltán* (szerk.): A pápai kollégium története. Bp., 1981.
- 17 Veszprém a XVIII. század végére vált a megye közigazgatási székhelyévé; előtte felváltva hol Pápan, hol Veszprémben tartották a megyegyűléseket.
- 18 *Bácskai Vera* – *Nagy Lajos*: Piackörzetek a XIX. század elején = *Etnographia* 89 (1978), 217–243. p.
- 19 *Hudi József*: Veszprém mezőváros nemesi községének önkormányzata a 18-19. században. = *Rendi társadalom – polgári társadalom* 4. (Szerk. Mikó Zsuzsanna) Debrecen, 1995. 115–121. p. Az egységes városi közigazgatás megteremtéséről *Lichtneckert András*: Veszprém társadalma és önkormányzati testületei a XIX. század közepén = *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. (Szerk. Kredics László) Veszprém, 1984. 313–334. p. (Az új városi képviselőtestület megválasztása 1849. június 26-án történt.) Érdekes, hogy 1829-ig a perceptor (itt: pénztáros) volt a nemesi communitas vezetője; ebben az évben választottak először bírót.
- 20 Bainer András győri német varga 1755-ben Árvai Sándor püspöki tiszttartótól kapott letelepedési engedélyt, s miután felvették a német vargák céhébe, a polgárjogot is megszerezte. Felvételkor 6 forintot fizetett, ennek felét a városi pénztárba tették, felét a tanácstagok közt osztották szét. 1781-ben Czekkel Ignác csehországi szappanosmestert incolatusa (letelepedési engedélye) felmutatása után, 4 forint purgerpénz lefizetése ellenében vették fel a polgári testületbe. A jegyzőkönyv a tényt a következőképpen rögzítette: a „városi emberek közé bévéttetik mind azon kötelességgel, mint más városi személyek”. V. ö. *Hungler József*: Veszprém településtörténete. Veszprém, 1988. 181., 204. p.
- 21 1815-ben, a szabad királyi városi rang adományozásáért írt kérelemlevélben a városiak kimondják,

- hogy az önkormányzat „már régen a szabad királyi városok formájára van organizálva”: az elsőfokú bírósági jogkörrel felruházott városi tanács egy rendes bíróból és 11 tanácsbeliből áll; a külső tanács szintén 12 tagú (deputátusok), míg a választott polgárság testülete 60 tagú (hatvanosok). Az adminisztrációt a „törvénytudó” fő- és aljegyző végzi. A fegyveres polgárságról a következőket írják: „... szükség esetére vagyon magyar és német polgárokból össze állott, megkülönböztetve szedett, egyforma ruhában öltözött, felkészített, s jól gyakorlott, mintegy 120 fejkéből álló polgári katonasága török muzsikával, a józan politianak fenntartására.” V. ö. Hudi József: Veszprém társadalmi-gazdasági helyzete és önkormányzata a XIX. század elején = Veszprémi Szemle, 1994, 3. sz. 15–20. p., az idézet 16–17. p.
- 22 Hudi József: Alfabetizáció és társadalom a XIX. századi Veszprémben = Levéltári Szemle, 1995. 4. sz. 40–42. p.
- 23 Rémai Lászlóné: A női végrendeletek Veszprém vármegyében a XVIII. században = Veszprém megyei honismereti tanulmányok XVIII. (szerk.: Hudi József–Tóth Dezső) Veszprém, 2000. 107–138. p. A szerző is kiemeli, hogy Török Éva kenesei lakos 1798-ban „azon ritka végrendeletek közé tartozik, aki bibliáját és zsolttáros könyvét is örököltette.” (I. m. 109. p.)
- 24 A statisztikát a Veszprém Megyei Levéltárban (VeML) őrzött Veszprém Városi Levéltár alábbi állagaiból gyűjtött könyvjegyzékek alapján állítottuk össze: V.101. b. Veszprém város közgyűlési iratai., V.102. b. Veszprém város tanácsülési iratai., V.102. c. Különbféle irományok., V.102. j. Végrendeletek., V.102. m. Gyámügyi iratok.
- 25 VeML V. 102. c. Veszprém város levéltára. Különbféle irományok. Fasc. XVII. No. 65. Csögör Julianna a szentkirályszabadjai református magyar Csögör családból származhatott, 1788-ban hunyt el. Férje német anyanyelvű volt. A hagyatékban 4 imakönyvről tudjuk, hogy német nyelvű volt, ezeket Amptmonné vette 9 krajcárért, mivel „avittak” voltak. A magyar nyelvű, s jobb állapotú könyveket a „kis leányka” vitte el.
- 26 Zirczen Mihály veszprémi patikus ingóságait 1800. április 2-án árvevették el. Ekkor „Horváth kontraktor”, helyesebben Horváth Mihály kompaktor (könyvkötő) 33 krajcárért jutott a 128. tételszám alatt licitálásra bocsátott könyvekhez, melyeket Tóth Mihály városi jegyző „mindenféle kalendariom és rongyos könyv” megjelöléssel illetett. VeML V. 102. c. Veszprém város levéltára. Különbféle irományok. Fasc. XXXIV. No. 14. Zirczen Mihály ingóságai árverése (1800).
- 27 VeML V. 102. c. Veszprém város levéltára. Különbféle irományok. Fasc. XIX. No. 81. Kajdi József vargamester hagyatéka összeírása (1793). Fasc. XXII. No. 48. Franz Pál varga hagyatéka (1798).
- 28 Lukcsics Pál – Pfeiffer János: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. A Veszprémi Egyházmegye múltjából I. Veszprém, 1933. 195. p.
- 29 A Gertrudisz c. imakönyvet 1712-ben adták ki, a XVIII. századból 3, a XIX. századból újabb 9 kiadását ismerjük. *Király Ferenc*: i. m. 190. p.
- 30 A Makula nélkül való tükör c. imakönyv első kiadása 1712-ben jelent meg, 1860-ig kb. 8 kiadása ismert. *Király Ferenc*: i. m. 190. p.
- 31 VeML V. 102. c. Veszprém város levéltára. Különbféle irományok. Fasc. VI. No. 3. Suly József gyámi számadása (1764).
- 32 VeML V. 102. c. Veszprém város levéltára. Különbféle irományok. Fasc. VI. No. 46. Nemes Juhász Julianna mobilái összeírása házasságkötése előtt (1760).
- 33 VeML V. 102. c. Veszprém város levéltára. Különbféle irományok. Fasc. VI. No. 57. Rozsnyai György árvájáról, Rozsnyai Erzsébetről készített gyámi számadás (1761-1766).
- 34 VeML V. 102. c. Veszprém város levéltára. Különbféle iratok. Fasc. XIII. No. 126. Nagy Katalin hagyatéki ügye (1782–1783).
- 35 VeML V. 102. c. Veszprém város levéltára. Különbféle iratok. Fasc. XV. No. 5. Arleth Jakabné hagyatéki iratai (1784).
- 36 VeML V. 102. c. Veszprém város levéltára. Különbféle iratok. Fasc. ? No. ? Fejér Imréné hagyatéki iratai (1785).
- 37 VeML V. 102. c. Veszprém város levéltára. Különbféle irományok. Fasc. ? No. ? Özvegy Lezsák Lászlóné hagyatéka (1788).

- 38 VeML V. 102. c. Veszprém város levéltára. Különbféle irományok. Fasc. XVII. No. 65. Sommerfeld Andrásné Csögör Júlianna hagyatéka (1789).
- 39 VeML V. 102. c. Veszprém város levéltára. Különbféle irományok. Fasc. ? No. ? Özvegy Foltner Ádám-né hagyatéka (1792). Fasc. ? No. ? Özvegy Király Józsefné hagyatéka (1793).
- 40 VeML V. 102. c. Veszprém városi levéltár. Különbféle irományok. Fasc. XI. No. 5. Kuktits János követelési pere Josef Eisenhut ellen (1778).
- 41 VeML V. 102. c. Veszprém város levéltára. Különbféle irományok. Fasc. XXII. No. 48. Franz Pál varga hagyatéki iratai (1798).
- 42 VeML V. 102. c. Veszprém városi levéltár. Különbféle irományok. Fasc. XXIV. No. 14. Zirczen Mihály patikus hagyatéka (1800).
- 43 Sziklay János: Dunántúli kulturális munkások, Bp., 1941. 392. p. Sziklay szerint a szombathelyi püspök volt orvosa 1800-ban telepedett le Veszprémben. Adatát annyiban pontosítjuk, hogy letelepedése az év elején történt, mivel az árverésre április 2-án került sor.
- 44 VeML V. 102. c. Veszprém város levéltára. Tanácsi iratok. 1807. No. 171.
- 45 VeML V. 101. b. Veszprém város levéltára. Tanácsi iratok. 1811. No. 130.
- 46 Hungler József: Veszprém településtörténete. Veszprém, 1988. 181. p.
- 47 Tudományos Gyűjtemény 1817–1821. Az előfizetők névsorát az adott év utolsó, XII. füzetében közölték.
- 48 René Wellek – Austin Warren: Az irodalom elmélete. Bp. 1972. 135–139. p. Leo Löwenthal: Irodalom és társadalom. Bp., 1973. 103–113. p.
- 49 Fenyő István: Haza s emberiség. A magyar irodalom 1815–1830. Bp., 1983. 43–50. p. T. Erdélyi Ilona: Irodalom és olvasóközönség a reformkorban, 5–16. p.
- 50 Bé-vezetés = Magyar Museum, 1788. I. kötet, VII–VIII. p. Kazinczy programcikke névtelenül jelent meg.
- 51 Varga Sándor: A Magyar Könyvkereskedők Egyletének alapítása Bp., 1980. 7–46. p.
- 52 Koncz Pál: Könyvkötők a 18–19. századi Veszprém megyében. (Előzetes kutatási eredmények) = Magyar Könyvszemle 1990. 2. sz. 339. p.
- 53 Itt jegyezzük meg, hogy Ethey neve először nyomdahiba miatt Etkey formában jelent meg, s így terjedt el a szakirodalomban. A családi név valószínűleg a Komárom vármegyei Ete községről vette eredetét.
- 54 Veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Könyvtára. Lt. sz. 10.318. Az adatot Koncz Pál restaurátor bocsátotta rendelkezésemre. Szívességét ezúton is köszönöm.
- 55 VeML XV. 2. d. A Veszprémi Bakonyi Múzeumtól átvett vegyes tárgyú történeti gyűjteménye. Szám nélkül. Horváth Mihály és Horváth Ferenc veszprémi könyvkötők számadáskönyve (1785–1812).
- 56 Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1980. 530. p. Kosáry a veszprémi nyomda alapítását tévesen 1790-re teszi. V. Ecsedi Judit: A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800. Bp., 1999. 210–211. p. Ecsedi szerint – helyesen – Streibig József az „1788-ban Pápán megnyitott fióknyomdáját költöztette át egy év múlva Veszprémbe.” (i. m. 210. p.)
- 57 Somfai Balázs: Négyszáz éves a pápai nyomdászat, 23–27. p. Hudi József: Az első Veszprém megyei hivatalos lap: a Currens. Napló (Veszprém), 1989. január 3. 5. p.
- 58 V. Ecsedy Judit (i. m. 211. p.) azt írta, hogy a Szammer-nyomda „1837-ben szűnt meg”, ami félrevezető, hiszen a veszprémi nyomda nem szűnt meg: Jesztány Tóth János vásárolta meg.
- 59 Szammer Mihály nyomdász folyamodása Veszprém városához erkölcsi bizonyoságlevéért. Veszprém, 1805. március 1. VeML V. 102. c. Veszprém város levéltára. Különbféle irományok. Fasc. XXIX. No. 20. Folyamodásában azt írja, hogy a fehérvári nyomdát 1804-ben indította, de 1805 elején a pesti tipográfusok sorozatos tiltakozásai miatt a nyomdát bezárták. A Szammer család fehérvári működéséről Fülöp Gyula (szerk.): A Szammer Nyomda története. Székesfehérvár, 1994.
- 60 Gyimesi Endre: A Zala megyei nyomdászat kezdetei. I. rész. = Zalai Gyűjtemény 28. (Szerk. Bilkei Irén) Zalaegerszeg, 1989. 91–107. p. Kuntár Lajos: Szombathelyi nyomdák és nyomdászok. Szombathely, 1969. 24., 26. p.

- ⁶¹ Az elemzéshez *Kredics László* könyvtáros (Veszprém Megyei Levéltár) bocsátotta rendelkezésemre cédulagyűjteményét. Segítségét ezúton is hálásan köszönöm.
- ⁶² A lap teljes sorozata egyetlen gyűjteményben sincs meg; sok példánya fennmaradt Veszprém város levéltárában (VeML V. 102. Kurrensok gyűjteménye), szórványszámai megtalálhatók a pápai református könyvtár nyomtatványgyűjteményében.
- ⁶³ *Horváth Konstantin*: Az Egyházi Értekezések és Tudósítások (az első magyar nyelvű teológiai folyóirat). Veszprém, 1931.
- ⁶⁴ VeML V. 102. b. Veszprém város levéltára. Tanácsi iratok. 517/1829 (VII. 12.) sz. Özvegy Kepeck Ferencné hagyatéki iratai (1822).
- ⁶⁵ VeML V.102. b. Veszprém város levéltára. Tanácsülési iratok 1831. No. 135. Özvegy Ellenberger Krisztiánné hagyatéka (1830).
- ⁶⁶ VeML V. 102. b. Veszprém város levéltára. Tanácsi iratok. 1837. No. 364. Az almádi préház leltára (1833). 1837. No. 512. Gyurits György hagyatéki iratai (1833).
- ⁶⁷ VeML V.102. b. Veszprém város levéltára. Tanácsi iratok. 1840. No. 307. Bucher Ferencné hagyatéka (1839).
- ⁶⁸ *Lukcsics Pál–Pfeiffer János*: A Veszprémi Egyházmegye a katolikus restauráció korában. A Veszprémi Egyházmegye múltjából 1. Veszprém, 1933. 236–237. p.
- ⁶⁹ *Koncz Pál*: Könyvkötők a 18–19. századi Veszprém megyében. (Előzetes kutatási jelentés) = Magyar Könyvszemle, 1992. 4. sz. 341. p.
- ⁷⁰ VeML Veszprém város levéltára. V. 102. h. Iparosok összeírása, 1847.
- ⁷¹ VeML Veszprém város levéltára. V. 102. a. Tanácsülési jegyzőkönyvek. 1821. No. 6., 1830. No. 5., 1831. No. 108., 1839. No. 457., 1841. No. 83., 1846. No. 619. Kölcsönügyletére 1843. No. 364.
- ⁷² *Francsics Károly*: Kis kamorámban gergyát gyűjték. (Összeáll. *Vörös Károly*.) Bp., 1973.

Az iskolai könyvtári kultúra kezdetei Veszprémben a XIX. században

KOLOZS BARNABÁS NÉ

A NEVELÉSTÖRTÉNÉSZEK A MAGYARORSZÁGI iskolák történetét a pannonhalmi (Szent Márton-hegyi) tanítás kezdetétől eredeztetik. S mivel az 1093 körüli évekből ugyanitt egy könyvleltár is fennmaradt, így az oktatást segítő, ahhoz kapcsolódó könyvtárak létezését is ekkortól számítják.

Valójában azonban – noha az idők folyamán jelentős könyvgyűjtemények jöttek létre nagy híré iskolákban (Debrecen, Nagyszombat, Pápa, Sárospatak stb.) –, több évszázad is eltelt, amíg az oktatási intézmények és a tényleges iskolai könyvtárak rendszere kialakult. E tanulmányban Veszprém 19. századi iskolai könyvtári kultúrájának kialakulását tekintjük át a rendelkezésre álló, sokszor hiányos források alapján.

Iskolai könyvtárügy a 19. században: törvények, rendeletek, középkisiskolai és népiskolai könyvtárak a szaksajtóban

Ebben a században születtek meg azok az első rendeletek, intézkedések, amelyek az iskolai könyvtárak szervezését elindították. 1806-ban a második Ratio educationis (Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas) jelentős királyi tanügyi rendelkezés volt, amelynek alapján egészen a század közepéig szerveződött és folyt a magyarországi oktatás.

A szabálykönyv az iskolai oktatás minden területére kitért, így az iskolai könyvtárakról is (a harmadik fő részben) intézkedett. A korabeli közoktatási viszonyok azonban nem voltak túlságosan kedvezőek, így könyvtárak sem alakultak egyik napról a másikra. A század közepén, 1849-ben Bécsben hagyta jóvá a császár a gimnáziumok és a reáliskolák számára az Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich tanügyi dokumentumot. Érvényét 1850-ben Magyarországra is kiterjesztették. 1860-ban hivatalosan érvényét veszítette, de egyes részei, elemei még a magyar középkisiskolákról szóló 1883. XXX. tc.-be is beleépültek.

Az Entwurf a középkisiskolák elkülönülten működő tanári és ifjúsági könyvtáraival foglalkozott, előírta ezek létrehozását, ahol még nem működtek. Természetes volt, hogy az iskolákban először a tanári könyvtárak alakultak meg. De ahogyan a tanárok szükségét érezték a könyveknek a saját maguk szellemi épüléséhez, továbbképzéséhez, ugyanúgy a tanulók számára is szorgalmazták az életkoruknak megfelelő gyűjtemények kialakítását.

Jónéhány év eltelt azonban, amíg az iskolák tevékenykedni kezdtek az ifjúsági

könyvtárak ügyében. A szakirodalomban is jobbra a század utolsó harmadában és főképpen a középiskolákkal kapcsolatosan jelentek meg közlemények. Az ifjúsági könyvtárak kialakításának célját tekintve, hogy: „az iskolai oktatással kapcsolatos, azt kiegészítő olvasmányokat nyújtson”, nem igen volt véleménykülönbség a megszólaló pedagógusok között. Sőt, abban is egyetértettek, hogy két sarkalatos kérdés merül fel a könyvtárak ügyében: milyen elvek szerint alakítandó a könyvtár?, miképpen kezeltesék a könyvtár?¹ A korcsoportok szerinti tagolást mindenképpen javasolták. (A nyolcosztályos gimnázium évfolyamait figyelembe véve: 1-2., 3-6., 7-8.) Az első két osztály tanulóinak erkölcsi elbeszéléseket, regéket, Robinson-féle történeteket, a 3-6. osztályosoknak útleírásokat, történelmi műveket kell adni. A két felső osztályban már Shakespeare és Goethe egy-egy műve is, valamint történelmi és természettudományos művek helyezhetők el. A pikáns regényeket kizárták a könyvtárak gyűjteményéből. Javaslat született azzal kapcsolatban is, hogy országosan készüljön el egy jegyzék, amely tartalmazná a beszerzendő műveket. (A középiskolai tanári könyvtárak számára már 1886-ban összeállították az e célt szolgáló jegyzéket.) El is készült az ún. ifjúsági katalógus², igaz, csaknem a század végére. Ezt a jegyzéket többnyire elismeréssel fogadták, de javasolták a kiegészítést³, mert kevésnek tartották a felsorolt műveket. A tapintatos bírálatok hatására még két kiegészítése látott napvilágot ennek a könyvtári beszerzési listának.⁴

Mindenesetre, az ajánlójegyzékek összeállítója, Szemák István, igen őszintén fogalmazta meg, hogy az ifjúsági katalógus szerkesztése és ennek segítő szándékú bírálati „keveset lendítettek az ifjúsági könyvtárak rendezetlen állapotán”⁵.

A középiskoláknál lényegesen nagyobb gondot jelentett a népiskolák helyzete. A népiskolai törvény megszületése előtt, az 1864/65. tanévben a történelmi Magyarországon 10.848 népiskola működött. Ebből 6479 római katolikus, 3135 protestáns, 824 ortodox és 410 zsidó felekezeti.

Az 1868. XXXVIII. tc., a népiskolai törvény után számuk folyamatosan nőtt, így a század végére, az 1898/99. tanévre 16.975 népiskolában részesültek oktatásban a gyermekek, mégpedig 1458 állami, 1895 városi, községi, 262 társulati és magán, 7525 római katolikus, 3548 protestáns, 1770 ortodox egyházi, 517 zsidó hitközségi intézményben.⁶

Eötvös József népoktatási törvénye nemcsak a mindennapos, kötelező népoktatás bevezetéséről, de az ismétlődő iskolák megszervezéséről, sőt, a tanítóképzés megreformálásáról is intézkedett. A törvény előírta, hogy a községek kötelesek iskolájukat a szükséges taneszközökkel ellátni. A könyvtár pedig nélkülözhetetlen segédeszköze a tanításnak, így ennek létrehozása és működtetése is beletartozhatott a taneszközökkel való ellátás feladatkörébe. Hasonlóan rendelkezett a törvény az egyházi iskolákra és a tanítóképző intézetekre vonatkozóan is. (A taneszközöket nemcsak használták a leendő tanítók, de a kezelésükben is némi jártasságot sajátítottak el, aminek későbbi munkájukban nagy hasznát vehették.) A népiskolai könyvtárak tekintetében a gyakorlat tulajdonképpen megelőzte a jogszabályi intézkedést. Ugyanis már a törvény megjelenése előtt – főképpen a vidéki tanítótársadalom kezdeményezésére –, elindult a könyvtárszervezési folyamat. Ezek a kisebb-nagyobb gyűjtemények egyesületekben, iskolákban jöttek létre, leginkább önkéntes adakozásokból.

A korabeli pedagógiai szaksajtó is egyre többet foglalkozott a népiskolai könyvtárakkal (iskolai és népkönyvtár elnevezést használva). A közlemények ezeknek a könyvtáraknak a feladatát és célját a következőképpen határozták meg: tanítási segédeszköz, fegyelmezési eszköz, fejleszti a rend és pontosság iránti érzéket, önképzésre és a könyvek iránti szeretetre nevel, eszköz az iskola és az élet kapcsolatának megteremtésében, háttérbe szorítja a ponyvát, felkelti az olvasás vágyát, mind a népnek, mind az államnak erkölcsi hasznot hajt, a könyvtár a nem magyar ajkúaknál a nemzeti nyelv és szellem terjesztésének eszköze, hozzájárul a könyvpiac növekedéséhez és serkentőleg hat az irodalmi életre.⁷

1871-ben, majd 1877-ben miniszteri rendeletek és utasítások szabályozták az iskolai és népkönyvtárak fenntartásának forrásait. Az államilag segélyezett elemi iskolákban 25 kr, a felsőbb nép- és polgári iskolákban a beiratkozási díjből 50 kr a könyvtár támogatását szolgálta. Az államilag nem segélyezett községi elemi, felső nép- és polgári iskolákban ennek az összegnek a felét kellett fizetni. Az egyházi iskolák számára a rendeletek ilyen módon nem határozták meg az összeget, de a beiratkozási díjjal együtt fizetett bizonyos összeg ott is a könyvtár támogatását szolgálta.

Természetesen ezeken kívül is lehetett támogatni a könyvtárakat adományokkal, hiszen a számuk és állományuk gyarapodása révén a feladatkörük is módosult: betöltötték a tanári-tanítói könyvtár, az iskolai könyvtár (tanulók ellátása), az ifjúsági könyvtár (ismétlő iskolások, serdülő korú fiatalok), a népkönyvtár (felnőtt lakosság) funkcióját is.

A rendeletek, a szaksajtóbeli sürgetések ellenére a 19. század folyamán különösen nagy fellendülés nem következett be az iskolai könyvtárügyben, hiszen a közzétett rendeletek végrehajtására nem volt elég támogatás, illetve ezek végrehajtását nemigen ellenőrizték. Csak a század végétől, Wlassics Gyula minisztersége idején (1895-1903) történt jelentősebb előrelépés és fejlődés.

A 19. században – népiskolai törvény megjelenéséig – kizárólag az egyházak kötelessége volt az iskolákról – azok alapításáról és fenntartásáról – gondoskodni. Ez a nagy létszámú és tehetős gyülekezetekben nem jelentett különösebb terhet.

Az iskolai könyvtártörténet kutatásának forrásai

Jó színvonalú oktatást biztosító iskolák jöttek létre Debrecen, Patak, Nagyenyed, Pápa stb. városokban, és ezek képesek voltak olyan könyvgyűjteményeket kialakítani, amelyek a tanárok és a diákok munkáját egyaránt a legmagasabb szinten segítették. A neves iskolák könyvtárainak története folyamatosan dokumentálva volt, képzett, megbecsült, tudós könyvtárosok munkálkodtak bennük, akik a gyűjteményfejlesztés mellett gondot fordítottak a könyvtárak fejlődését nyomon követő feljegyzések készítésére is. Így a hiteles, „ótörténeti” iratokat is bizonyoságként hagyták hátra az utókorra.

A középszintű iskolákban és a népiskolákban még inkább, teljesen másképpen alakultak az elmúlt évszázadok emlékét őrző feljegyzések készítése és átörökítése az utókorra. A kötelezően vezetett iratokon kívül bizony alig akadt egy-egy tanító vagy lelkész, aki történetírásra szánta el magát. A canonica visitatiók, az esperesi látogatások az egyházmegye gyülekezeteinek egész életére kiterjedtek, így ezekben az iskola (az iskolai könyvtár, ha

volt) működéséről csak néhány alapvető adatot olvashatunk. Ezek mindenképpen elsődleges és fontos források, az iskola fennállásának bizonyítékai. Szintén nagy jelentőségűek az 1880-as évekből a vármegyei tanfelügyelő jelentései.⁸ Az iskolákról törzskönyvi táblák készültek. Ezek a formanyomtatványok a település legfontosabb adataitól indulva jutottak el az iskolákra vonatkozó kérdésekig, úgymint az iskola jellege és fokozata, az iskolaház leírása (falak, tető, ablakok, tantermek száma, bútorzata), a tanítói lakás, az árnyékszék, az iskolaház udvarának jellemzése. Az iskola felszerelése, a taneszközök – fali táblák, számológép, térképek, természettani gyűjtemények – kérdéscsoportban jelent meg a könyvtár: tanítói (tanári) és ifjúsági könyvtár. A kötetszámra, illetve a könyvgyűjtemények nyelvi összetételére is választ kellett adni. Ez utóbbi adat különösképpen a nemzetiségi településeken volt lényeges.

A levéltári anyagokon kívül néhány veszprémi gyülekezet (a református és evangélikus) története, illetve néhány iskolatörténet (a zsidó, az iparosiskola, a gimnázium, a közgazdasági – a felső kereskedelmi jogutóda) is elkészült, de ezekben a könyvtárakról bizony alig-alig találunk érdemleges információkat.

A legjobban használható forrásoknak az iskolai értesítők bizonyultak, amelyeknek kötelező megjelentetését – meghatározott szerkezeti formájukat – az Entwurf írta elő a gimnáziumok és a reálisiskolák számára. Néhány gimnázium azonban már az 1850-es évek előtt is kiadta értesítőit.

Az elemi iskolák és a 19. század második felében létrejött új típusú iskolák – polgári, felsőkereskedelmi, ipartanoda – csak a század utolsó harmadában vállalkoztak értesítőik megjelentetésére. Ezek közül sok elkallódott, és így értékes iskolatörténeti források semmisültek meg.

E három típusú adat- és anyaghalmazból – levéltári iratok, egyház- és iskolatörténetek, értesítők – vált lehetségessé ennek a könyvtártörténeti képek az összeállítás, amelyből kirajzolódnak Veszprém 19. századi iskoláinak törekvései.

A még meglévő források felbecsülhetetlen kincsek. A két világháborúban az iskolákat és iratanyagukat ért károk, az értesítők kiadásának évtizedekig tartó szüneteltetése nagy hiányosságokat idéztek elő az iskolatörténet-írásban. S ezekben, mivel csak egy csekély szelet az iskolai könyvtárak története, rendkívül aprólékos kutatómunkával érhetünk el eredményt.

Az elemi és a középiskolai könyvtárak kronológikus bemutatásakor elengedhetetlen volt rövid egyháztörténeti vagy iskolatörténeti kitérőket beiktatni, hogy a helyzetelemzések kellően indokoltak legyenek.

Veszprém 19. századi iskolái közül először az elemi iskolákat – római katolikus, református, evangélikus, izraelita – vettem sorra, majd azok az iskolák következnek, amelyek elemi iskolaként indultak, de már a 19. században polgári iskolával is kiegészültek (irgalmas nővérek és angolkisasszonyok intézete).

A középfokú iskolák – a piarista gimnázium, az ipariskola, a polgári fiúiskola és a felső kereskedelmi iskola – értesítői maradtak fenn nagyobb számban, így ezek könyvtárainak az előzőeknél részletesebb történetét írhattam le.

A római katolikus elemi iskola könyvtárai

Veszprém vármegyében a 19. század elején folyó katolikus népoktatás általános helyzetéről abból a vizsgálati anyagból alkothatunk képet, amelyet Kurbély György veszprémi katolikus püspök 1815-1818 között az akkori egyházmegyében (Veszprém, Somogy és Zala vármegye) végeztetett.⁹ Ezek a visitációs jegyzőkönyvek az iskolák és az oktatás helyzetét elég részletesen elemezték. Leírták a sok helyen fából, tömésfalból, fonásfalból, szalma- vagy nádtetővel borított gyengé állapotú iskolaépületeket. Az épület megléte nem jelentette azt, hogy tanterem is létezett, mert sok esetben a tanítói lakás szobájában vagy konyhájában folyt a tanítás. Némely településen – pl. Borzavár (Veszprém vm.) – a 100 tanköteles gyermekből 35 járt iskolába, mert nem fértek el a tanító szobájában. Őskün és Szentgálon a tanítói lakás éléskamrájában történt a tanítás. Ahol külön tanterem volt, ennek hiányos felszerelése miatt nem tudtak dolgozni. Előfordult, hogy a tanteremben nem voltak padok.

Természetesen működtek jó körülmények között is iskolák. Összességében azt állapították meg a vizsgálatok, hogy a három vármegyében két olyan település létezett, ahol egyáltalán nem volt iskola.

A tanítók szakképzettsége sok esetben nem volt kielégítő. A tanításon kívül a kántori, harangozó, jegyzői feladatokat is el kellett vállalniuk, vagy kénytelenek voltak elvégezni, mert a tanítói fizetésükből nem tudtak megélni.

A tanítás anyaga hittan, állampolgári ismeretek, olvasás, írás, számtan és a latin nyelv alapjai voltak. Ezekhez a tantárgyakhoz a második Ratio előírta a katekizmust, a szépírási táblákat és egy olvasókönyvet természettudományi, gazdasági, polgári kötelességekről szóló olvasmányokkal és latin szemelvényekkel. A tanulók olvasókönyvvel (tan- és más jellegű könyvvel) való ellátottságáról a visitációs jegyzőkönyvek nem tudósítottak. Veszprémben a római katolikus gyülekezetben az elemi iskolai oktatást már az 1711-ben letelepített piaristák kezdték. Később világi tanítók oktatták a gyermekeket. Az 1700-as évek végén a zirci apát irányította a veszprémi két osztály tanítását.

1777-ben épült a Szent László Iskola, amely a 19. század elején Szent László Oskolaház néven működött. 1836-ban Kopácsy József veszprémi püspök, majd esztergomi érsek veszprémi szülőházát iskolává alakította át. A zirci apátság iskolája, a Szent László Iskola és a Kopácsy-féle iskola mellett működtek ún. „magániskolák” is. Az 1880-as évektől azonban egyértelműen három iskolát említenek a források: a Szent Anna iskolát (építtette Kisovics József kanonok), a Szent László iskolát (újjaépíttette 1880-ban szintén Kisovics József) és a Kopácsy-féle iskolát (alapította Kopácsy József püspök 1836-ban).¹⁰

Az elemi iskolák külön épületben, egy igazgató, Kisovics József kanonok irányítása alatt működtek. A római katolikus iskolák közös értesítője az 1877/78. tanévtől ismert. Az első években mindössze nyolc oldalas füzetek a 430-450 fő tanuló érdemsorozatát közzölték és 1-1,5 oldalnyi vegyes értesítést a tanév történéseiről.¹¹

Az iskolák ifjúsági könyvtárának szervezése az 1880-as években kezdődött. „A 6., 5. és 4. osztály tanulói részére az iskolai könyvtár a folyó tanévben Meszes Polikárp és Rák János tanítók kezdeményezése folytán 50 kötetrel megalapított. Adakoztak hozzá Léway Imre gimnáziumi igazgató 5 kötetrel és Halász Péter tanító úr 6 kötetrel.”¹² 1882-ben

ugyancsak ajándékozás útján gyarapodott a kis gyűjtemény. Léway Imre gimnáziumi igazgató, Rák János, Meszes Polikárp, Halász Péter tanítók, továbbá egyes tanulók is juttattak könyveket az ifjúsági könyvtárnak. A könyveket címük szerint felsorolták az értesítőekben: Hunyady Mátyás és a varga, Munka és jutalom, Rágalom iskolája, Szegény muzsikus, Varró leány, Kisvárosi arisztokrácia stb. művek találhatóak a címjegyzékben. Az iskolai könyvtárból a 4-5-6. osztály szorgalmasabb tanulói és a tanulók szülei olvashattak. A könyvtár fő kezelője Meszes Polikárp, a 4. osztály tanítója volt. A tanulók közül Jenőfy Ferencz és Galamb Géza segítették a munkáját.

Az ifjúsági könyvtár összes kötetszáma már 112 darab volt.¹³ Az 1883/84. tanév során Stáhly György tanfelügyelő 15 db „Jó könyvek” című kiadványt ajándékozott a tanulók részére. Meszes Polikárp tanító pedig előfizetett a Hasznos Mulattató című gyermeklapra. Az ifjúsági könyvtár összes kötetszáma ekkorra 153 db-ra emelkedett.¹⁴

Könyvvásárlásra valószínűleg nem volt pénze az iskoláknak, mert évekig csak ajándékozásról tudósított az értesítő néhány sora. A Hasznos Mulattató és a „Jó könyvek a magyar nép számára” füzetét sorolták fel gyarapodásként. Egészen az 1892/93. tanév végéig a 460-500 fős iskolák tanulói részére 160 kötetes gyűjtemény szolgált.

Az 1890-es évek végén a tudósítások 246 db, „kizárólag ifjúsági olvasmányul szolgáló magyar művek”-ről számoltak be. 160-ról 246 db-ra, főleg a Szent István Társulat által küldött ajándékokkal szaporodott a könyvtár. (Lőrincz Gyula A magyar történet századai, Demény Dezső Vallásosság és kincsvágy, Gyurits Antal Aranka vagy az alázatosság diadala, Kincs István A testvérek, Vizman Miklós Az örök lámpa, Kudora Ödön Három szent testvér, Szokoly István A falu bírása, Prónai Antal Két falusi történet, Oppitz Sándor A bűn büntetése, XIII. Leo pápa élete stb.)¹⁵

Az elemi iskolában tanítói könyvtár is működött, amiről először az 1892/93. évi értesítő A tanoda körében felmerült mozzanatok fejezetben közölt információkat.

„Könyvtárunkat jóléklő adakozók ajándék könyveiből csak néhány évvel ezelőtt alapítottuk meg, még is a túlnyomóan iskolai könyvek között a nevelés-oktatás, a nyelvtani, földrajzi, történeti, mennyiségtani és természettani szakok a kezdethez képest elég jelentékenyen vannak képviselve, ezeken kívül vannak más vegyes tartalmú könyveink is. Kis Aristid ferencz-rendi áldozár hitszónok 10 kötetet ajándékozott. Még néhány tanító is ajándékozott. Gyarapítja könyvtárunkat a Szent István Társulattól nyert tagilletmény.”¹⁶

A könyvtár számára külön szobát rendeztek be megfelelő bútorzattal és alkalmas könyvszekrényel. Az 1894/95. tanévben „A tanítói könyvtár... tekintélyesen gyarapodott a Néptanítók lapja 27 évfolyamának a Veszprémvidéki Tanítókör-től való visszaszerzés által. Továbbá 22 eddig még kötetlen munka mintegy 7 frt-ért csinos kötéssel látott el. Ezen kívül Magyarics Niczefer ferencz-rendi áldozár 6 kötetet ajándékozott a tanítói könyvtárnak.”¹⁷

Egészen a 19. század végéig a tanítói könyvtár is főleg csak ajándékozás, vétel útján évente legfeljebb néhány (volt év, hogy 1 db) kötettel gyarapodott.

Az 1898/99. tanévben is mindössze 1 kötet könyvet tudtak vásárolni, Gáti Győző A hivatás áldozata című művét, valamint előfizettek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hivatalos közlönyére és a Néptanoda című hetilapra.

Az 1899–1900. tanévben Rák János (volt) igazgató halála után két díszes üvegajtós

könyvszekrényét a testületi könyvtárnak hagyományozta könyvgyűjteményével együtt. Az adományt érdemes cím szerint áttekinteni – ahogyan azt az értesítőjünkben is tették –, mert ennek alapján képet alkothatunk arról, hogy milyen szakmai könyvekkel rendelkezett a 19. század végén egy elemi iskolai igazgató. Rák János adománya a következő műveket tartalmazta: Néptanodai Lapok 15 évi teljes évfolyam bekötve, A nevelés tudománya, Tanítók könyve, Nevelés- és oktatástörténet, A nevelészet története, Néptanítók ismerettára, Részletes tanmódszertan, Nevelés tudomány, A neveléstan rövid története, A tanítás tankönyve, Általános tanítástudomány, Népiskolai törvények, Az olvasás tanmódja, A női kézimunka, Népiskolák kézikönyve, Az írva-olvasás módszertana segédkönyv, évkönyv, Ifjúságot képző ismeretek tára, Néptanítók könyve, A hivatás áldozata. Vétel útján két kötetet szereztek be: Vezérkönyv a magyar szépíráshoz és Marosi Mór A magyarországi népoktatásügy (Törvénytár).

Előfizetett a könyvtár a VKM hivatalos közlönyére. Ebben a tanévben közölték először, hogy a tantestületi könyvtár állománya már 84 mű volt 200 kötetben. Így a század végére a római katolikus elemi iskola könyvtárainak kötetszáma lassú gyarapodással, csaknem teljesen az ajándékozásra hagyatkozva 447 darabból állt. (200 kötet a már említett tanítói és 247 db az ifjúsági könyvtár állománya.)¹⁸

A református iskola

A veszprémi református egyház feltételezések szerint már a 16. században megalakult. Erről egészen pontos adat nem maradt fenn. Tény azonban, hogy Pathai István dunántúli püspök és veszprémi lelkész 1614-ben kezdte az anyakönyvet vezetni, amelybe 1615-ben huszonöt pár házasságát jegyezte be.¹⁹

A 17. században rapszodikus fejlődést élt meg a gyülekezet. Gál Imre, Bátorkeszi István, Losonczy Farkas János, Hodosi Sámuel lelkészek munkálkodása idején nőtt a gyülekezet száma (kb. 5-6 ezer főre), új templomot, lelkészlakást, iskolát építettek a várban. De sok megpróbáltatásnak is ki voltak téve. A protestánsok üldözése fel-fellobbant az országban, a szabad vallásgyakorlás joga csak elviekben létezett. Bátorkeszi Istvánt gályarabságra ítélték, Nápolyba majd Sziciliába hurcolták több református lelkésszel együtt. Hodosi Sámuel az esztergomi és a szegedi börtönben tartották fogságban vasra verve, ahonnan csak I. Lipót királyhoz harmadszorra küldött kérvényezésére szabadult. A 18. század elejére pedig annyira fokozódott az üldözésük, hogy „1710-ik május 17-én közhírré tette a hadtest-parancsnok gróf Heister Sigbertnek rendeletét, hogy a várban levő...templomunkat az éjjeli őrség használatára adjuk által, velem pedig és az iskolabeliekkel tudatta, hogy két óra alatt kimenjünk a várból”²⁰.

1716-ban a római katolikus püspök királyi parancsot eszközölt ki a veszprémi reformátusok ellen. Ennek alapján az 1717. év újesztendő napján a veszprémi református templomot, paplakot, iskolát el is foglalták és a vallásgyakorlatot végképpen megszüntették olyannyira, hogy a reformátusok jelentős része Veszprémből elköltözött Szentkirályszabadjára, (Nemes)Vámosra, a Balaton mellékére, más részük pedig áttért a római katolikus hitre. Ilyen módon a veszprémi gyülekezet „árva eklézsiává” vált, s a

szabad vallásgyakorlat csak II. József türelmi rendeletével (1781) kezdődhetett a „régí fundusok” visszaadása nélkül. Ezek – templom, iskola és lelkészlakás – csak a 19. század 20-as éveire épültek újjá sok áldozat vállalásával, amelyek legnagyobb részét az akkor kb. 300 család teljesítette.

A reformátusok „*Luther nagy elvét – minden templom mellé egy iskola építtessék – lehetőleg átvitték az életbe mindenütt, a tanítást tartván hitünk legerősebb fundamentumának, a minthogy ma is veteményes kertje egyházunknak az iskola.*”²¹

A veszprémi gyülekezet iskolájában jól képzett tanítók oktattak, akik teológiai tanulmányaikat elvégezve, többnyire Debrecenből, Sárospatakról, Pápáról kerültek a városba. Az első tanító nevét (Szűcs Gergely) 1628-ban említette a református egyház anyakönyve. A 19. században 20 tanító és 28 segédtanító munkálkodott a veszprémi gyülekezetben.

Az iskolákról, a vizsgákról, a tanítókról a canonica visitatiók jegyzőkönyveiben maradtak fenn a legfontosabb adatok. A beszámolók elég szűkszavúak voltak. Közölték a tanítók nevét, a gyermekek számát, a vizsgák, az előmenetel eredményességét. 1816-ban az iskolát jó állapotban találták. Az alsóbb osztályt Bazonyi András preceptor, az idősebb tanulók osztályát Héregi András oskolamester tanította.²²

A tanköteles gyermekek száma 100–130 körül volt, akik két osztályban tanultak. (A veszprémi reformátusok lélekszáma a század első harmadában kb. 1500 főre csökkent.) Az iskolai munka minősítései az „oskola meglehetősen”, „iskolai alkalmazhatók” feljegyzésekre szorítkoztak. Az 1840-es években azonban már azt olvashatjuk a jegyzőkönyvekben, hogy „az iskolák elsőrendűek”. A Naplókönyv a veszprémi reformált egyházmegyében az 1871-ik évi november 5–24-i egyházlátogatásról az iskola felszereléséről is tudósított, valószínűleg a népiskolai törvény hatására:

„Az iskolák szellemi állása mind a nagyobb, mind a kisebbé kitűnő. Középületek tűrhető állapotban.” A tankötelesek száma 141 fő, ismétlő iskolások 95 fő. Iskolai eszközeik: földgömb, térkép, fali olvasóablak.²³

1872-ben hiányolták az ásványtani gyűjteményt, a természetrajzi ábrákat, a nagy fali térképeket. Csonka Ferenc szentgáli lelképásztor, 1874-1892-ig egyházmegyei esperes, az iskolai könyvtárak létrehozásának fő kezdeményezője volt. Ezen a téren elsőként járt az egyházmegyében az inotai eklézsia, ahol az iskolának már 94 kötetes könyvtára működött. Papkeszin 59 kötet volt, Lovas, Barnag, Nagyvázsony, Nemespécse, Szentgál, Szentistvánd és Sóly is rendelkeztek néhány kötettel. A veszprémi iskoláról nem esik szó. Tény, hogy 1887-ben az egyházmegye iskoláiban – négy kivételével – már mindenütt működött iskolai könyvtár.²⁴ 1889-ben pedig, amikor az esperes beszámolója az évi közgyűlési jegyzőkönyvben már nyomtatott formában jelent meg, ezt írta Csonka Ferenc: „Iskolai könyvtár minden iskolánál van, leginkább a Néptanítók Lapja című szaklapból s az úgynevezett Jó könyvek című füzetekből” állt a gyűjtemény.²⁵

Veszprémben egészen a 19. század végéig a református iskola által kiadott értesítőkről megbízható adatok nem maradtak fenn. A visitációs jegyzőkönyvekben iskolai könyvtárról a felszerelések között nem történt említés. Ugyanigy a tanfelügyelőség irataiban a református iskola törzskönyvi tábláján sem jelezték a könyvtár meglétét.²⁶

A tanítók könyvtári ellátásának egy sajátos módját választották a veszprémi egyház-

megyében. Feltételezhető, hogy elsősorban az iskolák fenntartására fordítható pénz volt kevés, de gyakorlati szempontok is befolyásolhatták ezt az elgondolást. Az iskolában egykét tanító oktatott, így keveset tudtak volna fordítani a tanítói könyvtár létrehozására, gyarapítására, használója pedig nagyon kevés lett volna. Ezért egy ún. egyházmegyei könyvtárat hoztak létre. Ennek gondolatát először Zsoldos Ignác egyházmegyei főjegyző vetette fel az 1843. évi közgyűlésen, amelyet a következő alkalommal meg is szavaztak.

A könyvtár létrehozásának célja a tanítók és lelkészek továbbképzésének segítése volt. „A tanítók is érzik a korral való együtthaladás szükségességét.” A könyvtár kialakításáról és fenntartásáról úgy döntött a közgyűlés, hogy tanítói (30 kr) és lelkészi (50 kr) adakozásból, mely évente fizetendő, egy könyvtári alapot kell létrehozni (ez 1848-ban már 677 frt volt), amelyből és a kamataiból vásárolták a könyveket és folyóiratokat. A kölcsönzés rendjéről és a könyvtáros személyéről is a közgyűlés döntött: a veszprémi lelkész és „segéde” vállalták a teendőket. Elsőként Varga Neveléstan című könyvét rendelték meg, valamint előfizettek a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok két példányára. Ezek a folyóiratok körbe jártak a különböző településeken. Ajándékozás útján is gyarapodott a könyvtár. Először Pap István vámosi lelkész ajándékozott könyvet, majd az ő példája nyomán más lelkészek is.

1848-ban Pap István vette át a könyvtár vezetését.²⁷ Az évek során valószínűleg problémák merültek fel a kölcsönzéssel kapcsolatosan. Ugyanis a megyei közgyűlés bár nem túl gyakran foglalkozott a könyvtárral, arról határozott, hogy a tanítók is használhassák a könyvtárat, a lelkészek pedig juttassák el a folyóiratokat a tanítókhoz is. Az 1870-es években a tanítók már 50 kr-t, a lelkészek 1 frt-ot fizettek a könyvtári alapba. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium többször is ajánlatokat tett a könyvtárak fejlesztéséhez. Ilyen javaslat alapján szerezték be Pestalozzi válogatott pedagógiai tanulmányait. A tanító lelkész ellentét a következő években is fennmaradhatott, ezért az 1890-es évek elején a könyvtár gondozását két személyre bízta: a nagy elismerésnek örvendő veszprémi tanító, Szász Ferenc²⁸ és Demjén Márton lelkészre. Ekkor az alkalmankénti könyvvásárlásokon kívül megrendelték a Protestáns Népiskolai Szemlét, a Protestáns Népiskolai Közlönyt, a Győri Egyházkerületi Szakközlönyt.²⁹ 1892-ben összesen 19 kötetet szereztek be, többek között a Hazai oklevéltárat, Balassa Bálint költeményeit, A magyar korona országainak helység-névtárat 1891. évre.³⁰

1896-ban a Magyar Tudományos Akadémiától vásároltak 48.50 frt-ért történettudományi, jogi, nyelvi és irodalomtudományi könyveket. Ezek között Pauler Gyula, Szamosközy István, Szilágyi Sándor művei, Acsády Ignác Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd alatt, Baranyai Decsi János Magyar história 1592-1598., Csánky Dezső Magyarország történeti földrajza a Hunyadyak korában I-II., stb. kötetek szerepeltek.³¹ 1900-ban már beszerzési költségvetést terjesztettek a könyvtárosok a közgyűlés elé: szaklapokra és könyvekre 90 Kr, a Protestáns Irodalmi Társaságnak 50 Kr 20 fill., tőkésítendő 32 Kr 87 fill.³²

A reformátusok iskolai könyvtári kultúrája ilyen módon indult el, illetve alakult a 19. század folyamán, nagyon lassan és nagyon szegényesen. A népiskolai könyvtárúkról adatot nem közöltek a fennmaradt források. A tanítói-lelkészi könyvtári ellátást pedig „központosított” formában oldotta meg a veszprémi gyülekezet.

Az evangélikus iskola

Az evangélikus gyülekezet a református és a római katolikus gyülekezetekhez viszonyítva „fiatal” és kis létszámú volt Veszprémben. 1732-ben kb. 40 evangélikus család élt a városban, de nem alakítottak önálló gyülekezetet, Nemesvámosra jártak a nagyvázsonyi prédikátort hallgatni.

Az 1780-as években erősödött meg az elhatározásuk, és gyűlt össze adományokból annyi pénzük, hogy imaházat építsenek, prédikátort és iskolamestert fogadjanak. 1788-ra el is készült az imaházuk.³³ Első tanítójuk nemes Mikó Zsigmond lett, akit a soproni főiskoláról hívtak meg, és 1788. márc. 9-én iktattak be. 1792-ig maradt Veszprémben. Ekkor Bábonyba nevezték ki lelkésznek. Utóda szintén Sopronból, Zigán János lett.

1797-ben a gyülekezet anyagi helyzete megszilárdult, így tudtak vásárolni egy olyan épületegyüttest (két házat), amely a lelkészi lakásnak és az iskolának adott otthont. Templomot is építettek, amelyet 1799. június 29-én szenteltek fel. A gyülekezet taglétszáma ebben az időben 100-200 fő között volt. Az iskola tanulóinak száma 5-8 gyermek, akiket a lelkész tanított. Káplli István a saját szobájában végezte a tanítást, mivel az iskola céljára szolgáló helyiséget bérbe kellett adni. Az „iskola” felszerelését tábla, padok, asztalok alkották.

1846-ban németországi segítyből ismét vettek egy házat iskola céljára, de azt is bérbe adták. A lelkész-tanító változatlanul a saját lakásában tanított, s az áldatlan állapotok miatt bizony némelyikük csak két évig maradt Veszprémben.

Az 1859. évi esperesi vizsgálat az iskolára irányult. Ekkor a gyülekezet kántortanítója Jeskó Gusztáv volt, aki tizenhét gyermeket tanított. (A gyülekezet száma 250 fő volt.) Az esperes megállapította: „Nem történt változás az iskola elhelyezése, valamint a lelkész és tanító lakás gondjának megoldása tekintetében. Az iskola a lelkészlakás egyik szobájában volt, mégpedig a lelkész konyháján keresztül jártak be a gyermekek az osztályterembe. A tanító a lelkéssel egy szobában lakott, ami csak azért volt lehetséges, mert a lelkész és a tanító nőtlen volt.”³⁴

Az 1868. évi népoktatási törvény a tanítói fizetésekről is rendelkezett (évi 300 frt). Mivel ezt a kis létszámú gyülekezet nem tudta fizetni, a tanítói állást megszüntették.

1883-ban Horváth Dezső lelkész elvállalta az oktatást is. Megígérte, hogy ingyen fog tanítani, és az iskolai tankönyveket is ingyen megszerzi. A hét fiú és nyolc lány részére a tanítás a lelkészi lakásában folyt. Ilyen nehézségekkel küzdöttek egészen 1884-ig, amikor a lelkészlakás folytatásaként (ahhoz hozzátoldva) felépült az iskola, amelyet 1884. augusztus 31-én ünnepélyesen felszenteltek. Nem lehetett azonban kifogástalan ez a tanterem, mivel az 1890-es évek elején a veszprémi tanfelügyelő be akarta záratni az iskolát, mert az nem felelt meg a követelményeknek, és az ott tanító lelkész nem rendelkezett tanítói képesítéssel. Horváth Dezső nem fogadta el ezt a tanfelügyelői döntést, hiszen már 27 tanulója volt az iskolának, inkább megszerezte a tanítói képesítést.

Az iskola felszerelése is gyarapodott. Az 1895. évi kimutatás felsorolta ezt, s megállapította, „általában megfelel az 1868.38.tv. előírásainak.” A felszerelések között tanítói vagy ifjúsági könyvtárról nem tesz említést a gyülekezet történetét feldolgozó lelkész. Azonban a vármegyei felügyelőség irataiban³⁵ található egyetlen adat: 79 kötetnyi ifjúsági könyvtárral rendelkeztek.

A következő század 20–30-as éveiben 30–50 főre emelkedett a tanulók létszáma, akiket már három tanító oktatott az iskolában. Veszprémben az evangélikus gyülekezet nagyon szerény iskolát volt képes fenntartani. Azonban nemes igyekezetük, amellyel a mostoha körülmények között is ragaszkodtak iskolájukhoz, mindenképpen elismerést érdemel.

Az izraelita hitközség iskolai könyvtárai

1736-ban Veszprémben három zsidó család, összesen 16 lélek lakott a püspök fundusán. Az 1799. április 14-én gr. Zichy Ferenc és a veszprémi izraelita hitközség között létrejött szerződés pedig azt bizonyította, hogy ekkorára már megalakult a hitközség.³⁶

„A zsidó szóbeli törvény, a Talmud nézete, hogy az iskola az első intézmény, amelynek alapításához és fenntartásához a hitközség tagjait kényszeríteni lehet, csak az után következik a zsinagóga, sőt szabad ezt eladni, hogy amazt létesítsék. Amely hitközségben 25 tanképes fiú található, ott az már köteles iskoláról gondoskodni, ha a tanulók száma 40-en fölül van, akkor 2, ha 80-on fölül van, akkor 3 tanító szükséges.”³⁷

Veszprémben a városi közgyűlési jegyzőkönyvek az 1783. évben ténylegesen működő zsidó iskolákat említenek. Ezek héber vallástani tantárgyakat tanító magániskolák voltak.

A 19. század elején 30-40 család élt már a városban. 1805. május 6-án készült az a szerződés, amelyben az izraelita hitközség kötelezte magát az iskola működtetésére. Ez az iskola a héber tananyag kizárásával csak a világi tantárgyakat oktató triviális iskola volt, ahol első tanítójuk, L. Lippovitz (1806) tanított. A nyilvános iskola mellett azonban még évekig léteztek a korábbi magániskolák (zugiskolák) is. Az iskola látogatását olyan szigorúan vették, hogy a házasságkötések engedélyezését is hiteles bizonyítvány bemutatásához költötték.

Az 1830-as évek végére a városban 100-ra emelkedett a zsidó családok száma. 1839-ben a hitközség megvette gr. Zichy Domonkostól az iskolai és templomi telket 12.000 frt-ért. Ebben az időben még csak a fiúk járhattak iskolába, akiket Mandl I. Móric tanító (és hitközségi jegyző) tanított. 1843-tól azonban már a lányok számára is megnyílt a lehetőség, hogy iskolába járhassanak.

1850-ben az elemi iskola fő- és alsó elemi iskolákra bomlott, így a fiúk számára 3, a lányok számára 2 osztályt indítottak. A leányiskola első igazgatónőjét is megválasztották Landsmann Mari személyében.

Az 1855/56. tanévben 119 fiú- és 73 leánytanulója volt az iskolának. 1857-ben jelentős személyt, a nagy tudású Hochmuth Ábrahámot választották meg rabbinak. Az ő irányítása alatt a zsidó iskola jelentős fejlődésnek indult. Az ő kezdeményezésére alakult meg az iskolai könyvtár már az 1867. évben. „*Molnár Aladár bocsátott ki akkor Népiskolai könyvtár címén hasznos olvasmányokat, ezekből néhány példányt rendeltünk s ezek képezték a könyvtár első könyveit.*”³⁸ „*Az 1868. évi korszakalkotó törvény kiadatott, a veszprémi izraelita iskola fejlődésének olyan magaslatán állott már, hogy csak a nevét kellett megváltoztatnia, a többi dolgokban akár az iskola belső életére, akár a külső gazdálkodásra nézve mindenben megelőzte volt az iskolai törvényt.*”³⁹

Ifjúsági könyvtárukat kezdetben csak a tanulók befizetéseiből tartották fenn, de később

az 1879. évtől a hitközség is áldozott rá évről évre bizonyos összeget, sőt, tanítói könyvtárral toldotta meg. A vármegyei felügyelőség irataiban a zsidó iskola törzskönyvi lapján⁴⁰ 125 kötetes tanítói és 532 kötetes ifjúsági könyvtári gyűjteményt tüntettek fel.

Az 1893. április 13–14-i nagy tűzvészben a régi iskolaépület, a rabbilakás is leégett majdnem minden felszerelésével együtt. A tehetősebb családok adományázásának köszönhetően azonban új, palotaszerű iskola épült, minden hozzá tartozó „szerelvénnyel”. 1895 szeptemberében már az új épületben indult meg a tanítás.

Valószínűleg az említett tűzvész a könyvtári anyagban is kárt okozott. Ugyanis az ifjúsági és a tanítói könyvtár jegyzékét az 1895/96. tanévi értesítőben közzétették, amely szerint az ifjúsági 159, a tanítói 127 kötet könyvet tartalmazott. Ez lényeges eltérést mutat a tíz évvel korábbi tanfelügyelői iratokban jelzett számtól. (Ez az értesítő – tudomásom szerint – nem maradt fenn, csak Szép Lipót iskolatörténet-író említi munkájában.)

Ajándékozás útján is gyarapodott a könyvtár. 1894-ben dr. Sándorfi Miksa és Krausz József értékes könyveket ajándékozott a tanítói könyvtárnak. Köves Béla könyvkereskedő pedig először 28.80 koronával támogatta a könyvtárt, ezen kívül 12 db jutalomkönyvet adományozott a tanulóknak. Az iskolában segélyegylet is működött, amelyet szintén Hochmuth rabbi kezdeményezett. A tanítók színelőadásokat rendeztek a tanulókkal, és a bevételek fele a Krajczár-egylet pénztárába került. Ebből az iskolai év elején tankönyveket vásároltak a szegényebb tanulók számára.

A veszprémi izraelita hitközség egy évszázad alatt jól működő elemi fiú- és leányiskolát hozott létre, ahol a század végére megalakították a tanítói és az ifjúsági könyvtárakat is az oktatás és a tanulás segítésére.

Az irgalmas nővérek intézete

A 19. században az intézményes nevelés Magyarországon nem volt különösen fejlett. Az 1868. évi népoktatási törvény azonban a leányok és a fiúk számára egyaránt előírta a kötelező elemi iskolai oktatást egységes tananyaggal. A törvény a „művelt magyar polgári háziasszonyok” képzése céljából a létrehozott polgári iskolákban lehetővé tette a lányok számára is a magasabb műveltség megszerzését. Valójában az egész 19. század folyamán alakult, változott a magyar nevelés intézményrendszere, tananyaga, tanítási módszere.

Veszprémben a nevelés területén nagy jelentősége volt Ranolder János Veszprém egyházmegyei püspök tevékenységének. 1849. november 10-én nevezték ki püspöknek. Rendkívüli alkotótevékenységgel megáldott, tudós személyiség volt. Láta a magyar, szűkebb működési területén a veszprémi nevelés elmaradottságát, és ezen mindenképpen változtatni akart. 1854-ben letelepítette Veszprémben az irgalmas nővéreket.

Az 1854. augusztus 15-i keltezésű alapító levélben írta: „...*elhatároztam az Úrban ezen Irgalmas Nővéreknek veszprémi püspöki városom területén otthont szerezni és azokra Isten dicsőségének és a lelkek üdvösségének nagyobb növelésére, melyet Krisztusnak ezen szolgálói mindenütt bámulatosan előmozdítanak, a betegek és szegények gondozását, nemkülönbén a leánykák nevelését és oktatását...*”⁴¹ rábízní.

Az irgalmas nővérek rendjét Páli Szent Vince alapította 1633-ban Franciaországban.

A rend tagjai sorába belépő nővérek lemondtak minden földi vagyronról, hírről, dicsőségről, és egész életüket a betegápolásnak és a gyermekek nevelésének szentelték. Magyarországon a rend 1842-ben Szatmáron, 1847-ben Pesten a Terézvárosban, 1852-ben Pinkefőn (Vas vm.), 1853-ban Kőszegen telepedett le.

Ranolder 1864-ben Pápán, 1872-ben Tapolcán is alapított rendházat.

A püspök már korábban érintkezésbe lépett az irgalmasok Grazban székelő tartomány főnökségével. Veszprémben megvette Ferenczi polgármester házáat, és iskola céljára átalakíttatta. Ő maga 40.000 forint értékű, más magánszemélyek 45.000 forint-os alapítványt hoztak létre az irgalmas nővérek intézetének alapítására és fenntartására.

Az iskola építési ügyei Ranolder rokonára, Szentirmai József építész-kőműves mesterre bízta. Így az építkezés dokumentációja nem maradt fenn a püspöki levéltárban. Ennek adatait Endrédi Lajosné pedagógus-történíró Gelencsér János esperes kéziratos feljegyzéseiből merítette.⁴²

Az iskolában 1854-ben négy elemi leányosztály és két kézimunka-osztály kezdte meg működését. A fejlődésük folyamatos volt 1854-től Schöfl Margit nővér, 1866-1907-ig Gunsch Mária nővér irányítása alatt.

Az intézetbe a város szegényebb sorsú leányai iratkozhattak be. A négy elemi iskolai osztályban nyolc, Grazból érkezett nővér tanított. 1856-57-ben megnyitották az 5-6., 1886-87-ben a 7-8. osztályt. 1861-től internátus is működött az intézetben. Először 10-20 fő leány lakhatott benn, a 19. század végére számuk már 60-70 fő között volt. 1896-tól az elemi iskola felső osztályai polgári iskolai osztályokká alakultak.

Az iskolának, a nővérek tanítási módszerének, de nem kevésbé az alacsony tandíjaknak (a legszegényebbeknek ingyenes volt az oktatás) köszönhetően az 1890-es években az elemi iskola első két osztályába annyi gyermek jelentkezett, hogy alig tudták őket elhelyezni.

Iskolai könyvtárukról a megyei tanfelügyelő jelentésében⁴³ 60 kötetes magyar nyelvű ifjúsági könyvgyűjteményt regisztrált. Az intézet ötvenéves fennállásának évfordulójára kiadott (1903-1904. tanév), elsőnek ismert értesítőjükben (amikor az iskolában már 519 elemi, 108 polgári és 52 ismétlő iskolás leány tanult kb. 20 nővér vezetésével), 552 kötetből álló tanári és 196 kötetes ifjúsági könyvtár működött. (Ez valójában már a 20. század eleje, mégis érdemes megemlíteni, hiszen eddig a tanévig könyvtáraikról nemigen közöltek információkat.)

Ez évben, 1903-1904., a tanári könyvtár számára 9 kötetet vásároltak, többek között a Borovszky Gömör vármegye, Csengery Deák Ferenc emlékezete Arnold Deák Ferenc életrajza, Kis-Sziklay Katolikus Magyarország című műveket. Ajándékként 21 kötetet küldött a Szent István Társulat, a Lauffer cég, Krausz Ármin cége, de adakoztak könyvet a növendékek is (ők a tanári és az ifjúsági javára egyaránt).

Az ifjúsági könyvtárba kerültek a Szent István Társulat ajándékai, pl. Szent Erzsébet, Japán mesék, Büttner Az édes mostoha, Testvérek vagyunk, Vaszary Történelmi életrajzok, Kerégyártó A munka öröme és dicsősége című kiadványok. Vétel útján az ifjúsági könyvtárba néhány kötet könyv került. A tanári és ifjúsági könyvtár őre Kozma Róza nővér, polgári iskolai tanítónő volt, aki már 20 éve tanított az intézetben.⁴⁴

Az irgalmas nővérek intézetének iskolai könyvtáraitól, ezek 19. századi működéséről

nem sok adat maradt fenn. Az említett – 50. évfordulós, 1903/04. tanévi – évkönyv után minden évben megjelent az értesítőjük. Ezekben tudósítottak a könyvtáraikról is.

Az angolkisasszonyok intézete

Az angolkisasszonyok rendjét Mária Terézia telepítette le Magyarországon, Pesten, 1770-ben. Veszprémi intézetüket a középosztály leánygyermekéi számára Ranolder János veszprémi megyés püspök alapította 1860-ban, négy évvel az irgalmas nővérek letelepítése után. A püspök saját költségén hét magyar kisasszonyt neveltetett az angolkisasszonyok pesti intézetében, akik Veszprémben dolgoztak az iskola megnyitása után.

Ranolder kapcsolatba lépett a rend st. pölteni főfejedelemasszonyával, gr. Majláth Júliával, hogy képzett vezetőket kérjen a veszprémi új intézet számára. 1860. október 1-jén nyílt meg a zárda, amelyet akkor Pimstill Teréz főnöknő vezetett. Az elemi iskolai oktatásban az 1860/61. tanévben – mérsékelt tandíj fizetésével – 33 külső és 4 belső növendék vett részt. A növendékek az elemi iskolai tantárgyakon – olvasás, írás, számolás, hittan, földrajz, történelem, természettan és természetrajz, magyar nyelv – kívül német és francia nyelvet, valamint sokféle rendkívüli tantárgyat is tanultak: ének, zene, tánc, rajz, mindenféle kézimunka.

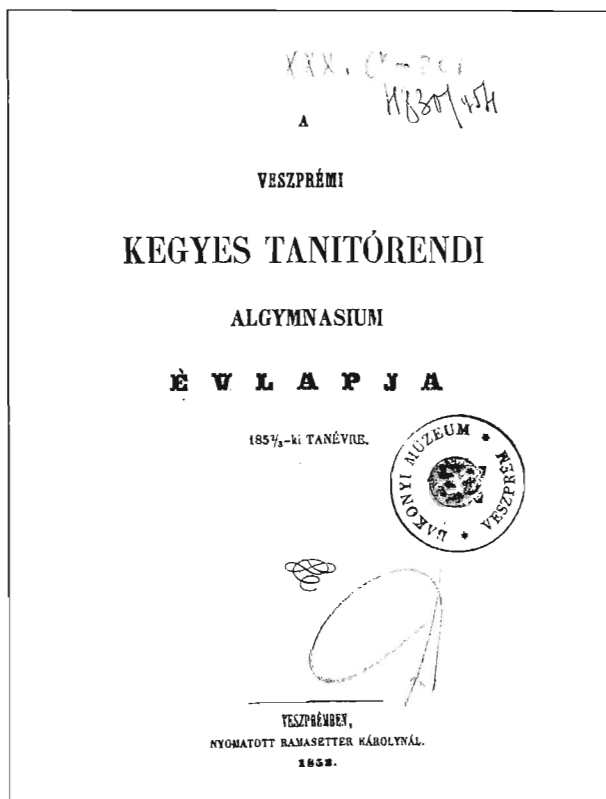
1879. február 2-től Soóky Karolina lett a főnökasszony, aki egészen a század végéig igazgatta az intézetet olyan kiváló tehetséggel és szorgalommal, hogy 1898-ban koronás arany érdemkereszt kitüntetéssel kapott a megyés püspöktől.

Soóky Karolina igazgatósága idején az elemi iskolai oktatáson kívül 1891-től polgári iskolai képzés, 1894-től pedig az elemi iskolai tanítóképzés is elkezdődött az iskolában.⁴⁵ A tanfelügyelőség irataiban a zárda törzslapján 30 kötetes tanítói szakkönyvtárat és 130 kötetes magyar, francia, német és angol nyelvű ifjúsági könyvtárat említettek.⁴⁶ Az elsőként ismert, az 1899/1900. tanévre kiadott értesítőjükben az iskolai könyvtárukról nem található információ. A 20. században már tanévenként adtak ki értesítőt. Az 1917/18. tanévben tanári, ifjúsági és gyakorló-iskolai könyvtárakat említettek.⁴⁷

A zárdában a fennmaradt kevés számú forrás alapján a 19. században éppen csak elkezdődött a könyvtári gyűjtemények kialakítása, amelyek a 20. század 30-as éveire 4000 kötetet is meghaladó könyvtárakká fejlődtek.

A piarista gimnázium könyvtárai

A város legrégebbi középiskolájának alapítása a 18. század elején történt. Az 1710. november 30-án veszprémi püspökké kinevezett „gróf Wolkra Otto János... híveinek vallási, erkölcsi és szellemi elhagyatottságát tapasztalván, főgondját a szükséges tanintézetek föllállítására fordítá, és 8500 forintból álló alapítványt a kegyes tanító rendnek ajánlkozván azt 1711-ik évben Veszprémben megtelepíté az első telep 3 kegyes rendi egyénből állott, ezek még a nevezett évi October hó 26-án megérkezvén, a rá következő November hóban a gondukra bízott és nagy számmal összesereglett ifjúságot tanítani kezdék ...”⁴⁸

A piarista gimnázium 1852/53. évi értesítőjének címlapja

A piaristák vagy más néven kegyesrendiek első rendházaikat a 17. század közepén létesítették Magyarországon: Podolinban 1642-ben, Privigyén 1666-ban, Breznóbányán 1675-ben, majd 1701-ben Nyitrán, 1711-ben Veszprémben, 1714-ben Vácon és Kecskeméten stb.

Veszprémben Volkra püspök vezette be lakásukba a három piaristát, Lénárdot, Józsefet és Imrét. A püspököt a következő nemes cél vezérelte: „...a nevelés nélkül álló, elhagyott ifjúság tanítására, sinylődő egyházmegyém épülésére ...hoztam be a kegyes-tanítórendi szerzeteseket, hogy szent hivatásuk szerint úgy a népiskolákat, mint a bölcsészeti és hittudományokat tanítsák, székesegyháznak és egyházmegyémnek úgy a prédikálásban, mint a hitterjesztésben segítségére legyenek.”⁴⁹

A piaristák Veszprémben kb. 1777-ig az elemi iskolákat is vezették, de oktatásuk középpontja a gimnázium volt. Kezdetben csak grammatikai osztályok működtek. 1753-tól, a nagygimnázium létesítésétől a tanítványok a poétikai és retorikai osztályokat is látogathatták. A gimnázium fejlődését főleg a korai évtizedekben elég nehéz pontosan követni, mert 1711-től 1741-ig sem a társház, sem a gimnázium nem vezetett évkönyvet.

A fennmaradt első (?) gimnázumi értesítő 1815-ben jelent meg latin nyelven. Mindössze két lapból állt, és a tanulók névsorát és érdemjegyeit közölte.⁵⁰

Az értesítők szerkezetében csak az 1850-es évektől következett be jelentős változás. Közölték az iskola tanárainak disszertációit, a statisztikai adatokat, a tantervet tantárgyak szerinti bontásban, ösztöndíjakat, segélyeket, a tanulók érdemjegyeit és névsorát. Felsorolták a taneszközöket, közöttük a könyvtár gyarapodását is. Az 1850/51-es tanévben még csak 50 kötetnyi tan- és segédkönyvből álló könyvtári gyűjtemény volt az iskolában. Ugyanakkor a kegyesrendi papok társházában már 3000 kötetes könyvtár volt, amit a gimnáziumi tanárok is használhattak.

Valószínű, hogy az Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich (1849) adott nagyobb lendületet a gimnázium könyvtárának a fejlesztéséhez. Az Entwurf először kötelezte az intézeteket tangyűjtemények alapítására. Megkezdődött a kisebb iskolák könyvtárainak jelentékenyebb gyarapítása.⁵¹ Ez a gyarapodás csak az előző évekhez képest jelentékeny, hiszen – ezt már az értesítőkből pontosan megtudhatjuk –, a tanári könyvtár állománya az 1850/51 utáni három évben 180 kötet könyvvel és 8 térképpel növekedett.

1863-tól a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, magánszemélyek, de leggyakrabban könyvkiadók és könyvkereskedések – Lampel Róbert, Ráth Mór, Hartleben, később Aigner Lajos, a Franklin Társulat, az Eggenberger-féle, a Lauffer-testvérek könyvkereskedése – juttattak ajándékokat a gimnáziumnak.

A Franklin Társulat pl. az 1876/77. tanévben 10, az 1877/78. tanévben 9, az 1879/80. tanévben 15, az 1880/81. tanévben pedig 14 kötet könyvet ajándékozott a könyvtárnak. Kisebb-nagyobb mennyiségben magánszemélyektől is folyamatosan érkeztek adományok a könyvtár számára.

1885. május 9-én meghalt Kisovics József apátkanonok, aki végrendeletében „...szép könyvtárát az intézetnek ajándékozta. Hogy e szép tett emléke, amint illik, fennmaradjon, a könyvtár Kisovics-Könyvtár név alatt fog a tanári könyvtárban külön gondoztatni.”⁵²

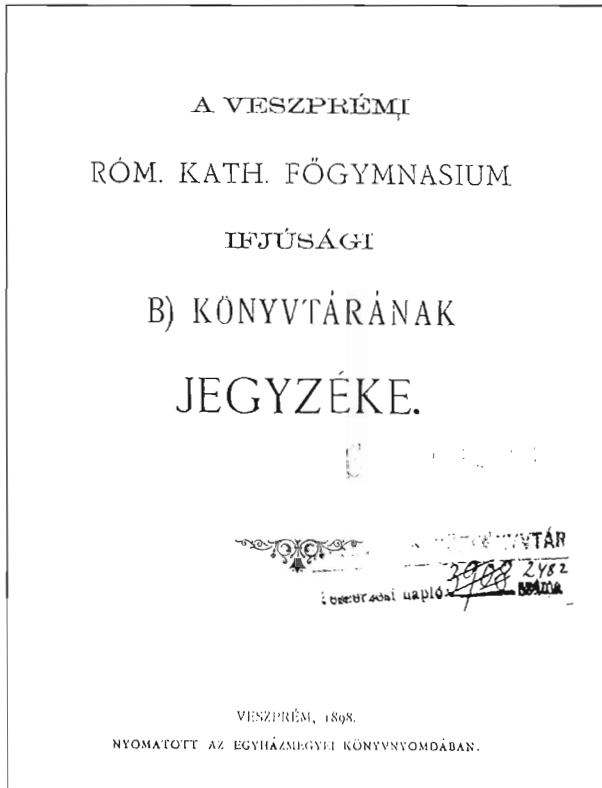
A 3–400 kötetes könyvgyűjtemény jelentős része hittudományi könyvekből és folyóiratokból állt. A könyvek jegyzékét az 1884/85. évre kiadott értesítő közölte A tanintézet története című fejezetben. A könyvtár természetesen vásárlás útján is gyarapodott. Az 1860-as évek végén már rendszeresen vásároltak könyveket a tanulók beiratkozási díjának egy részéből, de más forrásokból is. Az 1867/68-as tanévben 31 db, az 1868/69-es tanévben 74 db, az 1869/70-es tanévben 52 db könyv került vásárlás útján a tanári gyűjteménybe. Az 1890-es években évi 2–300 frt-ot fordítottak könyvvásárlásra. Ekkora összegből hozzávetőlegesen 27 kötetet és 9 folyóiratot tudtak beszerezni.

Az 1893/94. tanév végén készült egy összesítés az állományról, amely szerint 1153 volt a művek száma 3031 kötetben.

A könyvtár által használt szakrendi felsorolás szerint :

hit-, bölcsészet- és neveléstudomány	197 mű	356 kötetben
irodalom és nyelvészet	203 mű	379 kötetben
történelem, jog, nemzetgazdaságtan, statisztika	381 mű	811 kötetben
mennyiségtan és természettudomány	182 mű	263 kötetben

életrajzok	40 mű 53 kötetben
folyóiratok, füzetes vállalatok	71 mű 955 kötetben
szótárak, enciklopédiák	42 mű 174 kötetben
vegyesek	37 mű 40 kötetben
földrajzi, történelmi falı térképek	41 db
kézi atlasz	6 db
földrajzi segédeszköz	6 db ⁵³

A piarista gimnázium 5–8. osztály ifjúsági könyvtárának nyomtatott katalógusa, 1898

Morvay Győző a 19. század végén készült országos számbavétel alapján 183 középiskolai könyvtárat sorolt fel és ismertetett – közöttük természetesen a veszprémit is – a Magyar Könyvszemlében. Eszerint a veszprémi piarista gimnázium tanári könyvtára országos szinten a kisebbek közé tartozott. (A piarista gimnáziumok közül a kecskeméti főgimnázium tanári könyvtára 17.155 kötetes, a szegedi 3.428, a tatabányai algimnáziumé 3.176, a váci főgimnáziumé 2.787 kötetes volt. Érdekességként és összehasonlításképpen említhetjük meg, hogy a Debreceni Református Főgimnázium könyvtára az 1894/5. tanévre 63.680 kötetes tekintélyes gyűjteménnyé fejlődött.)⁵⁴

A gyarapodáson kívül az értesítők nem közöltek más adatokat a könyvtárról. A tantestület névsorában a tanárok neve mellett a tanított tantárgyakon kívül az egyéb megbízásokat, pl. osztályfőnökség, szertárőr, tanári, ifjúsági könyvtár őrre is jelölték.

A könyvtárosi megbízás – ami nagy tekintélyt jelentett tanárnak és a segítő tanulóknak egyaránt –, elég gyakran változott. Állandó könyvtáros nem volt, de némelyik tanárt évekig is megbízták a könyvtári feladatok ellátásával.

Tölcsey Ferenc tanár néhány évig a tanári, majd hosszú ideig az ifjúsági könyvtárhoz volt. Iskolatörténeti munkájában utalt arra, hogy a gimnázium nyolcosztályos főgimnáziummá történt átalakítása során (az 1880-as évek elején) elodázhatatlanná vált az épület kibővítése., „...annyi tény – írja Tölcsey –, hogy a kegyesrendiek társházában levő szeres könyvtárak ideiglenesen átengedett helyiségei éppen nem feleltek meg a modern követelményeknek”⁵⁵. Vagyis a tanári könyvtár és a természetrajzi szertár – ahogy erre más helyen is utalt a történetíró –, nem a gimnázium épületében voltak.

Az építkezés 1893 tavaszán kezdődött meg, és sikeres befejezésével a tanári könyvtár is méltó elhelyezést kapott: az emeletraépítéssel kibővített épületben a rajzterem szomszédságában helyezték el. Méretei a következők voltak: hossza 8,1 m, szélessége 5,0 m, magassága 4,4 m.⁵⁶ Berendezéséről a következőket közölte Bolgár Mihály tanár: „A tanári könyvtárba részben új butorok szerezettek be, részben pedig a meglévők alakították át. Új butor a zöld posztóval bevont kör alaku asztal és az értesítők számára szánt szekrény. Ezen szekrény négy részből áll: az alsó, kulccsal zárható rész régi tankönyvek s fölös számú értesítőink számára van szánva; a kihúzható fiókban helyezhetők el a kéziratok s egyéb értékesebb tárgyak; fölötte a kis üveges fiókokban a régi pénzek, a kisebb tárgyak, végül a felső, sejtekre osztott részében vannak az értesítők és folyóiratok, év, szám és betűrend szerint elhelyezve. Van még itt ezen felül két kisebb üveg-szekrény is, a melyben a Kisovics apát úr által ajándékozott könyvek őriztetnek.”⁵⁷

Bolgár Mihály csak az új szerzeményekről írt. S mivel az új szekrényt az értesítők, kéziratok és régi pénzek elhelyezésére szánták, így csak feltételezhetjük, hogy a meglévő könyvek számára már voltak polcok vagy szekrények.

A századforduló idejéből egy nagyon értékes dokumentum maradt fenn, amelynek alapján tartalmi szempontból is képet alkothatunk a gimnázium tanári könyvtáráról. Az 1898/99. és az 1899/1900. tanévre kiadott értesítőkből⁵⁸ két részben megjelent a könyvtár nyomtatott katalógusa. Összeállítója Hám Sándor magyar-latin szakos tanár volt. Hám bölcsészdoktor, kegyes-tanítórendi áldozópap, a Budapesti Philológiai Társaság, a Magyar Természettudományi Társaság, az Erdélyi Múzeum Egylet és az Országos Középiskolai Tanáregylet tagja volt. A gimnáziumi könyvtárt az 1898/99. tanévben gondozta – az előző tanévben a könyvtáros Nyilassy Károly, 1899/1900-tól pedig Csukovits Sándor volt –, amikor elkészítette és megjelentette a katalógust. Mire ennek a második része az 1899/1900-as értesítőben megjelent, őt már Sátoraljaújhelyre helyezték át a veszprémi gimnáziumból. Tehát mindössze egyéves könyvtároskodása alatt vállalkozott erre a munkára. A katalógus szakrendszere ugyanaz, amellyel Tölcsey Ferenc iskolatörténeti munkájában találkozhattunk, így valószínűleg ez volt évekig a könyvtárban használatos rendszer: hit-, bölcsészet- és neveléstudomány; irodalom és nyelvészet; történelem, jogtudomány, nemzetgazdaságtan és statisztika; mennyiségtan és természettudomány;

szótárak, enciklopédiák; életrajzok; vegyesek; földrajzi fali térképek; történelmi fali térképek; kézi atlaszok; föld és éggolyók s egyéb földrajzi segédeszközök; Langl-féle képek a történelemhez; képek a magyar történelemhez; philológiai képek; legújabb szerzemények (könyvek, folyóiratok). A katalógus érdekessége, hogy a képeket, térképeket, modelleket is tartalmazza, noha ezeknek nincs leltári számuk.

Az évenkénti értesítők is közölték ezeket a taneszközöket a szertárak gyarapodásánál. A katalógusban a szakcsoportok kialakítása részben tartalmi, részben formai (szótárak, enciklopédiák, folyóiratok, füzetes kiadványok) szempontok szerint történt. Az egyes csoportokon belül ábécés sorrendben tartalmazza a tételeket. Egy-egy műnek közli a leltári számát, szerzőjét, címét, a megjelenés helyét és idejét (ez utóbbi kettőt néhány esetben elhagyja).

A tanári könyvtár, amint az a nyomtatott katalógusból kiderül –, elég jelentős számú hittudományi művet tartalmazott, mégpedig magyar, német, latin és francia nyelvűeket. Hasonló számban és nyelvi összetételben (egy csoportban) szerepeltek a szépirodalmi és irodalomtudományi alkotások is. A könyvtár és a katalógus szám szerint legtekintélyesebb csoportja a történelem, jogtudomány, nemzetgazdaságtan és statisztika. Közöttük az előbbieken említett idegen nyelvűeken kívül angol nyelvű szakkönyvek is voltak. E csoportban legnagyobb számban a történelem és segédtudományai – heraldika, numizmatika, régészet, biográfia – témájú könyvek szerepeltek. De ide sorolta be a katalógus összeállítója a színház- és zenetörténeti, hadtörténeti, művészettörténeti, iskolatörténeti alkotásokat is.

Több, mint 200 kötetnyi természettudományi mű is helyet kapott a tanári könyvtárban, szintén több nyelvű kiadásokban (magyar, német, latin, francia, olasz). Közöttük a fizika, kémia, biológia, csillagászat, ásványtan, geológia fontos, összefoglaló jellegű művei is megtalálhatók voltak.

Kézírási könyvtárát általános lexikonok, egy- és többnyelvű szótárak, szakszótárak alkották. Periodikus kiadványaik között pedig megtalálhatók voltak a legrangosabb akadémiai kiadványok: az Archeologiai Közlemények, Matematikai és Természettudományi Közlemények, Értekezések a történettudományok köréből stb.⁵⁹

„Az ifjúsági könyvtár alapja az 1857. évben vettett meg s legelső adakozói a gymnasium tanárai voltak, majd pedig az ifjúság is a mely a saját körében évről-évre eszközölt gyűjtés által olyan szépen karolta fel az intézetnek ezt az üdvös intézményét, hogy az 1869–70. tanév végén már 725 kötet könyvet forgothattott.”⁶⁰

Az iskolai értesítők 1865-től kezdve beszámoltak a gyarapodásról ilyen sorrendben: tanári könyvtár, ifjúsági könyvtár, természeti gyűjtemények. Az ifjúsági könyvtár egyrészt ajándékozás, másrészt vétel útján gyarapodott. A könyvet ajándékozókat – tanárok, idegenek, tanulók – név szerint, a tanulóknál az osztály megjelölésével felsorolták. A pénzt adományozók nevét csak ritkán említették.

Az 1865/66. tanévben 11 db ajándék könyvvel és 46 frt 84 kr-ral gyarapodott az iskolai könyvtár. *„A pénzgyűjtést, továbbá a könyvtár körüli teendőket az összes tanuló ifjúság által e célra választott s az illető tanár felügyelése alatt álló IV. osztálybeli ifjak eszközlék.”⁶¹*

Az 1869/70. tanévben, amikor a gimnázium tanulói létszáma 268 fő volt, a pénzbeli

adományok összege 102 frt 20 kr-t tett ki, amikből 53 frt 20 kr-t a lelkesebb tanulók, a többi a püspöki titkár, a tanulmányi felügyelő, a veszprémi káptalan nagyprépost stb. ajándékoztak. Ebben az évben a gyarapodáson kívül azt is közölték az értesítőben, hogy „Készítettett továbbá egy második új könyvtári szekrény, mely a VI. oszt. egyik ablakfülkéjében helyeztetett el.”⁶² Ez utóbbit azért érdemes megemlíteni, mert arról tanúskodik, hogy az ifjúsági könyvtárnak még nem volt önálló szobája, hanem szekrényekben, az egyes tantermekben helyezték el. Az ifjúsági könyvtár őre Szabady Gyula tanár, a könyvtár körüli teendőket pedig Salczer Sándor VI. osztályos tanuló mint könyvtárnok, Jotzter István és Ösy Vendel V. oszt. tanulók mint könyvtári segédek végezték.

Az 1870-80-as években nem volt jelentős a gyarapodás. Vétel útján egy-egy tanévben 17-56 kötetet vásároltak, az ajándék könyvek száma pedig 1 és 46 között volt. Az 1879/80-as tanévben először közölték a gyarapodást szerző és cím megjelölésével (míg korábban többnyire csak a darabszámot és a beszerzésükre fordított összeget olvashattuk). Ebben a tanévben többek között megvásárolták Jókai Egy az Isten, Rab Ráby, Arany János Toldi szerelme, Zichy Antal Gróf Széchenyi István naplójából, Aristophanes vígjátékai, Verne Strogoff Mihály utazása, A tizenöt éves kapitány műveket.⁶³

Az 1882/83. tanévi értesítőben teljes terjedelmében olvashatjuk Sziklay János író levelét. Ő korábban a gimnázium tanulója volt. A méltóságos asszony című könyvét egykori iskolájának ajándékozta a közölt levél kíséretében, amelyben kérte: „Egy öreg barátotok kéri, adjatok a sok jeles ember munkája mögött az övének is helyet.”⁶⁴

Az 1889/90. tanévtől néhány éven keresztül kiemelkedően magas volt a gyarapodás: 1889/90-ben 267 db (beköttek 212 könyvet), 1890/91-ben 229 db, 1891/92-ben 182 kötet, 1892/93-ban 120, 1900/01-ben 120 kötet. A vásárolt műveket áttekinthetően, abécés sorrendben közölték az értesítőben. Az utóbbi tanévekben az ajándékozás csaknem teljesen megszűnt, ám az elhasználandó könyvek köttetésére igen nagy gondot fordítottak, és jelentős összeget áldoztak.

1890-ben a már korábban is létezett segélyező egyesület egy tankönyvtárat hozott létre a gimnáziumban. Ez természetesen a tanári és az ifjúsági könyvtártól elkülönülten működött. megszervezése és működtetése példászerű volt. Az 1890–91. értesítőben közölték az egyesület alapszabályait és az egyesületi könyvtáros teendőit. (Beszerez, leltárt vezet, kiosztja a segélyezettnek a tankönyveket, a segélyezett tanulókról pontos lajstromot vezet, a záróvizsgák után visszaszedi a könyveket, kötteti az elhasználandó köteteket, írószereket is beszerez és kölcsönöz.)

Az ifjúsági könyvtárat 1888/89-től 1893/94-ig Tölcséry Ferenc vezette, és volt olyan év, hogy a segélykönyvtári feladatokat is el kellett látnia.

Az 1891/92. tanévben 35 tanuló vette igénybe a segélykönyvtárat, ahonnan 195 db tankönyvet kaptak éves használatra. A könyvbeszerzés a segélyező könyvtár felállítását követő években a tanári, az ifjúsági és a segélyező könyvtár számára külön-külön történt. Az 1892/93. tanévben pl. a következő megoszlás szerint: tanári könyvtár 158 frt, ifjúsági könyvtár 164 frt, segélyező könyvtár 64 frt 85 kr.⁶⁵

Könyvgyarapításra a tanulóknak az 1890-es évektől 50 kr-t kellett fizetniük beiratkozáskor. (Összehasonlításként jegyezzük meg, hogy a felvételi díj 2 frt, ének-zenedíj 1 frt, tandíj félevenként 6 frt volt, amelyekhez képest az 50 kr minimális összegnek tekinthető.)

1898-ban a gimnázium – külön kiadványként – megjelentette az ifjúsági könyvtár katalógusát két részben.⁶⁶ Ezeknek a füzeteknek az összeállítóját nem tüntették fel. (Ekkor már négy tanár látta el pedagógiai munkája mellett a könyvtárosi teendőket: tanári, ifjúsági A), ifjúsági B), segélyező könyvtáros.)

A katalógus első része a főgimnázium I–IV. osztálya számára működtetett A) könyvtár ekkor 554 egységét tartalmazza a következő rendszer szerint:

A) könyvtár

költemények	18 mű	18 kötetben
irodalom, széptan	10 mű	10 kötetben
regények, elbeszélések, rajzok, életképek, mesék	350 mű	378 kötetben
színművek	4 mű	4 kötetben
földrajz, utazások	28 mű	31 kötetben
történelem, életrajzok	68 mű	72 kötetben
természettudomány	13 mű	16 kötetben
vallás- és erkölcsan	9 mű	9 kötetben
folyóiratok, évkönyvek	9 mű	16 kötetben
összesen	509 mű	554 kötetben

Az alsó négy osztály által használt könyvgyűjteményben a szépirodalmi művek szerepeltek a legnagyobb számban, közel 2/3 részben. Valójában ide sorolhatnánk a költemények, az irodalom és széptan (ezt a csoportot főleg szavalókönyvek alkották), a színművek szakcsoport kötetét is. Beecher-Stowe, Cooper, Defoe, Dickens, Jókai, Mikszáth, Mark Twain, Verne regényei, Andersen, Hauff meséi közül választhattak a kisgimnazisták. (Vernének 22 regénye volt a könyvtárban.) De a Szent István Társulat Tanulságos olvasmányok, Hasznos olvasmányok, Ifjúsági olvasmányok, a Franklin Társulat mesekönyv kiadványai, Forgó bácsi könyvtárának mesekönyvei is a tanulók rendelkezésére álltak. Elég nagy számban szerepeltek a történelmi munkák, életrajzok is. Főképpen az életrajzokat és a magyar történelemről szóló műveket szerezték be a könyvtárosok.

A kisebb példányszámú vallás- és erkölcsan, folyóiratok, évkönyvek, természettudomány csoportok közül az utóbbit érdemes kiemelni a gondos összeállítása miatt: Bein A kis rovargyűjtő; Danilovics A csillagos ég ismertetése; Eöry Madárvilág; Leutemann A házi állatok; A vadállatok; Állattani atlasz stb. mind-mind kiválóan alkalmas volt a gyermekek tanulmányainak segítésére és kiegészítésére.

A B) könyvtár, vagyis az V–VIII. osztály tanulói által használt gyűjtemény a következőképpen oszlott meg:

összes művek, költemények	30 mű	64 kötetben
tanulmányok	122 mű	132 kötetben
regények, novellák, rajzok, életképek, mesék	325 mű	425 kötetben
színművek	60 mű	62 kötetben
földrajz, néprajz, utazások	57 mű	66 kötetben

történelem, életrajz, régiségtan	91 mű	150 kötetben
természetrajz, természettan	45 mű	52 kötetben
hittudomány, bölcsészet, társadalmi ismeretek	32 mű	34 kötetben
folyóiratok	25 mű	55 kötetben
évkönyvek	7 mű	9 kötetben
összesen	794 mű	1049 kötetben

A szakcsoportokból és ezek mennyiségi adataiból jól látható, hogy nagyon tudatos gyűjteményfejlesztés folyt a gimnáziumban, hiszen a B) könyvtár állománya is mind a tanulók életkorához, mind a felsőbb osztályok tanulmányaihoz egyaránt harmonikusan igazodott.

A szépirodalom – ide sorolva az összes műveket, költeményeket, a színműveket és a regények, novellák, rajzok, életképek, mesék csoportját –, itt is, az A) könyvtárhoz hasonlóan, a gyűjtemény több mint 50 %-át alkotta (551 kötet), de a szakirodalom, elsősorban a tanulmányok (irodalomtudomány, irodalomtörténet), valamint a történelmi művek is elég nagy számban szerepeltek a könyvtárban. A költemények között Arany János, Batsányi, Berzsenyi, Csokonai, Kisfaludy, Kölcsey, Tompa, Vörösmarty, Zrínyi összes művei kaptak helyet. A világirodalmi válogatásokat a fordítók neve alatt közölték.

A regények csoportban Jókai vezetett több mint 80 kötettel. De sok művét beszerezték Jósika Miklósnak, Kemény Zsigmondnak, Tolnai Lajosnak, Vas Gerebennek is. A színművek között Csiky Gergely, Szigligeti és Shakespeare szerepeltek legnagyobb számban.

A szépirodalmat követően a legtöbb művet tartalmazó csoport a történelem, életrajz, régiségtan, amelyben magyar és világtörténelmi műveken kívül régészet, művelődés-történet, mitológia, nyomdásztörténet, életrajzok fordultak elő. Többségükben azonban magyar történelmi tárgyú köteteket szereztek be, szép számmal Horváth Mihály és Szilágyi Sándor alkotásait.

Az A) és B) könyvtárak nyomtatott katalógusában az egyes tételeknél kevés adatot közöltek. Minden szakcsoporton belül a tételek szerző vagy cím szerinti ábécés sorrendben követik egymást, közölve a kötet leltári számát, szerzőjét, címét, kötetszámát (vagy ha egykötetes műből több példány volt, azt is). A tanári, az ifjúsági valamint a segélyező tankönyvtáron kívül még egy kis könyvgyűjteményt is meg kell említeni, habár ennek szervezése már a gimnázium 20. századi történetébe tartozik. Ez az önképzőköri könyvtár volt. 1885 októberében Lévay Imre, az akkori igazgató önképzőkör alakítására szólította fel a diákokat: „*A VII. és VIII. osztályok növendékei e tanév elején önképzőkört alapítottak, mely Ányos-kör név alatt Lévay Imre igazgató védnöksége mellett 16 rendes közgyűlést tartott.*”⁶⁷

Az évek során egyre népszerűbbé váló önképzőkörben felolvasásokat, szavalóversenyeket, évfordulók alkalmával ünnepélyeket rendeztek, évente pályázatokat írtak ki, sőt, az önképzőkör fennállásától ennek tagsága választotta meg az ifjúsági könyvtári munkában segédkező tanuló „könyvtárosokat” is. Főképpen a pályázatok voltak népszerűek. Ezekre lírai és prózai alkotásokat, fordításokat, különböző témájú dolgozatokat, tanulmányokat lehetett beküldeni. A legkiválóbbak 1–3 db aranyat, később 10–20 korona pénzjutalmat nyerhettek.

Az önképzőkori könyvtár szervezése az 1901/1902. tanévben indult, amikor főleg ajándékokból 41 kötet gyűlt össze, többek között a Herczeg Ferenc által szerkesztett Új Idők 1895–1901. évfolyamai kötetve. Megvásárolták az Országos Képzőművészeti Társaság kiadványait, előfizettek az Uránia, a Tanulók Lapja, a Magyar Iparművészet periodikus kiadványokra.⁶⁸

A tanári és az ifjúsági könyvtár nyomtatott katalógusai, a rendszeresen, évről évre megjelenő értesítők könyvtári tudósításai mind arról tanúskodnak, hogy a 19. század végére a kegyesrendiek veszprémi gimnáziumában egy példaszerűen megszervezett és működtetett – bár gyakorlatilag kissé széttagolt – „könyvtári rendszer” biztosította a tanárok és az akkor már 412 tanuló könyvtári ellátását.

Ipartanoda

Magyarországon az iparos tanulók szervezett oktatására 1868-ban az Országos Iparegyesület indított társadalmi mozgalmat. Ennek azonban eredménye nem lett, míg rendelettel nem szabályozták az iskolák megszervezését.

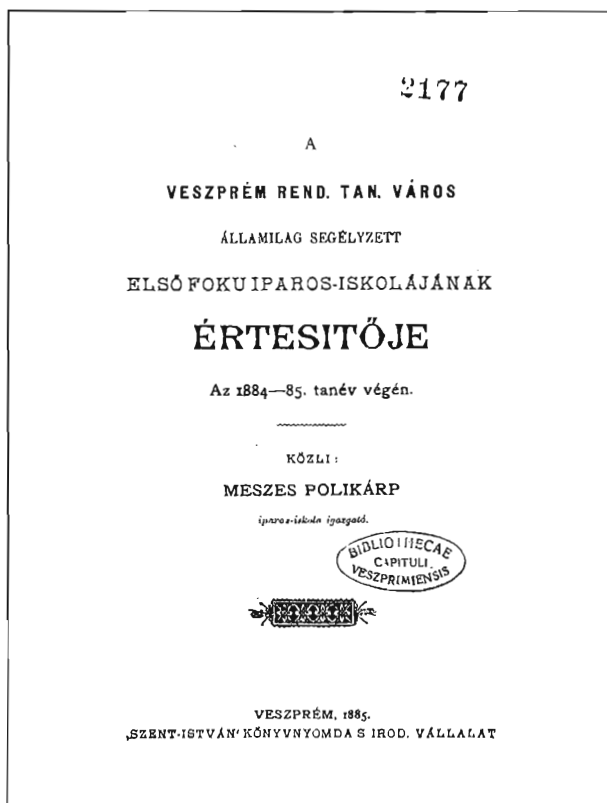
Veszprémben már 1882-ben megkezdődtek az ipartanoda felállításáról szóló tárgyalások, holott a törvény csak 1884-ben született meg. A városi ipartársulatok elnökei többször is tanácskoztak erről, míg a képviselő-testület 1882. december 11-én tartott közgyűlésén 73. szám alatt határozatot hozott az iskola felállításáról.⁶⁹ 1883 augusztusában megalakult a tantestület néhány tanárból és tanítóból, akik a város különböző iskoláiban tanítottak. Az igazgató Meszes Polikárp ferences rendi áldozó pap, római katolikus elemi iskolai tanító lett. Rajta kívül óraadók voltak még Pápay Viktor gimnáziumi rajztanár, Nagy Lajos és Tima Kálmán tanítók és a hitoktatók.

Az iskola az 1883/84. tanévben nyílt meg 208 iparos-tanonc részvételével. Tanítást heti hét órában tartottak a következő tantárgyakból: olvasás reáloktatással, fogalmazás, számtan és könyvvitel, rajz, hittan (mindenkinek felekezete szerinti hitoktatóval).

Az iskola fenntartási költsége gondot okozott a városnak. A tanítás eredményességét nagy mértékben hátráltatta, hogy különböző előképzettségű tanoncok kerültek egy osztályba. A tanítási órákat pénteken és szombaton este, valamint vasárnap délután tartották. A tanulók, mivel többségük szegény szülők gyermeke volt, olvasókönyvet és más tanszereket ingyen kaptak.

Valószínűleg az iskola indulásától, az 1883/84. tanévtől adtak ki értesítőt, amelyek közül az elsők nem találhatók már meg. Az 1884/85. tanévről szóló értesítőben, amikor már 287 volt a beiratkozott tanulók száma, iskolai könyvtárról nem találhatók adatok.

Az 1887/88. tanévben már 325 tanuló járt az iskolába. Ebben a tanévben egy 105 kötetből álló kis könyvtárról számolt be az értesítőjük. „A tanulók szorgalmasan olvasgatták a jó és erkölcsös könyveket. A könyvtárból hetenként egyszer, vasárnap délután, az előadások után adattak ki könyvek. Könyvtárnokok az igazgató felügyelete mellett Csertán János és Svastics Imre tanulók voltak. A könyvtár szaporításához ezen évben is Stáhly György kir. tanácsos és tanfelügyelő és egy magát megnevezni nem akaró tanügybarát több jó és erkölcsös könyvvel járult hozzá.”⁷⁰ Néhány kötetrel évről évre

Az Ipartanoda értesítője 1885-ből

gyarapodott az ifjúsági könyvtárak. Az 1888/89. tanévben már 120 kötetből állt „*melyeket a tanulók örömmel vittek ki hetenkint egyszer minden vasárnap délután, midőn az előadások befejeztettek*”⁷¹. A könyvtárosi teendőket változatlanul az intézet növendékei, Tóth Lajos III. osztályos és Svastics Imre II. osztályos tanulók látták el.

A gyarapodás az előző évi kötetszámmal összevetve csekély volt. Fejérváry József kanonok és papnöveldei igazgató, Meszes Polikárp ipariskolai igazgató adományozott néhány kötetet, „*azonfölül a könyvtárnokok is a befolyt könyvtári illetékekből jó és erkölcsös könyveket vásároltak*”. A következő tanévben nem szaporodott a könyvtár egyetlen könyvvel sem.

Az intézet fennállásának tizenötödik évében pedig értesítőjünkben mindössze ennyit közöltek: „*az intézet könyvtára 150 kötetből áll, mely évről-évre szaporodik az Iparosok Olvasótárával és a Magyar iparoktatás című folyóirattal.*”⁷²

A 19. század utolsó másfél évtizedében megalakult és működött ipariskolában mérsékelt lendülettel építették szerény ifjúsági könyvtárukat. Tanári könyvtár kialakítására nem törekedtek, hiszen az igazgató és az itt tanító tanárok csak óraadóként látták el felada-

tukat, és saját iskolájukban hozzájuthattak az alapvető pedagógiai vagy szaktárgyuknak megfelelő könyvhöz. A szakoktatási terület pedagógiai szakirodalmá pedig ekkor még mindössze néhány periodikus kiadványból állt, amelyek közül a Magyar Iparoktatás című folyóiratra fizetett elő az iskola.

A polgári fiúiskola és a felső kereskedelmi iskola könyvtárai

A 19. század második felében létesültek az első polgári iskolák. Alapításukat társadalmi igény tette szükségessé. A kiegyezést követő gazdasági átalakulás és fejlődés az ipari, kereskedelmi és közigazgatási területen egyre több szakembert követelt.

Veszprémben a város képviselő-testülete 1889. március 15-én fogalmazta meg igényét a városi polgári fiúiskola felállításáról. Mindössze néhány év telt el az 1892. június 20-án kelt 24.162 sz. rendelet megszületéséig, amely szerint az 1892/93. tanévben felállították az állami polgári fiúiskolát.⁷³

Magyarországon ebben az évben már 110 mintaszerűen felszerelt polgári iskolában, amelyeket az 1868. XXXVIII.tc. alapján szerveztek a magyar középosztály érdekében, mintegy 45.000 tanuló tanult. Így ennek az iskolatípusnak a megszervezése Veszprémben (és a megyében is) elég későn indult.

Az 1892/93. tanévben két osztályban folyt a tanítás. Az elsőbe 56, a másodikba 45 tanuló iratkozott be. Három tanárral kezdődött el az oktatás: Udvarhelyi Gyula igazgatóval, Burger György mennyiségtan és természettudományi és Blázy Imre rajz és szépírás tanárral. A tantestülethez tartoztak óraadóként a felekezetenkénti hitoktatók is. Önálló épülete ekkor még nem volt az iskolának, ideiglenesen a városi ipariskolában kaptak elhelyezést.

A polgári iskola az 1894/95. tanévben vált négyosztályúvá. Ekkorára már készen állt a terv a továbbfejlesztésére, ugyanis a városi képviselő-testület kérésére Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter 1895. július 17-én kelt 33.442. sz. rendeletében engedélyezte a polgári iskolához kapcsolódó három évfolyamos kereskedelmi iskola megnyitását, amelybe 32 rendes és 1 magántanuló iratkozott be.

A Buhim-völgy egykori kaszárnyaépületében kezdődött meg a tanítás, ahol a polgári iskola 4. osztálya is működött. A két iskolában csaknem ugyanazok a tanárok tanítottak. Az iskolában indulásától kezdve gondot fordítottak a könyvtár szervezésére is, amelyről az évenkénti, értesítő rendszeresen beszámoltak. Különösen az első értesítőjük könyvtári fejezetét érdemes kiemelni, mert tételes beszámolót ad mind a tanári, mind az ifjúsági könyvtár induló állományáról. Így képet alkothatunk arról, hogy egy polgári iskola könyvtára milyen könyvanyaggal kezdte meg működését.

A tanári könyvtár alapozását részben a kir. tanfelügyelő 10 db-os adománya alkotta (Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen). Vétel útján szerezték be a Pallas nagy lexikon I-III. kötet, Ballagi Magyar-német szótár, Tóth József Népiskolai törvények és rendeletek tára, Felméri A nevelés tudománya kis könyve, Godoth A tanítás művészete, Acsay A prózai műfajok elmélete, Bodnár A magyar irodalom története, Grünwald A régi Magyarország, Marcali A legújabb kor története, Geréb József Olympus, Kiss István Ma-

gyarország közjoga, Cserey A. Növény határozó, Hunfalvy Magyar birodalom földrajza, Kruspér Földmérten és atlasz című műveket. Folyóiratokat is szép számmal rendeltek meg, úgymint Polgári Iskola, Felső Nép- és Polgári Iskolai Közlöny, Kereskedelmi Szakoktatás, Egyetemes Közoktatási Szemle, Magyar Nyelvőr, Népnevelők Lapja, Hivatalos Közlöny. A tanári könyvtárra 91 ft 12 kr-t fordítottak.

Az ifjúsági könyvtár indulását is segítette egy adomány, Kruspér Pál főmérnök részéről, amely a következő köteteket tartalmazta: Beszélyek különféle szerzőktől 2 kötetben, Barány Ignác Magyarország története, De Wittné A kereszties hadak története, Robinson Crusoe, Münchhausen báró csodálatos kalandjai. Vásárlásra 22 ft 60 kr-t fordítottak, amelyből beszerezték Mark Twain Huckleberry Finn kalandjai, Vaszary Kolos Történelmi életrajzok, Verne Névtelen család, Gaál Mózes Kujak Andris kalandjai, Jankó János Stanley utazása, Marryat Rüstig Zsigmond a brémai kormányos, Simonyi J. Az új világ, Tóth Sándor Kuruc világ, Mikszáth A kis primás, Gróf Benyovszky Móric élete és kalandjai, Csengey Mocsarak király című könyveket.⁷⁴

Az 1894/95. iskolai évben az V. Fölszerelés fejezetben olvashatunk könyvgyűjteményeik gyarapodásáról. Változatlanul szerző, cím szerint sorolták fel az újdonságokat. A tanári könyvtár a Pallas nagy lexikon további három kötetével (IV–VI.), valamint Brehm's Thierleben I–X. kötetekkel, A fizika története, Pauler Gyula A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt, Az aradi vértanúk albuma, Thaly Kálmán II. Rákóczi Ferenc, stb. növekedett.

Szabó Ferenc németeleméri plébános adományaként 36 kötet könyv is gyarapította a tanári könyvtárt, amelyek kivétel nélkül magyar és világtörténelmi művek voltak. Folyóirat-állományuk az előző évekhez viszonyítva a Természettudományi Közlönnyel és a Magyar Paedagógiával bővült.

Az ifjúsági könyvtárunk, amely ebben az évben már 168 kötetes állománnyal rendelkezett, 65 ft 90 kr értékben 53 kötettel növekedett, szinte kivétel nélkül ifjúsági regénnyel.⁷⁵

Az 1895/96. iskolai év volt az első, amikor már a felső kereskedelmi iskola is működött. Ettől kezdve a polgári is, a kereskedelmi iskola is külön értesítőt adott ki, de egybekötve, olykor folyamatos, máskor különálló lapszámozással. Az értesítő második részét alkotta a polgári fiúiskola negyedik értesítője. A könyvtárosuk, Burger György tanár nagyon röviden adott számot a gyarapodásról a Fölszerelés fejezetben : a tanári könyvtár számára 22 kötetet, 6 féle folyóiratot, az ifjúsági könyvtárnak pedig 67 kötetet szereztek be.⁷⁶

1896–97-ben mindössze 3 db-bal növekedett a tanári, 58 művel az ifjúsági könyvtárunk.

1897–98-ban – amikor az iskola tanulói létszáma a négy polgári osztályban 127 fő volt –, 8 kötet került a tanári állományba és 5 féle folyóirat (Felső Nép- és Polgári Iskolai Közlöny, Nemzeti Iskola, Magyar Nyelvőr, Természettudományi Közlöny, Néptanítók Lapja).

Az ifjúsági könyvtárunkba 33 könyvet szereztek be, többek között Jókai, Gárdonyi, Vas Gereben, Cervantes műveit. Mind a tanári, mind az ifjúsági könyvtár kezelője Blázy Imre tanár volt. A század utolsó tanévében, az 1899/900-ban kiadott értesítőjükből valamivel többet tudunk meg a könyvtáraikról annyiban, hogy a tanári könyvtár gyarapodását a következő szakcsoportok szerint közölték: történelem 45 mű, nyelvészet, szépirodalom,

művészetek 12 mű, földrajz és jogtudomány 10 mű, vegyesek 18 mű. A szerzeményeket sorszámozták aszerint, hogy a gyűjteményükben hányadik, de a sorszámozások nem pontosak, és az sem biztos, hogy valamennyi szakcsoportot felsorolták. Így a sorszámból nem lehet pontosan megállapítani, hogy összességében hány kötetes volt ekkor a tanári könyvtárunk.⁷⁷ Folyóirataik a következők voltak: Néptanítók Lapja, Felső Nép- és Polgári Iskolai Közlöny, Nemzeti Iskola, Természettudományi Közlöny.

Ifjúsági könyvtárunk új szerzeményei szintén sorszámoztak, és pontosan követik egymást a számok. A század végén 383 kötet alkotta a tanulókat kiszolgáló könyvgyűjteményt. A polgári iskola négy osztályának és tantestületének könyvtári ellátását Benedek János végezte.

A felső kereskedelmi iskola az 1895/96. tanévben indult a polgári iskola négy osztályára épülve.

Ettől kezdve – mint korábban utaltunk rá –, külön értesítőt szerkesztettek. Ezekben első helyen a kereskedelmi iskola közleményei szerepeltek. Könyvtárukat is önállóan indították, illetve működtették. Az első tanévben a tanári könyvtárunk számára csak folyóiratokat szereztek be. Ifjúsági könyvtárunkról is kevés információt közöltek: 25 műből állt: Kölcsey, Jókai, Mikes Kelemen levelei, Pázmány Péter válogatott beszédei, Aesopus, Beöthy Zsolt irodalomtörténete stb.⁷⁸ Ugyanezen értesítő 16. oldalán közzétették a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendeletét, hogy a felső kereskedelmi iskolások az évi 16 forint tandíj, a 4 forint felvételi díj mellett 2 forint ifjúsági könyvtári díjat és 1 forint értesítői díjat is kötelesek fizetni.

A felső kereskedelmi iskolában nehezen indult a könyvtárfejlesztés. A következő tanévben, 1896–97-ben a tanári könyvtárunk számára 26 db könyvet vásároltak, és összesen két folyóiratra fizettek elő (Kereskedelmi Szakoktatás, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közlönye). Ifjúsági könyvtárunkba 47 művet vásároltak 106 forint 76 krajtárértékben.⁷⁹

Az 1897/98. tanévre kiadott értesítő arról tudósít a LX. Tanszergyűjtemények fejezetben, hogy a tanári könyvtár 51 kötettel gyarapodott, amelyek főképpen nyelvészeti tanulmányok (Imre Samu, Simonyi Zsigmond munkái és feltűnően sok német nyelvű és nyelvészeti kiadványok) voltak. Ifjúsági könyvtárunkba a magyar és világirodalom klasszikus műveit vásárolták meg, Molière, Shakespeare, Goethe, Katona József, Kemény Zsigmond, Jósika Miklós, Mikszáth Kálmán, Zrínyi műveit, összesen 61 kötetet. A tanárok és a 79 fő tanuló könyvtári ellátását Burger György tanár végezte.⁸⁰

Az 1899/900. tanévi értesítőjünkben valamivel részletesebb képet kapunk a könyvtáraikról a XI. Leltár című fejezetben. A tanári könyvtárunkról, amely ez évben 38 művel szaporodott, egy szakrendi összeállítást közöltek. Eszerint paedagogia, bölcselet, nyelvészet 90, történelem 23, természettudomány 17, mennyiségtan 37, jog- és államtudomány 14, összesen 182 kötetből állt a gyűjtemény.⁸¹

Folyóirataik a következők voltak: Magyar Pénzügy, Magyar Nyelvőr, Ethnographia, Kereskedelmi Szakoktatás, Magyar Kereskedők Lapja, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium közlönye, Zeitschrift für Buchhaltung. Ifjúsági könyvtárunk ebben a tanévben 254 kötetesre gyarapodott. Erről a gyűjteményről nem közöltek szakrendi kimutatást.

A felső kereskedelmi iskola tanári és ifjúsági könyvtárosa Vaszary Béla volt az említett tanévben.

Ahogy a rendelkezésünkre álló kevés számú forrásból láthattuk, mind a polgári, mind pedig a felső kereskedelmi iskola, mint „fiatal” tanintézetek, éppen csak elkezdték a könyvtári gyűjteményeik kialakítását, de mindkét intézetben jó igyekezettel próbálták nagyobbreszt vásárlásból, kisebb részben ajándékokból fejleszteni a tanári és ifjúsági könyvtáraikat.

Összefoglalóan azt állapíthatjuk meg Veszprém iskolai könyvtáiról, hogy a 19. században – a piarista gimnázium kivételével – éppen csak elindultak a gyűjteményeik szervezésével, a szolgáltatások kialakításával, hogy azután a 20. század első felében, átvészelve az első világháború okozta károkat is, virágkorukat érik el, egészen 1948-ig, az iskolák államosításáig. Legtöbbjük azóta is működik, de a régi könyvgyűjteményeknek már csak az egykori forrásokban maradt meg az emléke.

JEGYZETEK

- ¹ Az ifjúsági könyvtárak a középiskolában / *Lechner László* = Országos Középtanodai Tanáregylet Közlönye. 1878. 1–2. sz. 19–23. p.
- ² Középiskolai ifjúsági könyvtárjegyzék / szerk. *Szemák István*. – Bp.: Lauffer, 1892. – 90 p.
- ³ Az ifjúsági catalógus ügyében / *Morvay Győző* = Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 1893/94. – 487–491. p.
- ⁴ Középiskolai ifjúsági könyvtárjegyzék 2. füzet / szerk. *Szemák István*. – Bp.: Lauffer, 1894. – 35 p.
Középiskolai ifjúsági könyvtárjegyzék 3. füzet / szerk. *Szemák István*. – Bp.: Lauffer, 1896. – 26 p.
- ⁵ Végző az ifjúsági catalógus ügyében / *Szemák István* = Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 1893/94. – 337–446. p.
- ⁶ Pedagógiai lexikon 2. / főszerk. *Báthory Zoltán, Falus Iván*. – Bp.: Keraban Kvk., 1997. – 578. p.
- ⁷ Az iskolai és népkönyvtárak kérdése / *Dolinay Gyula* = Néptanítók Lapja. 1875. 9. sz.
- ⁸ Veszprém: VeML Veszprém vármegye tanfelügyelőjének iratai VI.501 = XXIV. 501 (1883–1886.)
- ⁹ Népoktatás a veszprémi egyházmegyében a XIX. század elején / *Hermann Egyed*. – Bp., 1943. – 24. p.
- ¹⁰ VeML Veszprém vármegye tanfelügyelőjének iratai VI.501 = XXIV.501 (1883–1886.)
- ¹¹ Értesítő a veszprémi rom.kath. elemi iskolákról 1877/8-iki tanév végén. – Székesfehérvár: Számmer Imre ny., 1878. – 8 p.
- ¹² Értesítő a veszprémi rom.kath. elemi iskolákról az 1881/2-iki tanév végén. – Székesfehérvár: Számmer Imre ny., 1883. – 7. p.
- ¹³ Értesítő a veszprémi rom.kath. elemi iskolákról az 1882/3. tanév végén. – Székesfehérvár: Számmer Imre ny., 1883. – 15–16. p.
- ¹⁴ A veszprémi rom.kath. elemi iskoláknak értesítője az 1883–84. tanév végén. – Veszprém: Szent István kny., 1884. – 17. p.
- ¹⁵ A veszprémi rom.kath. elemi fiú iskolának értesítője az 1897–98. tanévről / összeáll. *Rák János*. – Veszprém: Egyházmegyei kny., 1898. – 6. p.
- ¹⁶ A veszprémi rom.kath. elemi fiú iskolának értesítője az 1892–93. tanévről / összeáll. *Rák János*. – Veszprém: Kompoly T. Petőfi kny., 1893. – 4. p.
- ¹⁷ A veszprémi rom.kath. elemi fiú iskolának értesítője az 1894–95. tanévről / összeáll. *Rák János*. – Veszprém: Egyházmegyei kny., 1895. – 4. p.
- ¹⁸ A veszprémi rom.kath. elemi fiú iskolának értesítője az 1899–900. tanévről / összeáll. *Nagy Lajos*. – Veszprém: Egyházmegyei kny., 1900. – 4. p.
- ¹⁹ A veszprémi ref. egyház története / *Thúry Etele*. – Bp. Hornyánszky V. ny., 1893. – In: Jöjj, mondjunk hálaszót...: A veszprémi református egyház története / *Thúry Etele, Hodossy Lajos*. – Veszprém: Veszprémi Ref. Egyházközség, 1999. – 16–17. p.

- 20 Idézi *Thúry Etele* Deáki István lelkész eredeti feljegyzéseit a veszprémi ref. egyház régi anyakönyvéből, i.m. 28. p.
- 21 *Thúry Etele*: i.m. 33. p.
- 22 DREL 217. Veszprémi ref. egyházmegye iratai a., közgyűlési egyházlátogatási jegyzőkönyvek 1814–1830.
- 23 DREL 217. Veszprémi ref. egyházmegye iratai a., közgyűlési egyh.látogatási jegyzőkönyvek 1831–1893.
- 24 A Veszprémi Református Egyházmegye népoktatásának története a XIX. században / *Balassa Benő*. – Csopek: Veszprém Megyei Nev.tört. Társ., 1997. – 58., 142. p
- 25 A veszprémi ev. reform. egyházmegye 1889. évi aug. 21–23-ik napján Veszprém városában tartott közgyűlésének jegyzőkönyve / kiadta *Pap Sándor*. – Pápa: Debreczeny K. ny., 1889. – 20. p.
- 26 VeML Veszprém vármegye tanfelügyelőjének iratai VI. 501 = XXIV. 501 (1883–1886.)
- 27 *Balassa Benő*: i.m. 140. p.
- 28 *Szász Ferenc* Száz Ferenc névformában is előfordul egyes forrásokban.
- 29 *Balassa Benő*: i.m. 142–143. p.
- 30 A veszprémi evang.reform. egyházmegye 1892. évi aug. hó 2–3. napján Veszprém m. városában tartott közgyűlésének jegyzőkönyve / kiadta *Nyikos Kálmán*. – Pápa: Kis Tivadar ny., 1892. – 46–47. p.
- 31 A veszprémi ev. ref. egyházmegye 1896. évi július hó 7. napján Veszprém városában tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve / kiadta *Thúry Etele*. – Pápa: Kis Tivadar ny., 1896. – 29–30. p.
- 32 A veszprémi ev. ref. egyházmegye 1900. évi július hó 2-ik napján Veszprém városában tartott rendes évi közgyűlés jegyzőkönyve / kiadta *Thúry Etele*. – Pápa: Kis Tivadar ny., 1900. – 29. p.
- 33 A veszprémi evangélikus gyülekezet és 200 éves templomának története / *Vető Béla*. – Veszprém: Veszprémi Ev. Egyházi Alapítvány, 1998. – 25. p.
- 34 *Vető Béla*: i.m. 27. p.
- 35 VeML Veszprém vármegye tanfelügyelőjének iratai VI.501 = XXIV. 501 (1883–1886.)
- 36 A veszprémi izraelita hitközség iskolájának története, 1805–1905 / *Szép Lipót*. – Veszprém: Krausz Armin fia ny., 1905. – 6. p.
- 37 *Szép Lipót*: i.m. 5. p.
- 38 *Szép Lipót*: i.m. 25. p.
- 39 *Szép Lipót*: i.m. 23. p.
- 40 VeML Veszprém vármegye tanfelügyelőjének iratai VI.501 = XXIV. 501 (1883–1886.)
- 41 Az intézet rövid története. - In: A Paulai Szent Vinczéről nevezett irgalmas nővérek veszprémi nevelő és tanintézetének értesítője az 1903–1904. iskolai évben: Ötven éves ittlétünk emlékére / összeáll. *Stefaics Aladár*. – Veszprém: Egyházmegyei kny., 1904. – 11. p.
- 42 VeML XV.20.a 102. 125 éves a Veszprémi 3. sz. Általános Iskola / *Endrédi Lajosné*. – Veszprém, 1980. – 110 lev., mellékl. (Gépirás)
- 43 VeML Veszprém vármegye tanfelügyelőjének iratai VI. 501 = XXIV. 501 (1883–1886.)
- 44 A Paulai Szent Vinczéről nevezett irgalmas nővérek veszprémi nevelő és tanintézetének értesítője az 1903–1904. iskolai évben: Ötven éves ittlétünk emlékére / összeáll. *Stefaics Aladár*. – Veszprém: Egyházmegyei kny., 1904. – 54–55. p
- 45 Az intézet története. – In: A veszprémi angolkisasszonyok Sancta Maria intézetének értesítője az 1899–1900. tanévről / összeáll. *Szántó László*. – Veszprém: Egyházmegyei kny., 1900. – 1–15. p.
- 46 VeML Veszprém vármegye tanfelügyelőjének iratai VI. 501 = XXIV. 501 (1883–1886.)
- 47 Az angolkisasszonyok veszprémi Sancta Maria intézetében fennálló róm.kath. tanítóképző-intézet, polgári és elemi leányiskolák értesítője az 1917–18. iskolai évről / összeáll. *Engelhardt Ferenc*. – Veszprém: Egyházmegyei kny., 1918. – 15–16. p.
- 48 Történelem és statisztikai adatok. – In: A veszprémi kegyes tanítórendi algymnasium évlapja 1852/3-ki tanévre. Veszprém : Ramasetter K. ny., 1853. – 22. p(Wolkra püspök neve a későbbiekben általánosan Volkra alakban található az egyes forrásokban.)
- 49 A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló róm.kath. főgymnasium története, 1711–1895 / *Tölcséry Ferenc*. – Veszprém: Egyházmegyei kny., 1895. – 262. p.

- 50 Iuventus gymnasii regii Weszprimiensis e studiis, ut meruit, in classes digesta semestri primo anno MDCCCXV. – [H.n. : k.n.], 1815. – 4 p.
- 51 Középiskolai könyvtáraink / *Morvay Győző* = Magyar Könyvszemle. 1898. 131. p.
- 52 A kegyes-tanítórendiek veszprémi róm.kath. főgymnasiumának értesítője az 1884–5. tanévről / közli *Lévay Imre*. – Veszprém : Szent István kny., 1885. – 60. p.
- 53 *Tölcsey Ferenc*: i.m. 155. p.
- 54 *Morvay Győző*: i.m. 119. p.
- 55 *Tölcsey Ferenc*: i.m. 119. p.
- 56 *Tölcsey Ferenc*: i.m. 143. p.
- 57 Egészségi szempontok gymnasiumunk kibővítésénél / *Bolgár Mihály*. – In: A kegyes-tanítórendiek veszprémi főgymnasiumának értesítője az 1893–94. tanévről / közli *Takács József*. – Veszprém: Kompolthy T. „Petőfi” kny., 1894. – 3–54. p.
- 58 A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló veszprémi róm.kath. főgymnasium értesítője az 1898–99. tanévről / közzéteszi *Takács József*. – Veszprém: Egyházmegyei kny., 1899. – 7–30. p.; A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló veszprémi róm.kath. főgymnasium értesítője az 1899–900. tanévről / közzéteszi *Takács József*. – Veszprém: Egyházmegyei kny., 1900. – 5–15. p.
- 59 A katalógus részletes elemzése: A veszprémi piarista gimnázium tanári könyvtára, 1711–1949 / *Kolozs Barnabásné* = Magyar Könyvszemle. 1996. 2. sz. 192–204. p.
- 60 *Tölcsey Ferenc*: i.m. 155. p.
- 61 A kegyes tanítórend veszprémi algymnasiumába járó ifjúságnak érdemsorozata az 1865/6-iki tanév második félévében. – Veszprém: Ramazetter K. ny., 1866. – [8.] p.
- 62 A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló veszprémi nagygyymnasium ifjúságának érdemsorozata az 1869/70-ki tanévben. – Veszprém: Krausz Ármin ny., 1870. – [13.]
- 63 A kegyes-tanítórendiek veszprémi nagy-gymnasiumának értesítője az 1879–80 iki tanévről / közli *Lévay Imre*. – Veszprém: Krausz Ármin ny., 1880. – 43. p.
- 64 A kegyes-tanítórendiek veszprémi kath. nagygyymnasiumának értesítője az 1882/3-iki tanévről / közli *Lévay Imre*. – Bp.: Kocsi Sándor ny., 1883. – 14–15. p.
- 65 A kegyes-tanítórendiek veszprémi főgymnasiumának értesítője az 1892–93. tanévről / közli *Takács József*. – Veszprém: Kompolthy T. „Petőfi” kny., 1893. – 78–79. p.
- 66 A veszprémi róm.kath. főgymnasium ifjúsági A) könyvtárának jegyzéke. – Veszprém: Egyházmegyei kny., 1898. – 19 p.; A veszprémi róm.kath. főgymnasium ifjúsági B) könyvtárának jegyzéke. – Veszprém: Egyházmegyei kny., 1898. – 32 p.
- 67 A kegyesrendiek veszprémi róm.kath. főgymnasiumának értesítője az 1885–6. tanévről / közli *Lévay Imre*. – Veszprém: Stetter Ede „Szent István” kny., 1886. – 18. p.
- 68 A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló veszprémi róm.kath. főgimnázium értesítője az 1901–1902. tanévről / közzéteszi *Takács József*. – Veszprém: Egyházmegyei kny., 1902. – 166–168. p.
- 69 Veszprém város iparoktatásának története a hazai iparoktatás tükrében / *Borsi Lőrinc*. – Veszprém: Tancsics Mihály Szakközépisk., 2000. – 49. p.
- 70 A veszprémi rend.tan. város államilag segélyezett alsófokú iparos-iskolájának értesítője az 1887–8. tanévről / közli *Meszes Polikárp*. – Veszprém: Stetter Ede „Szent István” kny., 1888. – 23. p.
- 71 A Veszprém rend.tan. város államilag segélyezett alsófokú iparos-iskolájának értesítője az 1888–89. tanévről / közli *Meszes Polikárp*. – Veszprém: Stetter Ede „Szent István” kny., 1889. – 9. p.
- 72 A Veszprém rend.tan. város államilag segélyezett alsófokú iparos-iskolájának értesítője az 1897–98. tanévről / közli *Meszes Polikárp*. – Veszprém: Egyházmegyei kny., 1898. – 9. p.
- 73 A veszprémi felső kereskedelmi iskola alapítása / *Meggyes István*. – In: A Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola Centenárium Évkönyve [!]. – Veszprém: Veszprémi Közgazd. Szakközépisk., 1995. – 10. p.
- 74 A veszprémi állami polgári fiu-iskola első értesítője az 1892–93. iskolai évről / szerk. *Udvarhelyi Gyula*. – Veszprém: Krausz A. fia kny., 1893. – 19. p.
- 75 A veszprémi állami polgári fiu-iskola harmadik értesítője az 1894–95. iskolai évről / szerk. *Udvarhelyi Gyula*. – Veszprém: Krausz A. fia kny., 1895. – 26. p.

- 76 A veszprémi állami polgári fiú-iskola és áll. felső kereskedelmi iskola értesítője az 1895–96. iskolai évről / szerk. *Udvarhelyi Gyula*. – Veszprém: Krausz A. fia kny., 1896. – az értesítő 2. része a polgári iskola értesítője 76–77. p.
- 77 A veszprémi állami polgári fiú-iskola VIII. értesítője az 1899-900. iskolai évről / szerk. *Udvarhelyi Gyula*. – Veszprém: Krausz A. fia kny., 1900. – 45–46. p.
- 78 A veszprémi állami polgári fiú-iskola és áll. felső kereskedelmi iskola értesítője az 1895–96. iskolai évről / szerk. *Udvarhelyi Gyula*. – Veszprém: Krausz A. fia kny., 1896. – 45. p.
- 79 A veszprémi állami polgári fiú-iskola és állami felső kereskedelmi iskola értesítője az 1896–97. iskolai évről / szerk. *Udvarhelyi Gyula*. – Veszprém: Krausz A. fia kny., 1897. – 48. p.
- 80 A veszprémi állami polgári fiú-iskola és állami felső kereskedelmi iskola értesítője az 1897–98. iskolai évről / szerk. *Udvarhelyi Gyula*. – Veszprém: Köves és Boros kny., 1900. – 58–61. p.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Adatok a népiskolai ifjúsági könyvtárak történetének kezdeteihez, 1868–1902 / *N. Szabóki Györgyi*. – In: Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum évkönyve, 1961. – Bp.: OPKM, 1963. – 117. p.
- Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába: Általános rész: Könyvtárak és bibliográfiák / *Kosáry Domokos*. – Bp.: Osiris, 2000. – 361 p.
- Az elemi népiskolai oktatás helyzete Veszprém vármegyében az 1838-as összeírás alapján / *Rákóczi István*. – In: Neveléstörténeti tanulmányok / szerk. *Vajna József*. – Veszprém: Megyei Ped. Int., 1977. – 9–86. p.
- Helytörténet, iskola, könyvtár: helytörténeti ismeretek iskolai oktatásának segítése a könyvtárban / *Bényei Miklós*. – Bp.: OPKM, 1997. – 112 p.
- Iskolai könyvtárak a magyar neveléstörténetben / *Mészáros István*. – Bp.: Bod Péter Társ., 1994. – 16 p.
- Az iskolai könyvtárak helyzete a századfordulón / *Goda Beatrix* = Könyv és Nevelés. 2001. 4. sz. 78–82. p.
- Az iskolai könyvtári funkciók kialakulása a dualizmus idején / *Rétfalvi Gábor* = Könyv és Nevelés. 2002. 3. sz. 92–98. p.
- Iskolatörténeti kalauz. Adalékok a veszprémi Iskolatörténeti Gyűjteményhez / *Kovács Sándor*. – Veszprém: Veszprém Megyei Honismereti Egy., 2000. – 196 p.
- Két Ratio educationis: hanyatlás vagy kiteljesedés / *Mészáros István* = Magyar Pedagógia. 1985. 2. sz. 190–204. p.
- A kétszáz éves Ratio educationis / *Kosáry Domokos* = Magyar Pedagógia. 1977. 3–4. sz. 375–387. p.
- A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig / összeáll. *Kovács Máté*. – Bp.: Gondolat Kvk., 1963. – 758 p.
- A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig / összeáll. *Kovács Máté*. – Bp.: Gondolat Kvk., 1970. – 722 p.
- A könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig / *Madas Edit, Monok István*. – Bp.: Balassi, 2003. – 237 p.
- A magyar nevelés története I. / főszerk. *Horváth Márton*. – Bp.: Tankvk., 1988. – 441 p.
- A magyar nevelés története, 1790–1848 / *Mészáros István*. – Bp.: Tankvk., 1968. – 336 p.
- A magyar neveléstudomány forrásai / *Jáki László*. – Bp.: OPKM, 1993. – 345 p.
- Neveléstörténet / *Pukánszky Béla, Németh András*. – Bp.: Nemzeti Tankvk., 1997. – 676 p.
- Ranolder János veszprémi püspök élete és munkássága, 1806–1875 / *Takács Lajos*. – Veszprém: Veszprém Egyházmegyei Történelmi Munkaköz., 1987. – 134 p.
- Veszprém megyei életrajzi lexikon / főszerk. *Varga Béla*. – Veszprém: Veszprém Megyei Önkorm. Közgyűlése, 1998. – 569 p.
- A Veszprémi megyei zsidóság elemi oktatása a reformkorban / *Hudi József* = Megyei Pedagógiai Híradó. 1984. 3. sz. 11–17. p.
- A zsidóság szerepe Veszprém polgárosodásában: Tanulmányok / szerk. *Máthé Éva*. – Veszprém: Veszprémi Zsidó Hitközség, 2002. – 158 p.

Szokolszky Rezső élete és munkája

TATAI ZOLTÁN

Bevezető

SZOKOLSZKY REZSŐ NEVE NEM ISMERETLEN a veszprémi pedagógusok, a város múltja után érdeklődők körében. A Veszprémben megjelent életrajzi lexikonokban találkozunk a nevével.¹ Életműve, sokoldalú tevékenysége azonban csak nagyon hézagosan jelent meg a róla szóló írásokban, ezért indokolt, hogy munkásságával részletesebben is megismerkedjünk. Ez annál is inkább szükséges, mert a tanítók–tanárok sokoldalú népnevelő, értékteremtő, gyakran önfeláldozó buzgósága általában ismert és a társadalom elismerése kísérte a múltban és jelenben is, ugyanakkor a háttérben tevékenykedő tanügyi tisztviselők, a régi tanfelügyelők áldásos tevékenysége nem vagy alig ismert és méltányolt. Szokolszky Rezső pedig éppen ebbéli tevékenységében alkotott maradandó Rozsnyón és Veszprémben egyaránt.

A Szokolszky név az észak-magyarországi vármegyékben a pedagógus- és más értelmiségi pályákon is többször felbukkan. Szokolszky Rezső Trianon utáni áttelepülésével pedig a mai Magyarországon egy pedagógusdinasztia jött létre. Idősebb fia, Szokolszky István, a Veszprémben és Budapesten dolgozó tanár, kollégiumi igazgató, elméleti pedagógiai kutató gazdag életművet hátrahagyó jeles pedagógus volt. Két gyermeke ugyancsak pedagóguspályára készült. Szokolszky Péter magyartanárként elsősorban a médiában tevékenykedik, Szokolszky Ágnes a Szegedi Tudományegyetem oktatója és kutatója. Fiatalabb fia, Szokolszky Oszkár a tanári diploma megszerzése után Pécsre került és közismert, nagy elismerést kiérdemlő középiskolai tanári tevékenységét folytatott évtizedeken keresztül.

Szokolszky Rezső királyi tanfelügyelő fia, menyei, unokái a nagyapa nyomdokaiba léptek és a pedagógusi szép, de nem gondtalan pályát választották élethivatásul.

A családi háttér

A Szokolszky család a Felvidékről származott. Szokolszky Rezső 1873. február 8-án Kiszsebenben, Sáros vármegyében született (jelenleg Szlovákiához tartozik). Szokolszky Rezső édesapját Szokolszky Istvánnak, édesanyját Verbovszky Zsófiának nevezték. Nagybátyja, Szokolszky Bertalan római katolikus pap volt Szilvásújfalun, plébános és szentszéki tanácsos. Több egyházi jellegű történeti, teológiai könyvet írt, amelyek részben szlovákul is megjelentek. Több országos és helyi folyóiratban publikálta írásait. A nagybácsi, aki csak néhány évvel volt idősebb Rezsőnél, a papneveldében tanult Kassán,

amikor kisdíák korú unokaöccse ott tanult. A nagybácsi az ifjú Rezsőre és később az egész Szokolszky családra nagy hatással volt és emlékekben, legendákban napjainkig is él, hat.²

Szokolszky Rezső családja Kiszzebenben élt, s így az elemi iskoláit szülőfalujában végezte, majd Kassára került középiskolába és 1893-ban szerzett tanítói oklevelet. Ezt követően pályafutását Sátoraljaújhelyen a római katolikus iskolában kezdte meg. Munkájának elismeréseként 1899-ben a tanügyi igazgatás apparátusába került tanfelügyelőségi tolnoknak. 1908-ban segéd-tanfelügyelőnek, 1914-ben tanfelügyelőnek nevezték ki. Szokolszky Rezső a segéd-tanfelügyelői karriert már megfelelőnek tartotta a családalapításhoz, és 36 éves korában – meglehetősen későn –, Besztercebányán 1909. február 4-én házasságot kötött. Feleségül vette Gassik Anna evangélikus hajadont, aki 1882. október 2-án született Besztercebányán (édesapja Gassik János, édesanyja Miklján Anna volt). A vegyes házasság nem okozott gondot a családban, de a született fiúgyermek az édesapa vallását nyerték el a keresztségben, ahogyan ez akkoriban a katolikus vallás előírása szerint általánosan szokás volt. Első gyermekük hatévi házasság után, az édesanya 33 éves korában, 1915. augusztus 20-án született, akit a nagyapára emlékezve és a születésnapjára is utalva István névre kereszteltek. Második gyermekük, Oszkár 1919-ben Miskolcon született.

Szokolszky Rezső három testvére, Albin, József és Győző az első világháborúban hősi halált halt. Ez mélyen megrázta a családszerető tanítót, köztisztviselőt.

A kezdő tanító Sátoraljaújhelyen

A tanítói oklevél megszerzése után Sátoraljaújhelyen a római katolikus iskolában vállalt állást és itt dolgozott 1899-ig. Az 1886–1889. években az első osztályos tanulókat tanította.³ Úgy tűnik, az ifjú tanító ez idő tájt a vidéki fiatal értelmiségiek vidám életét élte. A későbbi években megjelent elbeszélései valószínűleg életrajzi elemeket, tapasztalatokat is tükröznek. Tény, hogy 26 éves korában legényemberként került újabb állomáshelyére.

1898 augusztustól Sátoraljaújhelyen a Zempléni Hírlap szerkesztője lett. Ezt a beosztást 1899. július 1-ig töltötte be.⁴ Feltehető, hogy a Zempléni Hírlapnak nemcsak szerkesztője volt, de írásai is megjelentek a lapban. (Ezeket eddig nem sikerült megtalálni.)

A fiatal és ambiciózus tanítót sátoraljaújhelyi jó munkájának és ismertségének eredményeként 1899-ben Zólyom vármegye székhelyére, Besztercebányára helyezték a tanügyi igazgatási apparátusba. Ekkor Szokolszky Géza, ugyancsak Sátoraljaújhelyen, római katolikus segédlelkészként dolgozott. Ez is mutatja, hogy a térségben a Szokolszkyak számosan éltek.

Besztercebányai kiteljesedése

A tanfelügyelőségi beosztás előrelépést jelentett a korábbi tanári státuszhoz képest. Hivatali, társadalmi, szervezői és irodalmi ambíciója kiteljesedéséhez Besztercebánya jó helynek bizonyult. Hivatali munkáját felettesei elismerték és értékelték, amit jelez, hogy

1908-ban segéd-tanfelügyelőnek, 1914-ben pedig tanfelügyelőnek nevezték ki.⁵ Ebben feltétlenül szerepet játszott, hogy a közvetlen hivatali feladatai mellett jelentős társadalmi-irodalmi tevékenységet is kifejtett.

Közvetlenül a háború kitörése előtt kapott megbízást a Zólyom vármegyei tanfelügyelőség vezetésére. Felettesei látták ritka szorgalmát, munkaképességét, alapos szaktudását, írói és nem mindennapi szónoki képességét. Soha nem elégedett meg a hivatali munka pontos és kötelességszerű ellátásával, mindig többre törekedett és az iskolán kívüli munkában is jeleskedett.

Hivatali főnöksége Besztercebányán a háborús évekre esett. Tevékenysége elsősorban arra irányult, hogy a katonai bevonulások, a háború okozta egyéb károkat a legkisebbre csökkentse. Ezt sikerült megoldani, mert kevés olyan jól rendezett tankerület került az utódállam kezébe, mint amilyen állomáshelye, a Zólyom vármegyei volt.⁶

A Magyar Iskola szerkesztése

Besztercebányán, mint fiatal tanügyi tisztviselő, megalapította a Magyar Iskola című folyóiratot, amelynek első száma 1903. január 1-jén jelent meg⁷. Az első szám vezércikkét a főszerkesztő Szokolszky Rezső írta Kartársainkhoz címen. Az írás alap gondolata, hogy a hazafias érzelmű magyar tanítók *„szeretetük és jóakaratauk lehet a legnagyobb erő az ifjúság magyar szellemű védelmében és az ő bizalmuk, ragaszkodásuk lehet a legjobb eszköz a meglett emberek magyar nemzeti érzületének megóvásában”*. Az írás tükrözi a század eleji felvidéki helyzetet: a pánszlávizmus eszményének terjedését, és vele szemben a királyi Magyarország egységének védelmét, amely nemcsak a magyaroknak, hanem a nemzetiségnek is otthona, illetve annak védelme feladata az itteni tanítóknak.

A Magyar Iskolának az Országos Széchényi Könyvtárban található első öt száma színvonalas szaklapot sejtet. Például A szociálpedagógia alapvonalai címmel cikksorozatot közölt. Magyar és külföldi tanügyi lapszemle, irodalom és hírek rovata volt. Szakdidaktikai írások is szerepeltek benne, pl. A rajztanítás kérdései az elemi iskolában. A folyóirat egészéről természetesen akkor lehetne részletesebben írni, ha pontosan tudnánk, meddig élt és a további lapszámokat is ismernénk. Talán a felvidéki városok könyvtáraiban még lappanganak számai a Magyar Iskola pedagógiai szaklapnak.

Szépirodalmi munkássága

A Havi Szemle⁸ című, 1910–1912-ben Besztercebányán megjelent folyóiratnak Szokolszky Rezső az egyik leggyakrabban publikáló tárcaírója volt. A lap ekkor a Felvidék egyetlen irodalmi–tudományos folyóirata volt. Három évi működés után anyagi nehézségek miatt kénytelen volt tevékenységét beszüntetni. A folyóirat pedig nem egy „vidéki”, rövid életű lap volt csupán. Havonta jelent meg A/4 formátumban, műmel-léklettel. Fő rovatai: költemények, karcolatok, elbeszélések, humoreszkek, tudományos és művészeti cikkek, tanulmányok, könyvismertetések. Színvonalát mutatja, hogy

Makszim Gorkij, Leo Tolsztoj, Oscar Wilde írásai és komoly történelemtudományi, földrajzi, építészeti szakcikkék jelentek meg lapjain.

Szokolszky írásai érdekesek, a falusi élet napi problémái jelennek meg bennük. A fiatal, kissé bohém gavallér, a társadalmi problémákat ironikusan, romantikus-mélabúsan, kissé leegyszerűsítve jeleníti meg a rövidebb-hosszabb írásokban. Ezek a szerelemről, az öregedéstről, a társadalmi kirekesztettségéről szóló, esetenként megható történetek ma is lekötik az olvasó figyelmét. A Havi Szemle megjelenése előtt, 1909-ben, kötetbe gyűjtve jelentek meg elbeszélései az Egyszerű emberek című novelláskötetben. Ebben a népelet köznapi dolgairól, öregember fiatal leányra éhes szerelméről, a házastárs megcsalásáról, a vagyonról, a munkáról stb. van szó. Feltehető, hogy ezek az írások vagy mások az ezerkilencszázas évek elején már valamilyen formában napvilágot láttak. A Havi Szemlében és az Egyszerű emberek című kötetében közzétett írásai jó tollforgatót sejtetnek. Szokolszky íráskészsége később a pedagógiai „hivatalos” közlönyökben, az általa szerkesztett Magyar Oktatásban és a Veszprém vármegyei Népoktatásban, illetve a Tanítók Lapjában közölt írásaiban is megmutatkozott. Feltehető, hogy híressé vált felszólalásaiban, előadásaiban sokszor dicséret szónoki tehetsége is irodalmi munkásságának egyfajta megmutatkozása volt.

Szokolszky Rezső már Besztercebányán is élénk közéleti tevékenységet folytatott. Tagja volt a Madách Társaságnak. A Tanítók Háza javára nagy gyűjtést szervezett, az összegyűlt 35.000 korona azonban már az utódállam kezébe került.

A trianoni trauma

Az első világháború számunkra dicstelen befejezése, az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása következtében létrejött Csehszlovákia új helyzetet teremtett Szokolszky Rezső és a Szokolszky család számára. Szokolszky Rezső családi, baráti kapcsolatai révén megtalálhatta volna helyét az új államban. A szlovák nyelvet anyanyelvi szinten ismerte, a szülőföld szeretete, a hegyes vidék imádata, kialakult egzisztenciája odakötötte. De ő, aki egész addigi életét a magyar kultúra, a magyar gondolat terjesztésének szentelte, nem volt hajlandó az új hatalom szolgálatába állni. A Csehszlovákia iránti hűségességre megtagadása miatt menekülnie kellett Besztercebányáról.⁹ Ott kellett hagynia szépen berendezett lakását, és feleségével, négyéves István fiával a teljes bizonytalanságba Magyarországra, Miskolcra települt vagonlakónak.

A miskolci vagonlakó

Miskolci tartózkodásának időtartamát és tevékenységét nem ismerjük. Különböző megjegyzések arra utalnak, hogy ottlétük alatt, 1919–1921 között a vagonlakók keserves életét élték. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban az iktatókönyvekből azt lehetett megállapítani, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumból 1920-ban

Szokolszky Rezső királyi tanfelügyelő előléptetéséről érkezett levél, továbbá egy másik levél a tanfelügyelő áthelyezéséről intézkedett.¹⁰

Feltehető, hogy az előléptetéssel előző munkahelyén végzett kiváló munkáját ismerték el. Az áthelyezéssel pedig a közben megszorodott család helyzetét oldották meg: érdemben honorálták munkáját, helyállóságát. A család életében Miskolcon lényeges változás is bekövetkezett: 1919. december 2-án megszületett második gyermekük, Oszkár.¹¹ Ez a tény is közrejátszhatott a családfő elhelyezésében, amely egyben anyagi gondjaikat is rendezte. Ugyanis áttelepülésük egyben teljes anyagi ellehetetlenülésüket is jelentette.

A nagyobb, négyéves fiúk, István számára a menekülés, a miskolci élet talán nagyobb traumát még nem okozott, de lelke mélyén biztosan hatott a megszokottól eltérő életmód. Valószínű, az édesanya életére hatott leginkább kedvezőtlenül az otthonból, a megszokott természeti környezetből, a rokoni-baráti körből való kiközöklés, az eltávozás. Bár hazánkban és az utódállamokban maradt magyarság számára a trianoni trauma a trianoni irodalom óriási tömege ellenére máig sem feldolgozott, nem elfogadott helyzet. Ugyanakkor a vagonlakók sokezres tömegének életével, a konkrét körülmények leírásával, feldolgozásával a történelemtudomány és az irodalom még ma is adós. Veszprémben éppen napjainkban kerülnek a falbontó gépek alá a húszas években odatelepültek részére ideiglenes lakásnak épített barakkok.

Az új élet Veszprémben

A miskolci vagonlakó, alkalmi munkákat követelő évek után 1921-ben Veszprémben kapott képességeinek megfelelő munkát, letelepülési lehetőséget.

Veszprémi bemutatkozásakor mindenkit meglepett kiváló szónoki képességével. Ez mély hazaszeretetéből és őszinte vallásos meggyőződéséből fakadt. Hazafias és vallásos hitét a háború előtti jólét, a háborús nehézségek és a háború utáni viszontagságos idők sem homályosították el, sőt, inkább elmélyíthették.

Munkába állása után azonnal kitért céltudatosságával és következetességével a háború okozta felfordulás miatti sebek eltüntetésében. Eközben embersége, jóindulata is megmutakozott. Jó szándékának, tapintatának köszönheti, hogy az érdekek ütközése, marakodások közepette a nem éppen könnyű tanfelügyelői pályán közszeretnek örvendve tudott tevékenykedni. Ellenségei nem igen voltak, jó és még jobb barátai annál többen.¹²

a) A tanítói munka fontossága

Szokolszky Rezső életművének kiemelkedő része volt a tanítók tanítása, azért, hogy minél jobban tudják ellátni alapvető feladatukat a magyar nemzet legértékesebb kincse, a felnövekvő nemzedék tanítását, nevelését. Azonban nemcsak tanította, szervezte a tanítókat, de a számára lehetséges módon minden eszközzel törekedett a tanítók munkájának értékelésére, felelős munkájuk társadalmi elismerésének minél magasabb szintre emelésére. A népoktatás és a nevelés alapvető elemének a tanítót tartotta, annak nevelői képessége, szakmai tudása a legfontosabb ahhoz, hogy az iskolák ellássák

feladatukat, hogy a népnevelés ügye az igényeknek és a társadalmi szükségleteknek megfelelő szintre emelkedjék.

A tanítói munka eredményes művelésének elveit 1930-ban a királyi tanfelügyelők országos értekezletén A tanítói munka sikerének és megbecsülésének személyi feltételei című előadásában fejtette ki, amely a Tanítók Lapjában is megjelent.¹³ A tanulmány ma is figyelemreméltó, mondandója megszívlelése érdemes. Természetesen figyelembe kell venni az elmúlt háromnegyed évszázad során bekövetkezett változásokat. A tanulmányt teljes terjedelemben, változtatás nélkül mellékelten közöljük.

b) A Veszprém vármegyei Népoktatás

Királyi tanfelügyelővé történő kinevezése után Veszprémben megjelentette a Veszprém vármegyei Népoktatás című lapot, amely havonta jelent meg és a Veszprém vármegyei Királyi Tanfelügyelőség, a Veszprém vármegyei Iskolánkívüli Népművelési Bizottság és a Veszprém vármegyei Általános Tanítóegyesület hivatalos közlönyeként funkcionált.

A lapot ő szerkesztette. Ez abból is adódott, hogy mint a megye királyi tanfelügyelője egyben az Iskolánkívüli Népművelési Bizottság ügyvezető elnöke is volt, és a megyei tanítók egyesületének is ő volt az elnöke. A lap hivatalos közlöny jellegéből következett, hogy zömmel a tanfelügyelőség közleményeit az országos rendeletek a magyarázatát, a megyei rendeleteket és más hivatalos közlendőket tartalmazta. Esetenként azonban a lap a szorosán vett hivatalos ismertetéseket meghaladóan tanulmányi jelleggel adta közre a tanfelügyelő részletes magyarázatát, eszmeifuttatásait. A lapban nem mellékesen, hanem sokat foglalkozott a népművelés ügyeivel is. Szokolszky úgy is, mint tanfelügyelő, úgy is, mint népművelő, fontosnak tartotta, hogy az iskolából már kikerült fiatalok kulturális életének szervezésével, kultúrestek tartásával, szindarabok betanításával is foglalkozzanak a tanítók. Azt is fontosnak tartotta közölni a falusi tanítókkal, hogy a fiatalok kulturált beszédére, viselkedésére, a megfelelő nevelési és szórakozási célokat egyaránt szolgáló művek betanításával a fiatalok erkölcsi-hazafias nevelését is szolgálják. Lapjában rendszeresen közölte azt is, hogy a tanítók-népnevelők hol, milyen előadásokat, tanfolyamokat tartanak és ezért milyen tiszteletdíjban részesülnek. Veszprémi tanfelügyelői működésének kezdetén kezdeményezte a tanítók háza építését, amely elsősorban a tanítóság gyermekei iskoláztatásának elősegítését kívánta szolgálni. Ilyen intézmény ekkor már több megyében működött. Szokolszky Veszprém vármegyében is szívügyének tekintette ilyen intézmény létrehozását. A cél megvalósítása érdekében mozgósította a megyei tanítóegyesületet és a Tanítók Háza céljára gyűjtést szervezett. Az adományozók nevét és a feljárnott összeget, az összegyűjtött pénzt a Veszprém vármegyei Népoktatás lapban rendszeresen ismertette. Nyugalomba menetelének idejére már közel húszezer pengő gyűlt össze. Sajnos, utódai, az egyesület vezetősége már nem szorgalmazta a Tanítók Házának létrehozását. Úgy ítélték meg, hogy már számos kollégium működik és Veszprémben nem feltétlen indokolt új intézmény építése és az összegyűlt összeget pedig túlzottan kevésnek ítélték ahhoz, hogy abból egy korszerű intézmény belátható időn belül megvalósulhasson. A Tanítók Háza céljára összegyűlt összeget a Tanítóegyesület vezetősége az egyesületi tagok segélyezési alapjává alakította át. Szokolszky évekig nagy buzgalommal szervezett akciója a tanfelügyelőségtől történő nyugdíjazásával véget ért.

c) Közéleti tevékenysége

Szokolszky hosszú, dolgos élete folyamán fő foglalkozása, a tanítás és az iskola-irányítási feladatai mellett és közben élénk, sokoldalú társadalmi tevékenységet fejtett ki Sátoraljaújhelyen, Besztercebányán és Veszprémben. Közéleti szereplése előbb főként a lapok szerkesztésében, irodalmi munkáinak közreadásában érhető tetten, később pedagógiai szaklapok szerkesztésében és írásai közreadásában mutatkozott meg. Számos nagyobb társadalmi, közéleti egyesületnek volt a tagja, pl. a Felvidéki Egyesületek Országos Szövetségének, a Dunántúli Közművelődési Egyesületnek.

Szokolszky a veszprémi társadalom megbecsült tagja volt, amelyet mutat, hogy vármegyei törvényhatósági bizottsági tag és nemzeti kaszinói tag volt, ezeken kívül is több társadalmi egyesületben vett részt. A veszprémi Piarista Gimnázium 126. számú Szent Imre cserkészcsapat vezetőségének tagjai közé tartozott.¹⁴ A tanítóság hálája és szeretete jeléül a Tanítóegyesület örökös díszelnökévé választotta meg. A *signum laudis* kitüntetésnek is birtokosa volt. Közéleti tevékenységében sem a beosztás, a tisztség volt a fontos számára, hanem a munka, a tenni akarás, a vallásos és hazafias nevelés szolgálata.

Nyugdíjazása

A köztisztletnek örvendő, népszerű királyi tanfelügyelőt 1932 szeptemberében, hatvanadik életévében a vallás- és közoktatásügyi miniszter – a Veszprém vármegyei Népoktatás közlése szerint – a tanév folyamán bekövetkező teljes szolgálata alapján nyugdíjazása folytán nyugalomba helyezésség szabadságolta. Mit is jelent ez a közlemény a valóságban?

Szokolszky Rezső, a vezető királyi tanfelügyelő 1933. február 8-án tölti majd be 60. évét és korából következően válik nyugdíjjogosulttá. 1893-ban kezdte meg pedagógusi pályáját és ekkor lesz 40 éves a köztisztviselői-pedagógusi alkalmazása. Szokolszky ugyan nem teljesen egészséges, de munkakörét hiánytalanul, nagy elismeréssel végezte. A nyugdíjjogosultságot elérve azonnal nyugállományba helyezik, de azt megelőzően már szeptemberben felmentik a tényleges munka alól. Ez első megközelítésben elismerés, kedvezmény számára. Azonban ha alaposabban szemügyre vesszük a körülményeket, kissé furcsának tűnik.

Szokolszky Resző 1909-ben, 36 éves korában nősült, és 42 éves volt, amikor első, és 46 éves, amikor második gyermeke megszületett. Tehát a nyugdíjkorhatár elérésekor még két fiának taníttatásáról, beteg feleségének gyógykezeltetéséről és egy Csehszlovákiából menekült rokon eltartásáról kellett gondoskodnia. Csehszlovákiából történt menekülése következtében a Besztercebányán már kialakított családi egzisztencia elveszett. Évekig tartó vagonlakás után mostoha körülmények között kellett megkezdeni veszprémi munkáját. A nyugdíjas korhoz vagyontalanul és jelentős családi elkötelezettséggel érkezett. Ebben a situációban – ez tűnik ki magánleveleiből –, szívesen dolgozott volna tovább, erre azonban nem volt lehetősége, sőt, a munkavégzés alól már korábban felmentik. Úgy vélhette, joggal, hogy családi helyzete, korábbi négy évtizedes elkötelezett nemzetépítő munkája alapján foglalkoztatására továbbra is igényt tartanak. Feltehetően rosszul esett neki helyzete felismerése, hogy nem tartanak igényt munkájára. Gyermekei

taníttatása, családja eltartása érdekében kényszerűségből régi barátaihoz fordult segítségért, a kedvezményes kollégiumi elhelyezés és a tandíjmentesség kieszközléséért. Ezekből a tényekből következett, hogy amikor nyugállományba helyezése kapcsán búcsúztatásához életrajzi adatait kérték, ez elől udvariasan kitért. A megjelent közleményben azonban a következőket írták: „*Tankerületünk nagyérdemű vezetőjének távozását úgy a vármegye tanítósága, mint a megyei társadalom széleskörű rétegei, köztük elsősorban a vármegyei és egyházi vezető körök őszinte sajnálattal vették tudomásul.*”¹⁵

Hivatalos búcsúztatására a vármegyei közigazgatási bizottság ülésén került sor 1932. szeptember 21-én. „*Dr. Kenessey Pongrác főispán napirend előtt felszólalásában az elismerés rendkívül meleg szavaival emlékezett meg a vármegyei népoktatás éléről távozó Szokolszky Rezső vezető királyi tanfelügyelő kiváló érdemeiről. A bizottsági tagok megmégújuló éljenzésétől és helyeslésétől kísérve emelte ki a főispán a távozó királyi tanfelügyelő példás szorgalmát, lelkes hazafiságát és a vármegye népművelésügyének az ő szakavatott és körültekintő irányítása mellett történő örvendetes fejlődését. Indítványára a közigazgatási bizottság jegyzőkönyvben örököltette meg Szokolszky Rezső királyi tanfelügyelő 11 évi itteni munkásságának jeles érdemeit s neki a vármegyei népnevelés terén elért kiváló sikerű tevékenységéért elismerését és köszönetét fejezte ki.*”

Az ünnepelt búcsúszavaiban elmondta, hogy büszke öntudat tölti el lelkét, hogy 40 éves munkásságából egy évtizedet meghaladó időt tölthetett Veszprém nemes vármegye szolgálatában.

A hivatalos búcsúztatást megelőzően a veszprémi evangélikus tanítóegyesület július 12-én tartott évi közgyűlésén tárgysorozatban szerepelt Szokolszky Rezső részére az örökös dísztagságról szóló oklevél átadása is. Mivel az ünnepelt gyengélkedése miatt nem tudott a közgyűlésen megjelenni, küldöttség vitte el a díszoklevelet a lakására, ahol ezt Szende Ernő lajoskomáromi igazgató-tanító, egyesületi elnök lelkes beszéd kíséretében adta át.

Az időskori évek

A Szokolszky-család közel három évtizedig kötődött Veszprémhez, ahol kiegyensúlyozott értelmiségi életet élt a második világháborúig. A város „tisztviselői” negyedében, a Jeruzsálem-hegyen négyszobás, bérelt villalakásban éltek. Két gyermekük, István és Oszkár a Piarista Gimnáziumban érettségiztek, majd a fővárosban jártak egyetemre. Gyermekai taníttatásáról, jövőjük megfelelő alakulása érdekében anyagi lehetőségeit, társadalmi kapcsolatait igyekezett felhasználni. A háborúban sokat katonáskodtak, fogságba estek. Mindketten egész életükben megbecsült pedagógusok voltak.

Az édesanya és feleség a kor szokásai szerint gyermekeiket nevelte és a háztartást vezette. A világégés utolsó időszakában az idős házaspár egyedül maradt a nagy lakásban. A legegyszerűbb életfeltételeiket – fűtés, étkezés – is csak igen nehezen tudták megoldani. Amikor a szovjet hadsereg Veszprémhez közeledett, a ház pincéjében kerestek menedéket. Szokolszky Rezsőné Gassik Anna sorsa itt teljesedett be, itt érte a halál. A Veszprém megyei város anyakönyvi adata szerint 1945. március 24-én lőtt sebbel halt meg.¹⁴ A háborús események folytán a lakás pincéjében férje jelenlétében érte a végzetes lövés.

Szokolszky Rezső három és fél évvel élte túl feleségét. A néptanító, a királyi tanfelügyelő, a népi életet elbeszélésekben is megörökítő író, a köztiszteletnek örvendő közéleti férfiú utolsó éveit már megtört, beteg emberként élte a veszprémi Batsányi János Népi Kollégiumban fia családjával a kollégiumi szolgálati lakásban. A kollégisták hancúrozásait, játékait az udvarra, a folyosóra kihelyezett karosszékéből bölcs derűvel, néha szigorú szemhunyorítással szemlélte, figyelte. Kopasz feje, ősz bajusza, megtört, botra támaszkodó járása hozzátartozott a kollégiumi élet meghitt, bensőséges hangulatához. Szokolszky Rezső 1948. október 15-én a Veszprém Megyei Kórházban tért örök nyugalomra.¹⁷

Összefoglalóan egyetérthetünk a Veszprém vármegyei Népoktatás 1932. szeptember 26-i számában megjelent értékeléssel, hogy Szokolszky Rezső a magyar nemzeti népnevelés eszményien nemes lelkű, jóságos szívű, hivatását rajongóan szerető és vasszorgalmú nagyérdemű munkásságának életét és tevékenységét a vármegye tanítóságának példaadásként bemutassuk.¹⁸ Írással ezt kívántam magam is, jelezve, hogy Szokolszky Rezső életművében még a vázlatos és általános ismertség, elismertség mellett is igen sok az ismeretlen, feltáratlan részlet. A pályakép alaposabb megismerése a Veszprémben vagy máshol tanuló pedagógusok diplomamunkájuk, doktori értekezésük elkészítésénél hasznos és eredményes kutatásokat végezhetnének e témakörben és feltárhatnák egy igaz magyar népnevelő, néptanító nemes és érdemes munkásságát részletesen és teljes mélységében múltunk alaposabb megismerése és mindnyájunk okulására érdekében.

Elképzelhetőnek tartom, hogy akad majd vállalkozó, aki összegyűjti és kiadja Szokolszky Rezső szépirodalmi és pedagógiai munkáit örökségünk megóvása érdekében.

BIBLIOGRÁFIA

Szépírói munkássága

Egyszerű emberek. Besztercebánya, 1909.

A szív villámhárítója = Havi Szemle, Besztercebánya. I. évf. 1. sz. 1–3. p.

Az én keresztapaságom = Havi Szemle, Besztercebánya. I. évf. 2. sz. 18–21. p.

Így is jó = Havi Szemle, Besztercebánya. I. évf. 3. sz. 29–32. p.

A kaprinai kürt = Havi Szemle, Besztercebánya. I. évf. 4. sz. 53–55. p.

Halott vőlegény = Havi Szemle, Besztercebánya. I. évf. 5. sz. 75–78. p.

Mara = Havi Szemle, Besztercebánya. I. évf. 6. sz. 100–102. p.

Atyai áldás = Havi Szemle, Besztercebánya. I. évf. 7. sz. 114–115. p.

Rövid boldogság = Havi Szemle, Besztercebánya. I. évf. 8. sz. 137. p.

A „Sátán” = Havi Szemle, Besztercebánya. I. évf. 9. sz. 141–142. p.

Gergely Mihály = Havi Szemle, Besztercebánya. I. évf. 11. sz. 187–189. p.

Ósi fundus = Havi Szemle, Besztercebánya. II. évf. 2. sz. 21–23. p.

Légyott = Havi Szemle, Besztercebánya. III. évf. 3. sz. 113–114. p.

A pedagógiai szakíró

Kartársainkhoz = Magyar Iskola, Besztercebánya, 1903. I. évf. 1. sz. 1–2. p.

A tanítói munka sikerének és megbecsülésének személyi feltételei = Tanítók Lapja, 1930. 7–8. sz. 28–29. p., 11–12. sz. 25–27. p.

Búcsúszó = Veszprém vármegyei Népoktatás, Veszprém, 1932. október 24. 1. p.

Szerkesztői munkája

Zempléni Hírlap, 1908. augusztus 31-től 1909. július 1-ig
Magyar Oktatás. Besztercebánya, 1903–
Veszprém vármegyei Népoktatás. Veszprém, 1922–1932. évek

Irodalom

Veszprémi fejek. Veszprém, 1929.
Sziklai János: Veszprém város az irodalomban és művészetben. 1931.
Kehrer Károly: Szokolszky Rezső = Veszprém vármegyei Népoktatás, 1933. június 28.
A magyar közalkalmazottak almanachja. Budapest, 1938.
Tatai Zoltán: In memoriam Szokolszky Rezső = Megyeházi tudósítások. Veszprém, 1998. október.
11. p.

JEGYZETEK

- 1 Veszprém megyei fejek. Veszprém, 1929. Veszprém város az irodalomban és művészetben. Veszprém, 1931. 270. p.; Veszprém megyei életrajzi lexikon, Veszprém, 1998.; *Tatai Zoltán*: In memoriam Szokolszky Rezső. Megyeházi tudósítások, 1998. október, 11. p.
- 2 *Szinyei József*: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1909. XIII. kötet, 1939–1949. p. Magyarország vármegyéi – Zemplén vármegye. Bp. 1906.
- 3 A Sátoraljaújhegyi Róm. Kat. Iskola anyakönyve – Zemplén Levéltár közlése. 2004. február 4-i levél
- 4 *Csatlós Istvánné*: Abaúj-Torna, Gömör-Kishont és Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Miskolc, 1989. 91. p.
- 5 A magyar közalkalmazottak almanachja. Bp. 1938.
- 6 *Kehrer Károly*: Szokolszky Rezső = Veszprém vármegyei Népoktatás. Veszprém, 1933.
- 7 Országos Széchényi Könyvtár. H 80.030 szám.
- 8 Havi Szemle. Besztercebánya 1910–1912 között havonta megjelenő folyóirata. Az Országos Széchényi Könyvtárban hiányosan található meg.
- 9 Magyar közalkalmazottak almanachja. Bp. 1938.
- 10 A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár 1997. nov. 19-én közölte, hogy az 1920-as iktatókönyvben 4003. számon iktatták a VKM 77/451/1920. és 5035. számon a VKM 145.338/1920. sz. leiratát.
- 11 Szokolszky Oszkár születési anyakönyvi kivonata.
- 12 *Kehrer Károly*: Szokolszky Rezső. 6. sz. jegyzet.
- 13 Néptanítók Lapja. 1930. 7–8. és 11–12. sz.
- 14 A veszprémi Piarista Gimnázium évkönyvei.
- 15 Lásd: Bibliográfia
- 16 Veszprémi Anyakönyvi Hivatal 1945-ös halotti anyakönyve.
- 17 Ua. 1948-as halotti anyakönyv.
- 18 Veszprém vármegyei Népoktatás. 1932. szept. 26. 6. p.

A veszprémi színház története (1908–1944)

RÁBÓCZKI ESZTER

I. A veszprémi színház kezdetei

„Templom emeltetett ezzel a magyar szónak, a nemzeti kultúrának, s a városi társaséletnek.”

VESZPRÉMBEN A SZÍNHÁZKULTÚRA a 19. század elejétől folyamatosan jelen volt. Mivel azonban népességére nézve a kisebb városok közé tartozott és nagyobb anyagi javakkal nem rendelkezett, a város nem gondolhatott arra, hogy hosszabb ideig vagy állandóan téli színházi állomás legyen.

„A vándorszínház második nagy hulláma idején – az 1870-es évektől – évente több társulat is felkereste a várost. Nagy jelentőségű a Székesfehérvári Nemzeti Színház Társaság rendszeres vendégszereplése.”¹

„A társulatokban az ország legkiválóbb művészei is szerepeltek: Blaha Lujza, Jászai Mari, Küry Klára, Pálmay Ilka, Fáy Szeréna, Újházi Ede. A város szülöttei: Bánóczy József, Tamássy József, Szigeti Imre – és a színész – drámaíró Szigeti József is megfordultak a városban.”²

A fennmaradó színlapok a Bánk bán, A tudós nők, a Cigánybáró, a Szép Heléna, a Hoffmann meséi előadását, Szigligeti darabjait hirdetik, Shakespeare, Hauptmann, Csiky, Gárdonyi majd Bródy nevével találkozunk. A műsor és a felsorolt színészek egyaránt rangos, színvonalas előadásokra, élénk kultúrára engednek következtetni.

A vándortársulatok működését azonban akadályozta, hogy állandó színházépület nem lévén, előadásait az 1870-es évektől a Magyar Király Szálloda és főleg a Korona Szálló nagytermében tartották. Tehát nagyobb, jól szervezett társulat – noha ilyen többször is próbálkozott –, a férőhelyek elégtelensége miatt sem találta meg számítását.

„A 19. század elején a város polgársága összefogott, a korábbi veszprémi iskolai színház és az első magyar nyelvű iskoladráma emlékét őrző diáksággal és Stadttheater néven színházot szervezett.³ Ennek emlékét őrzi a Veszprém Megyei Levéltárban talált legrégebbi veszprémi színház 1814-ből.”⁴ Az első írásos emlék, az említett színház felfedezése óta ezt tekintjük a veszprémi színház kezdetének. A fent említett okok miatt a múlt század utolsó éveitől egyre sürgetőbbben merült fel a színházalapítás gondolata, egyre szélesebb társadalmi mozgalom bontakozott ki.

II. Színházalapítás, színházépítés

A vidéki színészet rendezésére, egységes vezetés megteremtésére, több próbálkozás után, 1902-ben állandó színikerületet létesítettek. Veszprém 1902 és 1905 között a Székesfehérvár, Szombathely, Zalaegerszeg, Keszthely, Siófok helységekből megalakult színikerülethez tartozott.⁵

A színház alapításának gondolatát Szomaházy István veszprémi születésű író vetette fel.⁶ 1905-ben Szeglethy György polgármester és dr. Óvári Ferenc képviselő szervezésével Színpártoló Egyesület alakult az állandó színház létesítésére, a színházi élet fellendítésére.⁷ Az egyesület pénzbeli eszközeit több forrásból szerezte: az alapító tagok által befizetett tőke kamataiból, a rendes tagok évi járulékaiból, esetleges adományokból, az egyesület által rendezett táncestélyek, műkedvelő előadások jövedelméből.⁸

A Színpártoló Egyesület lázas munkába fogott. Műkedvelő előadásokat, hangversenyeket, kiállításokat, bazárt és sorsjátékot rendeztek. Több helyszín is felmerült a színház helyéül: a Casino telke, a püspökkert, az Erzsébet liget, a vásártér. *„Végül 1908. május 18.-án dr. Bezerédj Viktor belügyi államtitkár és gr. Festetich Andor országos színészeti főfelügyelő urak kijelölték a püspökkertet alkalmas helynek a színház építésére.”*⁹

*„A püspökkert tulajdonosa br. Hornig Károly megyés püspök volt. A püspök a Korona Szállót a püspökkertből kihalásból 286 négyszögöl területtel kiegészítve 140.000 korona vételárért adta el a Színpártoló Egyesületnek.”*¹⁰ A színház megtervezésére Medgyaszay Istvánt kérték fel.

*„A magyarországi kulturális és társadalmi élet a 19. századvégi megélénkülése a reformkorhoz hasonlóan, újabb közösségi funkciókat kiszolgáló épülettípusok megjelenését segítette elő. Ezek közé tartozik a színház is, mint a polgári társasági élet legfontosabb színhelye. A századfordulón nagyobb hangsúlyt kapott az új színházi rendszerek kialakításának igénye, ezen belül a fejlődést jobban kiszolgáló, az újdonásokat alkalmazó, a nézőtéri adottságokat (jó látás, akusztikai igényesség) javító megoldások alkalmazása.”*¹¹

Medgyaszay gyűjtőútjain: Párizsban, Münchenben, Berlinben tanulmányozta a vasbetonépítés eredményeit. Ezeket az eredményeket felhasználva tervezte meg a veszprémi színházat. A tervek elkészítése 6.000 korona, a Korona Szálló modern átalakítására 100.000 korona, magának a színháznak a felépítésére 260.000 korona, vagyis az egész műre 366.000 korona volt előirányozva.¹² Az építkezés elkezdésekor a Színpártoló Egyesület átvette Veszprém városától a színházalap javára még a Színpártoló Egyesület keletkezése előtt összegyűjtött és az azóta 1848 korona 50 fillérre gyarapodott tőkét is. Ez kiegészült még dr. Rada István kanonok úr 300 koronás adományával és Szalkai Lajos színiigazgató által e célra rendezett színielőadás 120 korona jövedelmével. A Színpártoló Egyesület több helyről szerzett kölcsönt. A kegyes alapítványok pénztára 170.000 koronát, a Veszprémi Takarékpénztár 120.000 koronát, a Veszprémmegyei Takarékpénztár 30.000 korona kölcsönt szavazott meg. A Belügyminisztérium 60.000 korona államsegélyt adott, a Vármegyei segély 2.000 korona volt. 250.000 db 20 filléres képes levelezőlap gyanánt felhasználható sorsjegyet is kibocsátottak.¹³ Így az építkezéshez a tőke biztosítva volt. Az építkezést Csomay Kálmán építőmester vezette.¹⁴ Medgyaszaynak a megbízás értelmében a színházat úgy kellett megterveznie, hogy kapcsolódjék az ugyancsak áttervezendő és

bővítendő Korona Szálló és Vendéglő és Kaszinó épületéhez, az étterem és a nézőtér azonos szinten legyen, továbbá a színház filmvetítése és bálók rendezésére is alkalmassá kellett tennie.¹⁵

A terepadottságokat figyelembe véve ez azt jelentette, hogy a nézőtér padlósíntjét 4,40 m magasan kellett megoldani az adott terepszinthez viszonyítva. További kötöttséget jelentett az, hogy meghatározták a főbejárat helyét, kikötötték azt is, hogy a színház másik végén is legyen be-, illetve kijárat, valamint jó időben a püspökkert felé is kiengedhető legyen a közönség. Medgyaszay mindezen követelményeket kielégítendő azt a megoldást választotta, hogy az előcsarnokot a nézőtér alá helyezte. A nézőtér szintje így az előírt magasságban szerves és látványos kapcsolatba került a szálló-vendéglő-kaszinó együttesel. A főbejárat előírás szerint a Megyeháza felől a színpad alá került. Végigmenve az előcsarnokon, annak másik végén indul a nézőtér szintjére vezető lépcső, amely visszafordulva úgy érkezik, hogy a nézőtérre bejutva a színpaddal szemben találjuk magunkat.

Külön lépcsők vezetnek a karzatra, illetve a páholyokba. Ezek előregyártott épületelemek voltak. A nézőtér padozata az egyéb rendezvények miatt vízszintes, az ülőhelyek könnyen és gyorsan elmozdíthatók és visszahelyezhetők. A színház a körítőszerkezeti falaktól eltekintve teljes egészében vasbetonból készült, ez az első vasbeton-szerkezetű színház Magyarországon, de Medgyaszay műve nemcsak magyar viszonylatban úttörő.¹⁶

Medgyaszay sajátos alaprajzi rendszer mellett számos, itt alkalmazott újítással élt. Ilyenek: a páholsort tartó, népi formaelemeket alkalmazó előregyártott vasbeton konzolgerendák, az ugyancsak népművészeti ihletésű vasbeton-ablakok, a sajátos felfekvési helyen elvékonyodó oszlopok, a központi fűtő-szellőző rendszer. Az épület varázsát a külső és belső megjelenést egyaránt meghatározó lágy, gömbölyded hatás, él nélküli tömegalakítás, felfelé sudarasodó falsíkok, az ellentétek hatására épülő, az alkalmazott elemeket díszítés rangjára emelő építészeti formázás adja meg.¹⁷

„A színházépület kortársak által is elismert értékeit nagymértékben növelik Nagy Sándor (1869–1950) Veszprém megyei születésű (németbányai) művész alkotásai: a Megyeháza felőli homlokzaton Hunor és Magor című grafittója, illetve a fölépcsőház színes, ovális üvegablaka, A népművészet dicsérete.”¹⁸

A színház külső hossza 46, szélessége 27, magassága a kert felől 17 és a zsinórpadlásnál 21 m. A nézőtér hosszúsága 20, a szélessége 16, a belső magassága 12 m. A színházban 16 páholy volt 52 db üléssel. Az ülőhelyek száma 448, az állóhelyek száma 500, tehát a színházban kb. 1000 ember fér el.¹⁹ A színház épületében kapott helyet a Kaszinó is,²⁰ így a színház, a Korona Szálló és a Kaszinó egy többcélú épületegyüttest alkotott.

Az építés és átépítés költségei végül a következőképpen oszlottak meg: a színház felépítése 247.000 koronába, a Kaszinó elhelyezése 53.000 koronába, a Korona Szálló átalakítása 100.000 koronába, a kerítések, tervezések 20.000 koronába, a telek vételára 140.000 koronába került, a beruházásra tehát összesen 560.000 koronát költöttek. Ebből 140.000 korona fedezetlen volt, 100.000 korona fedezését Óvári Ferenc vállalta.²¹

A színház 1908. szeptember 17-én nyitotta meg kapuit, de az anyagi gondok ezzel nem szűntek meg. Az építkezés fennmaradt adósságait fedezni kellett. 1907-től Zsebő József vendéglős évi 18.000 korona bérletfizetéssel és az adó vállalásával kibérelte a Korona Szállót. 1908-tól mozi működik a színházban. A Színpartoló Egyesület²² Szalai Mórral kötött szerződést a mozi működtetésére.

Több hangversenyt, színelőadást rendeztek a színház javára. A Színpartoló Egyesület sokszor kéri a város segítségét a különböző díjak: a villany- és a vízdíj elengedésére. A város többször utalt át segílyt az egyesületnek, illetve az egyesület még az építkezés alatt több adományt kapott a színház építésére a várostól, illetve a város polgáraitól.²³ 1917-ben a Színpartoló Egyesület felajánlotta a városnak a színházat és a vele kapcsolatos Korona Szállót átvételre.²⁴

1918-ban a város létrehozta a Színügyi Bizottságot és felkérte a Színpartoló Egyesület tagjait, hogy vegyenek részt a Színügyi Bizottság munkájában.²⁵

1919-ben a város Bokrossy Jenő városi főmérnököt, a város épületeknek felügyelőjét jelölte ki a színház főgondnokául.²⁶

1921-ben a Színpartoló Egyesület megszűnt,²⁷ így a színház ügyei a városhoz illetve a Színügyi Bizottsághoz kerültek át. A mai elnevezést 1926-ban kapta, ettől kezdve Veszprémi Nemzeti Színház helyett Veszprémi Petőfi Színház néven hirdette előadásait.

III. Veszprém színészete 1908–1944

Veszprém a színikerületi rendszerben

„Soha nem látott szabályozottság jellemezte a vidéki színjátszást a századfordulón. Az országszerte kóborló színészcsapatokat szinte mindenholonnan kiszorították a készpénzzel, könyvtárral és jelmeztárral bíró színházigazgatók, akik minden fontos körülményre kiterjedő gázsit fizettek a társulatukban működő tagoknak. A színidirektorok engedélyüket a belügyminisztérium illetékes osztályától, az V. főosztály rendőri ügyosztályától kapták, és a színjátszásra alkalmas helyiséggel rendelkező város közigazgatási szervével kötöttek szerződést a színházi élet megeremtésére.”²⁸

Veszprémbe, bár a színházépület építtetése a Színpartoló Egyesület nevéhez fűződik, a színügy kérdései, a szintársulatokkal való szerződés-kötés a városi tanács feladatköréhez tartozott. A tanácsi és közgyűlési jegyzőkönyvek megőriztek néhány szerződést, amit színigazgatókkal kötöttek. Ezekből kiderült, hogy a város döntött arról, elfogadja-e a kérelmező színigazgató társulatát. A színigazgató köteles volt a következő heti műsort a városi tanácsnak bemutatni. Ha a színigazgató helyárat akart emelni, azt csak a városi tanács jóváhagyásával tehetette. A város segítette a társulatok működését, a színházépületbe bevettette a villanyvilágítást, és 1923-ban a fűtőberendezés korszerűsítésének költségeiből egyharmad részt vállalt.

Veszprémbe Szabályrendelet²⁹ határozta meg a nyilvános multságok rendezésének körülményeit. Ez kimondta, hogy *„A rendes színi idény kezdete előtt 8 nappal és annak tartama alatt csak jótékony célú és műkedvelő előadásokra és a Színpartoló Egyesülettel szerződéses viszonyban álló szintársulatnak adható engedély a színi előadásokra. Azonban jótékony célú és műkedvelő előadást is ezen idő alatt a színházépületben csak a színigazgató hozzájárulásával szabad tartani. A Színpartoló Egyesülettel szerződéses viszonyban álló szintársulatnak a színi előadások után nem kellett helyi díjat fizetni.”*

A város előírta, hogy a színházban tartandó előadásoknál jelen kell lennie egy rend-

őrtisztviselőnek, akinek olyan ülőhelyet kell rendelkezésére bocsátani, ahonnan nemcsak az előadást, hanem annak közönségét is figyelemmel tudja kísérni.

„Az állam nemcsak végrehajtó hatalmát gyakorolva avatkozott be a vidéki színházi életbe. A 19. század végétől kezdve szerény, majd egyre jelentősebb szubvenciót igyekezett a társulatoknak juttatni, ezzel bizonyítva, hogy a színház fontos szerepet játszik a vidéki kulturális életben.”³⁰

Veszprémben a színházépület valóban kulturális központ volt, hiszen nemcsak színház, hanem szálloda, mozi, étterem, kaszinó is működött falai között.

Veszprémnek a színházépület megnyitásakor nem volt önálló társulata, a várost évadonként más-más társulat kereste fel. Ezeknek a társulatoknak nagy része a színikerületi rendszerbe tartozott. A színikerületi rendszer 1879 és 1949 között állt fenn. A rendszer az ország területén működő olyan szintársulatoknak a játszóhelyeit rögzítette, amelyek nem egy helyen, egy városban, hanem több helységben működtek. Bevezetése előtt a társulatok szabadon választhatták meg a helyeket, ahol játszani kívántak, s ez a társulatok között összeütközésekhez vezetett. A kerületi beosztást az Országos Színészegyesület évadonként alakította ki, így a játszóhelyek összekapcsolódását egy évadra határozták meg.

Veszprémet olyan társulatok keresték fel, amelyeknek a téli állomáshelye az ország déli vagy nyugati részén, Sopronban, Győrben, Székesfehérváron vagy Kispesten volt. Ezek híres színigazgatók társulatai voltak, sok színészből álltak és feltételezhető, hogy gazdag díszlet- és jelmeztárral rendelkeztek.

Veszprém így élvezhette a színikerületi rendszer előnyét is, hátrányát is. Veszprém földrajzi fekvésének előnye, hogy könnyen megközelíthető a Dunántúl több nagyvárosából.

A megközelítést az 1909-ben megépült, a Balaton északi partján végigvezető vasútvonal is segítette.³¹

Mivel Veszprémbe főleg nagy szintársulatok érkeztek, így valószínű, hogy gazdag kiállítású, több színészt igénylő, igényes produkciókat láthatott a közönség. A színikerületi rendszer hátrányát pedig abban érezte meg a város, hogy a társulatok évente általában csak tavasszal vagy ősszel érkeztek a városba, és csak egy hónapot töltöttek itt, tehát csak „kisévadot” tartottak.

Volt néhány év (1909–1912, 1920–1926 és 1935 és 1943 között), amikor tavasszal és ősszel is taposhatott előadásoknak a közönség. Ezalatt csak a biztosan jövedelmező vígjátékok, operettek kerültek színre, komolyabb művek nem.

Veszprém színészetéről az adott korszakot nézve igen kevés forrás áll rendelkezésre. Többnyire színlapok maradtak fenn, amelyekből az igazgató személyét, a játszott darab címét és a szintársulat tagjait lehet azonosítani. A színlapokból tudjuk, hogy vasárnaponként a társulatok általában két előadást tartottak, egyet délelőtt félhelyárral a szegényebb nézőknek, egyet pedig este. A korabeli sajtóból értesülhetünk arról, hogy a délelőtti előadásokat sokszor „mehúzták” a rendezők, illetve nem teljes erőbedobással játszották a színészek, ami nemtetszést váltott ki a közönségből.

A társulatok játszottak gyermekeknek szóló darabokat, és voltak ifjúsági előadások is, amik főként diákoknak szóltak és a klasszikus darabok népszerűsítését szolgálták. A

társulatok mindig Kabaréesttel (Tarkaesttel) búcsúztak a közönségtől az évad végén, amelyen a társulat összes tagja fellépett.

Veszprémben az általam vizsgált időszakban színikerületi rendszerbe beosztott társulatok, stagionék, vendégtársulatok és műkedvelő társulatok játszottak.

Az első két évad (1908–1909) Nádasy József (1874–1925) nevéhez fűződik. Nádasy Kassán kezdte pályáját. 1899-től Pécssett játszott, ahol 1900–1902 között művezető és főrendező. 1902–1905 között igazgató lett. 1905-től 1912-ig Sopronban, Makón, 1912-től 1918-ig Szabadkán, 1914–1918 között Újvidéken, 1920–1923 között ismét Pécsen állt a színház élén. Társulata nevéhez fűződik a Veszprémi Nemzeti Színház megnyitó előadása 1908. szeptember 17-én Csiky Gergely *Nagymama* című művével. Műsorukon szerepelt még Dóczy Lajos, Csepreghy, Földes Imre, Shakespeare, Bródy Sándor, Herczeg Ferenc műve. A legnagyobb szerep az operetteknek jutott. Az operetteket (*Tatárjárás*, *Jókedvű paraszt*, *Az erdészleány*) többször, míg a prózai darabokat csak egyszer-egyszer játszották.

1909 szeptemberétől 1911-ig, majd 1914-ben Mezei Béla (1861–1921) lett az igazgató. Mezei 1885-ben vidéken kezdte pályáját. Számos társulatnál megfordult. Titkárként és művezetőként is dolgozott. 1891-ben Újpesten alakított először önálló társulatot, 1892–1893-ban Salgótarjánban, 1893–1894-ben Zentán, 1894–1895-ben Székelyudvarhelyen játszottak. 1895–1897 között Deák Péter, 1897–1898-ban Veszprémyné társulatában működött. 1898-tól 1901-ig Nyitrán, 1901–1902-ben Sátoraljaújhelyen volt igazgató. 1902–1903-ban Pécssett titkár, 1904–1910-ig Győrben ismét igazgató. 1911 és 1913 között Fehértemplomon, Verseccen, Nagybecskerekben, Zomborban, Lugoson tartott előadásokat. 1913-tól 1917-ig Debrecenben állt a színház élén. 1917-ben vonult nyugalomba.

Műsorán operettek (Huszka Jenő, Kálmán Imre, Fall Leo, Lehár Ferenc, Zeller) szerepeltek nagy számban. Az operetteken kívül Lengyel Menyhért, Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc, Rostand, Bíró Lajos, Jókai darabjait láthatta a közönség.

1911 szeptemberétől Patek Béla társulata látogatott Veszprémbe, és az 1912-es és 1915-ös évad is az övék volt. Patek a Győr–Veszprém színikerület igazgatója volt. Repertoárján Szirmai Albert, Lehár Ferenc, Kálmán Imre, Hervé operettjei és Farkas Imre, Georg Ohnet, Molnár Ferenc, Csepreghy, Bíró Lajos, Tóth Ede prózai művei szerepeltek.

1912 szeptemberétől 1913-ig Szalkai Lajos (1863–1930) volt az igazgató. 1883-ban Kolozsváron kardalusként kezdte pályáját. Vidéki társulatokban játszott. 1894-től színigazgató volt. 1894–1895-ben Veszprémben, 1895–1896-ban Szatmáron, 1897–1898-ban Kassán és Eperjesen, 1898–1900-ban Székesfehérvárott, 1900–1901-ben ismét Szatmáron, 1901–1903 között Miskolcon volt direktor. 1903 áprilisában Budapesten az Új Színházat, 1905–1906-ban békéscsabai, 1906-tól 1915-ig a székesfehérvári társulatot igazgatta.

Szalkai műsorán Jacobi, Hervé, Bernhard Buchbinder, Lehár Ferenc, Béli Izor, Kálmán Imre operettjei szerepeltek. A prózát Edward Knöblauch, Kövessy Albert, Gárdonyi Géza, Szomory Dezső, Molnár Ferenc, Ibsen, Shakespeare művei képviselték.

1916 és 1919 között Fodor Oszkár (1880–1950) volt a Veszprémi Nemzeti Színház igazgatója. Rákosi Szidi színésziskolájában diplomázott 1901-ben. Kolozsvárott kezdett játszani, majd a délvidéki színikerületben szerződött Földessy Sándor társulatához. 1903-ban Budapestre került. 1905–1907-ben dr. Farkas Ferenc szabadkai színházánál működött,

1908-ban Erdélyben, 1909-ben Miskolcon, 1912-ben Győrött, 1913-ban Temesvárott játszott. 1915–1919 között Székesfehérváron volt igazgató. 1916–1918-ban főként Sátoraljaújhelyen működött. 1921-ben Kassa, 1922-ben Komárom, majd 1923-ban a nagyobb erdélyi városok következtek. 1925-től a Thália drámai stagione vezetője, 1927 januárjától 1938-ig a Pécsi Nemzeti Színház igazgatója volt.

Fodor műsorán Rákosi Jenő, Lengyel Menyhért, Molnár Ferenc, Gábor Andor, Bródy, Földes Imre, Bisson prózai művei és Johann Strauss, Kálmán Imre, Szirmai Albert, Jacobson, Lehár, Schubert, Sydney John, Fényes Samu, Gilbert, Farkas Imre operettjei szerepeltek.

Veszprémben 1919-től egy évadra Betlen Bruckner László (1892–1980) lett az igazgató, aki a bécsi Zeneakadémián tanult, majd 1914–1915-ben Pécsen, 1915–1916-ban Győrött volt színházi karmester. 1917–1919 között Zomborban, 1919–1920-ban Kaposvárott, 1920–1921-ben Nyíregyházán volt színházigazgató, de társulata feloszlott. Ezután Olaszországban és Franciaországban élt. Betlen társulata Lakatos László, Géczy István, Bródy, Molnár, Bisson, Csepreghy, Tóth Ede, Kálmán Imre, Fall Leo, Lehár, Kacsóh Pongrác műveit játszotta.

Az 1920–1921-es évadban Andor Zsigmond nyerte el a színházat. 1904-ben lépett színi pályára, az 1920–1921-es évadban a székesfehérvári színtársulat igazgatója volt. Társulata Herczeg Ferenc, Földes Imre, Huszka Jenő, Lehár Ferenc, Kálmán Imre, Rákosi Viktor, Jacobi Viktor, Bokor József, Verdi, Jókai Mór, Strauss, Ibsen, Gárdonyi, Molnár Ferenc, Shakespeare műveit játszotta.

1921 szeptemberétől 1923 szeptemberéig Alapi Nándor (1885–?) társulata játszott Veszprémben. Ő vidéken kezdte pályáját. 1912-ben a budapesti Kövessy Színpad tagja volt. 1921–1923 között a székesfehérvári színházban, 1923-ban Forgács Rózsi Kamaraszínházában játszott. 1924-től 1931-ig az Országos Kamaraszínház igazgatója volt. 1932–1934 között anyagi gondok miatt a budapesti Kamara Színház élén töltött két csonka évadot. 1936-ban az Országos Kamaraszínház befejezte működését. 1944-ben Alapi külföldre távozott.

Műsorán túlsúlyban volt az operett: Huszka Jenő, Kálmán, Lehár művei; mellette Herczeg Ferenc, Ibsen, Shakespeare, Jókai Mór, Moliere, Csepreghy, Molnár Ferenc, Gorkij műveit adta elő.

1923 szeptemberétől öt évadon át, 1927-ig Faragó Sándor volt a Székesfehérvár-Veszprém színikerület igazgatója Társulata műsorán szintén az operett került túlsúlyba: Zerkovitz, Gilbert, Kálmán Imre, Szirmai Albert, Strauss, Jacobi, Fall Leo, Bús Fekete László, Erdélyi Mihály műveit játszották. Mellettük Zilahy, Harsányi Zsolt, Szenes Béla, Lengyel Menyhért, Sardou, Herczeg Ferenc, Gárdonyi, Vajda Ernő, Móricz művei kerültek színre.

A következő három évad (1928 és 1930) között és 1935-ben Miklós Imréné (1901–1937) és társulatáé volt. Miklós 1918-ban apja, Miklós Gábor társulatában kezdte pályáját. 1927-ben színgazgatói engedélyt kapott. Kisebbségi állomások mellett 1927–1937 között Újpesten, 1927–1932-ben Kispesten, 1928–1930 között Veszprémben, 1930–1936-ban Kecskeméten, 1931–1936 között Szolnokon, 1933–1935 között Békéscsabán tartott előadásokat. A Miklós-társulat műsorán Zerkovitz, Farkas Imre, Békeffi, Hans Kottov,

Kálmán Imre, Csathó Kálmán, Lengyel Menyhért, Ibsen, Bíró Lajos, Molnár Ferenc, Katona József művei szerepeltek.

1931–1932-ben Kiss Árpád (1878–1934) volt a Veszprémi Petőfi Színház igazgatója. Kiss Hegyi Arankánál tanult. 1909-től kisebb helyeken tartott társulatával előadásokat. 1914-től nagyobb városokban nyerte el a színházbérlés jogát. 1914–1918 között Szatmáron, 1914–1915-ben, majd 1922-től 1930-ig Békéscsabán, 1918–1920 között Nyíregyházán, 1918–1922 között Ungváron és Munkácson, 1923–1928 között illetve 1930–1931-ben Makón, 1928-tól 1932-ig Sopronban, 1930–1932 között Székesfehérvárott és Veszprémben, 1931–1932-ben Szombathelyen játszott társulatával. 1932-ben csődbe jutott.

Társulata műsorán Fodor László, Szenes Andor, Hunyadi Sándor, Ábrahám Pál, Földes Imre, Eisemann Mihály, Békeffi, Farkas Imre, Fényes Szabolcs, Zilahy, Indig Ottó, Lehár, Kálmán Imre, Bús Fekete László művei szerepeltek.

1933-ban Sziklai Jenő (1888–1944/1945?) társulata játszott Veszprémben. Sziklai 1904-ben Micsey F. Györgynél kezdte pályáját. 1907–1925-ig számos társulatban megfordult. 1925–1926-ban Pécsen, 1926–1931 között Szegeden mint főrendező, 1931–1932-ben Debrecenben mint rendező működött. 1932-ben színgazgatói engedélyt kapott. Társulatával 1932–1933-ban Székesfehérváron, Sopronban, Hódmezővásárhelyen, Veszprémben, Győrben, 1933-tól 1939-ig Szegeden és Győrben, 1933–1935 között Hódmezővásárhelyen, 1937–1938-ban Szolnokon szerepelt. Sziklaiék Kulinyi, Lehár Ferenc, Kálmán Imre, Vaszary, Bús Fekete László, Farkas Imre, Békeffi, Fodor László, Kacsóh Pongrác, Jacobi műveit mutatták be a közönségnek.

1934-től 1939-ig Károlyi János (1894–?) színtársulata kapta meg az engedélyt a színjátszásra Veszprémben. Károlyi 1912–1914-ben és 1918–1928 között Újpesten volt énekes bonviván. 1928–1932-ben mint rendező és színész a Székesfehérvár-Nyíregyháza-Békéscsaba-Makó-Kiskunhalas-Veszprém-Nagykőrös-Kalocsa-Kispest-Budapest-Ungvár-Munkács-Beregszász színikerületben működött, majd 1932-ben színgazgató lett a Kiskunhalas-Nagykőrös-Kalocsa-Kunszentmárton színikerületben. Társulata Anday Ernő, Kelemen Viktor, Zách István, Vaszary János, Békeffi, Molnár Ferenc, Farkas Imre, Madách, Erdélyi Mihály, Rejtő Jenő, Szécsény Mihály, Kálmán Imre, Martos Ferenc, Fodor László, Bús Fekete László, Móricz, Bródy, Szüle Mihály, Strauss, Heltai Jenő, Eisemann Mihály, Fall Leo, Csathó Kálmán, Lehár, Nöti Károly, Ibsen, Herczeg Ferenc műveit játszotta.

Az 1940-es év Inke Rezsőé (1888–1946) volt. Inke 1904-ben lépett színpadra. 1909-ben a Király Színház tagja lett, játszott a Népoperában. 1921-ben Erdélybe szerződött, ahol társulatot is vezetett. 1937-ben Magyarországra szökött. 1939–1940-ben a Felvidéken, 1941–1944-ben Erdélyben szerepelt, társulatot vezetett. Inke társulata Zilahy, Fényes Szabolcs, Kodolányi János, Erdélyi Mihály, Bókay János, Zágon István, Ábrahám Pál, Vaszary János, Csiky Gergely, Farkas Imre, Martos Ferenc műveit adta elő a közönségnek.

Az 1941-es évad tavaszi szezonjában Szalay Károly (1896–1987) volt az igazgató. Színészeti tanulmányait Balassa Jenőnél 1920 körül végezte. Énekes bonviván volt

Budapesten és vidéken. 1930-tól 1940-ig kisebb helységeken lépett fel társulatával. 1940–1941-ben Békéscsabán, Kecskeméten, Munkácson, Makón és Veszprémben,

1941–1942-ben Győrben, Kecskeméten, 1942–1944. között Szombathelyen és Győrben volt színigazgató. 1945–1946-ban, illetve 1947 márciusától az évad végéig a pécsi színház élén állt. Társulatának műsorán Vaszary Gábor, Békeffi István, Lukácsi László, Rákosi Viktor, Eisemann Mihály, Erdélyi Mihály, Farkas Imre, Tolsztoj művei szerepeltek.

1941 szeptemberétől 1942 júniusáig Homokay Pál (1900–1969) állt a színház élén.

Homokay a Színiakadémia elvégzése után 1922-ben lépett a színi pályára. Állomásai voltak színészként és rendezőként 1924–1925-ben Szatmár, Nagyvárad, Arad, Temesvár 1933–1934-ben a Vígszínház, aztán a Bánky Róbert-féle Magyar Komédia stagione színház rendezője. 1936–1937-ben Kolozsvár, Újpest, 1938–1939-ben Szeged, 1940–1941-ben a Fővárosi Operettszínház, 1941–1949 között Pozsony, Kaposvár, Fiume színházaiban volt. 1950-ben a kaposvári Csiky Gergely Színház alapító tagja volt. Homokay társulata Herczeg Ferenc, Kodolányi János, Erdélyi Mihály, Eisemann Mihály, Buday Dénes, Fényes Szabolcs, Bókay János, Móricz, Szilágyi László műveit mutatta be.

1942 szeptemberétől 1943-ig Szűcs László (1898–1990) igazgatta a veszprémi színházat. Az első világháborúból hazatérve egy katonaszínészekből álló társulatban kezdte pályáját. 1919-től 1921-ig Pozsonyban, 1921–1922-ben Nyíregyházán játszott. Ezután Erdélyben 1922-től 1924-ig Fehér Imre társulatában, 1924–1925-ben Temesvárott, 1925–1926-ban Aradon, 1926–1927-ben Marosvásárhelyen szerepelt. 1927-ben Kolozsvárra szerződött, de kiutasították Romániából. 1928–1929-ben Ruszinszkóban színigazgató. 1929–1930-ban Debrecenben színész, 1931-től 1934-ig az Operaház magánénekes volt, s később rendszeresen vendégszerepelt itt. 1933–1934-ben a Király Színházba hívták vendégszerezni.

1936–1937-ben a Kamara Színházat vezette néhány hónapig. 1942-ben színigazgatói engedélyt kapott. 1942–1944 között Veszprémben, Sopronban, Makón, 1942–1945 között Székesfehérvárott, Nagykanizsán, 1943–1944-ben Cegléden, 1944-ben Újvidéken és Szolnokon tartott előadásokat. 1945-ben elhagyta az országot. Repertoárján Katona József, Erdélyi Mihály, Farkas Imre, Harsányi Zsolt, Barabás Pál, Lehár, Fényes Szabolcs, Herczeg Ferenc, Szilágyi László, Buday Dénes, Vaszary János, Sardou, Eisemann Mihály, Szirmai Albert művei szerepeltek.

Az 1944-es évad Balogh Lászlóé volt. Társulata vígjátékokat (*A pénz nem boldogít*, *Ballépés jobbra*) és operetteket (*Fekete Péter*, *Tabáni orgonák*, *Egy bolond pesti nyár*, *Huszárkisasszony*, *Aki mer az nyer*) játszott.

* * *

A Veszprémben játszott darabok címeit megfigyelve azt láthatjuk, hogy a 20. század fordulóján alapvető változás történt a vidéki színházak játékrendjében. Átrendeződött a fővárosi színházi struktúra, és ennek hatására módosult a vidéki repertoár is. „*Míg az 1880-as években a Nemzeti Színház bemutatói szolgáltak mintául, addig a magánszínházak megalapítása és az új műsorrétegek megjelenése azonnal hatással volt a vidéki színházi életre.*”³²

A Népszínház elvesztette szerepét és a népszínművek, a francia és az ezt másoló magyar operettek helyét a Magyar Színház és a Király Színház több százszor játszott műsordarabjai

(Bús Fekete László, Anday Ernő, Fodor László művei) foglalták el. Az operettek és a bohózatok mellett egyre kisebb tér maradt a drámai műveknek: a klasszikus tragédiáknak, színműveknek, vígjátékoknak és a nemzeti irodalom alkotásainak. Ez a tendencia Veszprémben is megfigyelhető. Míg az 1908–1909-es évadban 16 operettre 5 népszínmű bemutató, 7 magyar és 7 külföldi próza jutott, addig 1917-re az arány úgy változott, hogy 20 operett bemutatóra már csak 8 komoly műfajú darab és 3 bohózat jutott. Az 1943-as évadra az operett bemutatók száma 18, mellette egy népszínművet, 6 színjátékot és 4 mesedarabot mutattak be.

A népszínmű a korszakban végig jelen volt a vidéki repertoáron, azonban sokat veszített vonzerejéből. *„Kialakult az a nézet, amely szerint a népszínmű vasárnap délutáni és ünnepi műfaj, igazi élvezője a karzat közönsége.”*³³

Veszprémben az 1908–1909-es évadban még 5 bemutató képviselte a népszínmű műfaját. A leggyakrabban játszott népszínművek Tóth Ede: *Falu rossza*, Csepreghy Ferenc: *Sárga csikó*, *Piros bugyelláris*, Géczy István: *A gyimesi vadvirág*, Szigligeti Ede: *A cigány*. Az 1940-től 1944-ig tartó időszakban évente egy-egy népszínmű bemutató volt, 1941–1944-ben Lukácsi László: *Az asszony verve jó*, 1943-ban Csepreghy: *Piros bugyelláris*, 1944-ben Szigligeti: *A cigány* című művét mutatták be.

*„Az operettek túlsúlya valamennyi igazgató műsorán szembetűnő. A közönség majdnem kizárólag az ugrásszerűen tért hódított műfajt kedvelte. Az operett fogadtatása ennek ellenére sohasem volt pozitív a vidéki sajtóban – hiába a kitűnő zene, hiába tartják remek kikapcsolódásnak és időtöltésnek – a sikamlósságot, a kétértelmű dialógusokat nem bocsátják meg a kritikusok. Ráadásul operett-előadásokra fiatal leányok nem járhattak, ezzel csorbát szenvedett a színházba járás családi jellege.”*³⁴

Az operett volt a vezető műfaj Veszprémben is. Általában a műsor felét vagy több mint felét operettek tették ki. Főleg a két világháború alatt, 1914–1918 és 1939–1944 között szembetűnő az operettek túlsúlya. Ezekben az években az operetteken kívül a prózát csak néhány vígjáték és bohózat képviselte. A háborús időkben a zenés műfaj jó kikapcsolódásnak számított, pár órás menekülés volt a szomorú időkben.

Az operettek változáson mentek át az 1908–1944 között eltelt időszakban. Az 1920-as évek végéig kizárólag Kálmán Imre, Lehár Ferenc, Jacobi Viktor, Strauss, Schubert, Bernhard Buchbinder, Fall Leo, Hervé, Zeller muzsikájának tapsolhatott a közönség. Az operettek szövegekönyvét német-osztrák írók írták, az operettek általában külföldi témájúak voltak.

Az 1930-as évek elejétől egyre több magyar témájú és magyar írók által létrehozott operett került színre. Megjelentek Szirmai Albert, Eisemann Mihály, Erdélyi Mihály, Fényes Szabolcs, Buday Dénes, Farkas Imre, Martos Ferenc művei, amelyek már magyar helyszínen magyar témákat dolgoztak fel. Ezek a magyar témájú operettek lassan kiszorították a régi klasszikus operetteket a színpadról és az 1944-es évadban Veszprémben a „régii” operetteket csak Strauss *Cigánybáró* című műve képviselte.

*„A drámai műsor alakulását is alapvetően a fővárosi magánszínházak határozták meg. A francia színműirodalom ismert és agyonjátszott 19. századi műveit (A kaméliás hölgy, Fedora, A vasgyáros, Vájljunk el!) csakhamar felváltották a bohózatok és azok a színjátékok – elsősorban Henry Bernstein és epigonjainak színművei –, amelyek drámai probléma nélkül, kizárólag a közönség tapsaiért íródtak.”*³⁵

A klasszikus magyar művek előadásai és a magyar nemzeti drámák (Madách Imre: *Az ember tragédiája*, Katona József: *Bánk bán* és Vörösmarty Mihály: *Csongor és Tünde* című műve) egyre jobban háttérbe szorultak. Leggyakrabban megnyitó díszelőadáson vagy más ünnepi alkalomkor tűzték műsorra ezeket. A klasszikus műfajt Veszprémben Shakespeare: *Hamlet*, *Rómeó és Júlia*, *Othello* illetve Molière: *Tartuffe* című művei képviselték. Általában évadonként egyet-egyet tűztek belőle műsorra az igazgatók. „*A kortárs dráma irodalom a 20. századtól kezdve egyre nagyobb tért hódított magának a vidéki társulatok műsorán.*”³⁶ Veszprémben is szép számban játszották Gárdonyi Géza: *A bor*, *Annuska*, Földes Imre: *A császár katonái*, Herczeg Ferenc: *Ocskay brigadéros*, Gyurkovics leányok, Molnár Ferenc: *Doktor úr*, *A testőr*, Bíró Lajos: *Sárga liliom* című műveit.

„*A 20. századi repertoárokból csak elvétve találkozunk az adott társulat színészeinek és igazgatójának műveivel, fordításaival, s olyan előadásokkal, amelyeket éveken át játszottak. A színtársulatok egyéni, hosszú évek alatt kialakított repertoárja helyébe az évadonként változó országos repertoár lépett. A színgazgatóknak nem volt más feladata, minthogy a fővárosihoz hasonló színvonalon vigye színre az újdonságokat.*”³⁷

A korabeli sajtó rendszeresen foglalkozott a színházi eseményekkel. Részletesen leírták az előadott darabok tartalmát, jellemezték a színészek játékát. Sokszor előfordult, hogy a kritikusok szerint a gyenge darabot csak a színészek jó játéka tette elfogadhatóvá. A kritikusok sokszor fanyalogtak a sok operettbemutatón, és azon, hogy az operettek bemutatóira megtelt a színház, míg más darabok előadásain szinte üres volt a nézőtér. A nézők érdeklődésének hiánya állandó téma maradt, de okát ők sem tudták megállapítani. A színészek játékával általában elégedettek voltak a kritikusok, néha hiányolták az illúziót. (Pl. Ha a színész felment a színpadra, ami szobát ábrázolt, nem vette le a kalapját.) A vidéki színikritika inkább csak reklámcélokat szolgált. Nem is voltak felkészülve, hogy komolyabb elemzést adjanak.

A színház igazgatói voltak:

Nádasdy József	1908
Mezei Béla	1909–1911, 1914
Dr. Patek Béle	1911 szeptember–1912 szeptember, 1915
Szalkai Lajos	1912 szeptember–1913
Fodor Oszkár	1916–1919
Betlen-Bruckner László	1919 szeptember–1920
Andor Zsigmond	1920–1921
Alapi Nándor	1921 szeptember–1923
Faragó Sándor	1923 szeptember–1927
Miklósy Imre	1928–1930
Kiss Árpád	1931–1932
Sziklay Jenő	1933
Károlyi János	1934–1939

Inke Rezső	1940
Szalay Károly	1941
Homokay Pál	1941 szeptember–1942
Szűcs László	1942 szeptember–1942
Balogh László	1944

BIBLIOGRÁFIA

- Magyar Színházművészeti Lexikon. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
- Színházművészeti Lexikon. Budapest, Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézet, 1931.
- Veszprém (Megyeháza-Színház-Múzeum). Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára, Budapest, Kartográfiai Vállalat, 1990.
- Színházépítés Veszprémben 1908–1988. Veszprém, Veszprém Megyei Tanács V.B. Művelődésügyi osztálya, 1988.
- Veszprém. Budapest, Panoráma Könyvkiadó, 1973.
- A veszprémi színház felavatási ünnepélye. 1909. évi január 10-én a Veszprémi Színpártoló Egyesület díszközgyűlése alkalmából, Veszprém, Pósa Endre könyvnyomdája, 1909.
- Hungler József (1988): Veszprém településtörténete. Veszprém, Eötvös Károly Megyei Könyvtár.
- Dornyai Béla (1927): Veszprém és környéke részletes kalauza. Budapest, Túristaság és Alpinizmus kiadása.
- Gajdó Tamás: Vállalkozók (?) – tulajdonosok (?) – mecénások(?). Előadás Székesfehérváron 2000. I. 21-én. Gépelt kézirat.
- Gajdó Tamás: A színikerületi rendszer konszolidációja. A Magyar Színháztörténet 1873–1920 című kézikönyv gépelt kézírata.
- Órsi Ágnes (1997): Veszprém country in the heart of Central Europe. Budapest.
- Veszprémi Hírlap 1908–1944
- Veszprémi Napló 1904–1917
- Veszprémi Újság 1910–1911
- Veszprém megyei Újság 1911–1919
- Tanácsi és Közgyűlési Jegyzőkönyv 1908–1944, VeML
- A Veszprémi Színpártoló Egyesület iratai 1905–1921 XIV. 6/b, VeML
- Polgármesteri iratok 1902. VeML
- Szabályrendelet Veszprém v. t. városban rendezendő nyilvános mulatságok, hangversenyek stb. engedélyezésére és az engedélyek után fizetendő díjak tárgyában VeML
- Veszprémi színlapok – Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tár színlaptára, Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, Történeti dokumentumtára – Legújabbkori gyűjtemény.
- Fotók — Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tár fotótára, Laczkó Dezső Múzeum Veszprém Történeti dokumentumtára – Legújabbkori gyűjtemény.

JEGYZETEK

- ¹ Veszprém (Megyeháza-Színház-Múzeum). Tájak, Korok, Múzeumok kiskönyvtára, Bp., Kartográfiai Vállalat, 1990. 7. p.
- ² Színházépítés Veszprémben 1908–1988. Veszprém, Veszprém Megyei Tanács V.B. Művelődésügyi osztálya, 1988. 48. p.
- ³ Színházépítés Veszprémben 1908–1988. Veszprém, Veszprém Megyei Tanács V.B. Művelődésügyi osztálya, 1988. 43. p.

- 4 VeML
- 5 Polgármesteri iratok 1902. VeML
- 6 A veszprémi színház felavatási ünnepélye. Veszprém, Pósa Endre könyvnyomdája, 1909. 10. p.
- 7 Veszprém (Megyeháza-Színház-Múzeum). Tájak, Korok, Múzeumok kiskönyvtára. Bp., Kartográfiai Vállalat 1990. 7. p.
- 8 A Veszprémi Színpartoló Egyesület iratai, 1905–1921, XIV. 6/b. VeML
- 9 A veszprémi színház felavatási ünnepélye. Veszprém, Pósa Endre könyvnyomdája, 1909. 16. p.
- 10 A veszprémi színház felavatási ünnepélye. Veszprém, Pósa Endre könyvnyomdája, Veszprém, 1909. 17. p.
- 11 Veszprém (Megyeháza-Színház-Múzeum). Tájak, Korok, Múzeumok kiskönyvtára, Bp., Kartográfiai Vállalat 1990. 6. p.
- 12 A veszprémi színház felavatási ünnepélye. Veszprém, Pósa Endre könyvnyomdája, 1909. 18. p.
- 13 Uo. 18. p.
- 14 Egyesület levelezése és gazdasági iratai 1908., XIV. 6/b. VeML
- 15 Egyesületi és gazdasági iratok 1914. XIV. 6/b. VeML
- 16 Színházépítés Veszprémben 1908-1988. Veszprém, Veszprémi Tanács, V.B. Művelődési osztálya, 1988. 23. p.
- 17 Veszprém (Megyeháza-Színház-Múzeum). Tájak, Korok, Múzeumok kiskönyvtára, Bp., Kartográfiai Vállalat, 1990. 7. p.
- 18 Uo. 8. p.
- 19 Veszprémi színház felavatási ünnepélye. Veszprém, Pósa Endre könyvnyomdája, Veszprém, 1909. 19. p.
- 20 Egyesület levelezése és gazdasági iratai 1908. XIV. 6/b. VeML
- 21 Veszprémi színház felavatási ünnepélye. Veszprém, Pósa Endre könyvnyomdája, Veszprém, 1909. 25. p.
- 22 Uo. 22. p.
- 23 Tanácsi- és Közgyűlési Jegyzőkönyvek 1908–1921. VeML
- 24 Egyesületi Közgyűlés 1918. XIV. 6/b, VeML
- 25 Uo.
- 26 Tanácsi- és Közgyűlési Jegyzőkönyvek 1908–1921. VeML
- 27 Egyesületi Közgyűlés 1921. február 22. XIV. 6/b, VeML
- 28 Gajdó Tamás: Vállalkozók (?) – tulajdonosok (?) – mecénások (?). Előadás Székesfehérváron 2000. I. 21.-én, gépelt kézirat 1. p.
- 29 Szabályrendelet Veszprém v.t.városban rendezendő nyilvános mulatságok, hangversenyek stb. engedélyezésére és az engedélyek után fizetendő díjak tárgyában. - VeML.
- 30 Gajdó Tamás: Vállalkozók (?) - tulajdonosok (?) - mecénások (?). Előadás Székesfehérváron 2000. I. 21.-én, Gépelt kézirat 3. p.
- 31 Veszprém. Budapest, Panoráma Könyvkiadó, 1973. 109. p.
- 32 Gajdó Tamás: A színikerületi rendszer konszolidációja. A Magyar Színháztörténet 1873-1920 című kézikönyv gépelt kézírata, 16. p.
- 33 Gajdó Tamás: A színikerületi rendszer konszolidációja. A Magyar Színháztörténet 1873-1920 című kézikönyv gépelt kézírata. 17. p.
- 34 Uo. 17. p.
- 35 Uo. 18. p.
- 36 Uo. 19. p.
- 37 Gajdó Tamás: A színikerületi rendszer konszolidációja. A Magyar Színháztörténet 1873–1920 című kézikönyv gépelt kézírata. 23. p.

A tradíciót kialakító és a tartalmi megújulást vállaló Veszprémi Takarékpénztár

HORVÁTH ELVIRA

EURÓPÁBAN A TAKARÉKOSSÁG intézményesített formájának alap gondolata az 1794–1815 közötti években fogalmazódott meg. Ez az a kor, amikor koncentrálták a banktőkét, létrejött a fináncoligarchia, a finánctóke. Külföldön bankok alakultak, különböző országokban terjeszkedtek, s nálunk is. Az Osztrák Nemzeti Bank váltópénztára 1818 óta működött Budán. Egy évtizeddel később az Első Osztrák Takarékpénztár is megnyitotta hivatalait Magyarországon.

A hazai pénzügyintézetek a XIX. század elején a bécsi pénzületről függtek, saját tőkepiacunk kialakulatlan volt. Egyszerre jellemezte a tőkefelesleg és a tőkehiány. Ez a pénzügyi életvitel vezetett ahhoz a felismeréshez, hogy összpontosítani és stabilizálni kell a tőkeáramlást. Ezért foglalkoztak a nagyobb tőkék mellett a kis tőkék mozgásának szabályozásával is. Létrejöttek az e célt szolgáló pénzüintézetek.

Ebben a korban a bankokban választmány működött és tevékenységi körüket a leszámítolási, letéti, giro, kölcsön- és előlegüzletek tették ki. A takarékpénztárak sajátos rendszerben működtek. Döntéshozó testületük a közgyűlés volt. Aktív üzletkörükbe tartozott a főként ingatlanokra nyújtott kölcsön, a passzív üzletet a takaréketét gyűjtése jelentette. 1840-re ez a különbség fokozatosan csökkent, végül megszűnt, s mindkét intézet foglalkozott jelzáloghitelezéssel.

A magyarországi takarékpénztárak és bankok történetében a kezdetet az 1835-ben alakult Brassói Általános Takarékpénztár jelentette, amelyet 1840-ben a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egylet és az Aradi Takarékpénztár követett. 1841-ben kapta meg szabadságát a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank. Gróf Széchenyi István javaslatára 1844-ben alakult takarékpénztár Esztergomban, Győrött és Kőszegen. 1845-ben több város követte: Komárom, Miskolc, Nagykanizsa, Pécs, Szeged, Székesfehérvár és Veszprém.

Veszprém mezőváros volt annak ellenére, hogy természetföldrajzi körülményei miatt a mezőgazdaság fejlesztésére alkalmatlan volt, fellendülés inkább az ipar területén mutatkozott reálisabbnak. Ugyanakkor megindult a polgárosodás. Egyesületek, egyletek, körök kezdték meg működésüket. Ide települt az Első Magyar Biztosító Társaság veszprémi főügynöksége, a Turul Biztosító Intézet, amelyeket mások is követtek. Mivel a város fejlődését biztosítani kellett, városi, nemesi, alapítványi, hadi-, közkar-, letéteményi pénztárak alakultak egyedi céllal. Tevékenységük nem volt összehangolt.

A takarékpénztár alapításának elvét Mustos János ügyvéd hozta magával Sopronból. A veszprémi polgárok elfogadták alap gondolatát, és 1845. augusztus 15-én 86 alapító részvényessel és a részvényekből származó alaptőkével megalakították a Veszprémi

RÉSZVÉNYSZÁM **03152**

1845

RÉSZVÉNY

HUSZONÖT **25** PENGŐRŐL

MELYNEK ALAPJÁN A

**VESZPRÉMI ÉS MEGYEI
TAKARÉKPÉNZTÁR**

*ezen részvény bemutatójának mindazokat
a jogokat biztosítja, amelyek a társaság alap-
szabályai értelmében a részvényeseket megilletik.*

KELT VESZPRÉMBEN. 1932. ÉVI MÁJUS HÓ 5-IK NAPJÁN.

J. Ovári Ferenc
A RÉSZVÉNYTÁRSASÁG ELNÖKE.

Szilágyi István
AZ IGAZGATÓSÁG ELNÖKE.

ÜGYVEZŐ IGAZGATÓ.

POSZTER, NY. BUDAPEST.

Takarékpénztárát. Céljuk a takarékoság eszméjének népszerűsítése, a kisebb vagyon tervszerű megtakarítása és bekapcsolása a pénzügyi vérkeringésbe, s ezzel a lakosok életszínvonalának emelése volt. Hivatalos működésüket 1846. január 1-jén kezdték meg az alapító tőke növelését követően. 53 §-ból álló alapszabályt készítettek. Kis létszámú intézetként kezdték tevékenységüket, és ezt kezdettől fogva példaértékűen végezték. Az első igazgató Ferenczy György, segédigazgató Ruttner János, jegyző és titoknok Mustos János volt. Mellettük dolgozott ifj. Végh István könyvvivő és Wurda Manó pénztárnok. Az intézet felelős vezetője az elnök-igazgató volt: a 100 évet meghaladó működésük alatt mindössze hárman, Ferenczi Károly, dr. Óvári Ferenc és dr. Iklódy-Szabó János. Legközvetlenebb munkatársaik az igazgatók, többek közt Koller Sándor, Hack Ferenc, dr. Sári János voltak. Munkájukat az igazgatótanácson kívül 24 tagú választmány, 15 tagú segédválasztmány és egy ügyvéd segítette. Döntéseik szakszerűek, meggondoltak, az élethez alkalmazkodóak, de főleg etikusak voltak. Működési területük kezdetben a városra és környékére korlátozódott, de hatókörük hamarosan kiterjedt a szomszédos 10 megyére és 9 szabad királyi városra, végül az ország egész területére, később még az országon kívülre is. A szervezeti felépítés, az üzletpolitika az ország többi intézetével megegyezett. Kapcsolataik az ügyfelekkel, magánszemélyekkel és intézményekkel egyaránt a bizalmon, a tiszteleten alapultak. Minden dolgozójuktól megkívták, hogy hűséggel, becsülettel, szeretettel, emellett nagy szerénységgel képviseljük az intézetet ügyfeleikkel szemben. Természetesen munkajogi és szociális szempontból az intézet gondoskodott dolgozóiról.

Foglalkoztak részvények kibocsátásával, forgalmazásával, 1852-től ingatlanügyekkel is. Reprezentatív székházukat komoly tereprendezést követően 1853-ra építették fel a Rákóczi tér és Sziklay János utca sarkán. (Ma Óváros tér.) Romantikus stílusú épületének bejárata a térről nyílik, felette vaskorlátos erkély díszíti. A teret leaszfaltozták, járdák készültek, csatornáztak, és városépítészeti szempontból a völgybe vezető lépcső mellé kőkorlátot építettek. Az épülettel szemben egy márványkút, fasor és terasszal ellátott vendéglő volt. Az intézet erkélyét szónoklatra használva több ízben tartottak itt misét, ünnepélyt, városi rendezvényt. A hivatalos órákat 1856-ban vezették be, és ez évtől kezdve napi biztosokat alkalmaztak az ügyek intézésére. Az értékpapírok kezelésével 1860-ban egészítették ki tevékenységüket. A nyugdíj tőkét 1865-től különítették el, és a dolgozók tagjai maradhattak a Takarékpénztárak és Bankok Országos Nyugdíjpénztárának, de 1878-ban önálló nyugdíjalapot és szabályzatot hoztak létre. Forgalmukat 1858-ig pengő forint pénzben, 1859-től osztrák forint értékben számították. Munkájukhoz tartozott még a folyószámla kezelése, óvadék vagy kezességvállalás ellenében a fedezetre folyósított hitel. Foglalkoztak váltókifizetéssel, átutalással, lombard-üzlettel, valutázással, letétek és okmányok őrzésével, váltóra, betétre, csődtömegre vonatkozó leszámítolással, üzleteltek részvényekkel, kötvényeket sorsoltak ki. Működésük körébe tartott a telekparcellázás, ingatlanok építése, vásárlása, kezelése, árverése, árusítása, bérbeadása. Bérházakkal, egyéb bérbe adható felszereléssel, balatoni üdülőkkel rendelkeztek. Anyagi segítség mellett szakmai tanácsokkal látták el az építkezéseket, az ipart, a kereskedelmet, az oktatást, a művészetet, a szociális intézményeket. Nevükhöz fűződik a város első idegenforgalmi hivatalának berendezése, beindítása és a tűztorony első zenélő szerkezete. Ebből 12 órákor a Himnusz hallatszott. Segítették a fejlődést szolgáló kezdeményezéseket mint a vasút, a

katonai repülőtér és a 8-as műút építését, a villamosítást, a csatornását, a fa- és a porcelánipart. Sajtótermékeket és szakkönyveket szerkesztettek, forgalmaztak.

Minden tranzakciójuk megfelelt a kor bankügyi szabályainak. Folyamatosan alakították ki kapcsolataikat a különböző nemzetgazdasági ágazatokkal és a többi pénzintézettel.

A történelmi, társadalmi események erős hatást gyakoroltak a pénzügyi életre. Ausztriában liberális császári hatalom uralkodott. Hazánkban a polgárosodás képviselői gróf Széchenyi István vezetésével felléptek a haladást segítő gazdasági és társadalmi reformokért. A polgári demokratikus forradalmak felgyorsították az ipari forradalmat. A polgárság számottevő gazdasági befolyáshoz jutott. Nálunk a polgárosodásnak a polgárosodni kívánó nemesek és értelmiségiek progresszív rétege volt a vezető ereje. Az 1848–49-es szabadságharc fellendülést ígért, de ez csak átmeneti lett. Kossuth Lajos pénzügyminiszter szerződést kötött a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankkal 12,5 millió forintnyi bankjegy kibocsátására. Az Osztrák Nemzeti Bank nem fogadta el fizetőszeközül, nem osztotta meg monopoljogát. A Kossuth-bankokat meg kellett semmisíteni. Így a pénzügyben csak 1855-től figyelhető meg élénkülés. 1864-től működött a Pesti Áru- és Értéktőzsdé, és ebben az évben alakult az Első Magyar Iparbank. 1865-ben megnyílt a Budapesti Kereskedelmi és Iparbank. Az iparbankok üzletfilozófiája Crédit Mobilier-típusú volt. Csak rövidlejáratú hitelekbe fektették tőkéjüket.

1867-ben a kiegyezés lényeges változást hozott. Szellemi atyja és megalkuvás nélküli szószólója Deák Ferenc volt, akit számos családi és társadalmi kötelék kapcsol Veszprémhez. Korabeli irodalmi és sajtókezdő írásbeli emlékek tanuskodik Deák Ferenc és Veszprém kapcsolatáról. Ausztriával a reálunió közös vámot és a pénzügyek közös intézését jelentette. Jogilag és gazdasági téren rendezte Ausztria és Magyarország, valamint a csatolt területek viszonyát, lényegében korlátok között, de visszaállította Magyarország önállóságát.

Az évtized fordulójára válság alakult ki, ami megmaradt 1873 után is. Vesztéséget inkább a bankok éltek át. A takarékpénztárakra a válság azért nem hatott erős mértékben, mert távol tartották maguktól a spekulatív tranzakciókat. 1873-ban országunkban 122 bank és 298 takarékpénztár működött.

A kiegyezést követő állami, jogi, gazdasági és pénzügyi strukturális változások hatására Magyarország pénzügyi élete fellendült. Az 1875 évi kereskedelmi törvényt a hitelélet liberális szabályozása jellemezte. Innovációk sora kísérte a további működést. A pénznemek gyakori változása többletmunkát okozott a Veszprémi Takarékpénztárnak is, de az intézet szelleméhez, vállalatához szilárdan ragaszkodva mindez túlélte. A politikai megszorítások is csupán akadályt jelentettek, de nem vezettek megszűnéshez. Vállalták több biztosítótársaság képviselőit. Az 1863-as, az 1866-os és az 1873-as válságok és az 1878-as tömeges betétkivételek miatt céljuk a felszínen maradás lett.

A helyi sikereket követve a városban a válság alatt és ezután is alakult pénzintézet. 1867-ben a Veszprémi Segélyegylet mint szövetkezet, 1889-ben Perényi Antal elnök vezetésével a Veszprémi Hitelszövetkezet alakultak meg. 1892-ben dr. Rédey Gyula ügyvéd és társai megalapították a Szabadság tér 9. székhelyű (már lebontott épület) Veszprém megyei Takarékpénztár Részvénytársaságot. 1911-ben dr. Rainprecht Antal és társai megalapították a város első bankintézetét, a Közgazdasági Bank és Takarékpénztár Rt-t.

(Ányos u. 13.) Rövid időn belül követte az MNB helyi fiókja. Beindulásáig a Veszprémi Takarékpénztár volt a mellékhelye.

Az I. világháború alatt a Veszprémi Takarékpénztár a zavartalanság biztosítására törekedett. Az eseményeket követve felgyorsították az ügyek intézését. A kiadásait a szociális terhekhez igazították. A lakások, boltok bérleti díját és az ügyvédi díjat emelték. Biztosítékul elfogadtak élet- és hadikölcsönkötvényeket, tehermentesítettek, a kölcsönökre hosszabb lejáratot, kevesebb kamatot állapítottak meg. Közben segítettek a veszprémi cementgyár és a Balatonalmádi Vöröskő Kitermelő Rt. létesítését, a veszprémi Kötő- és Szövőgyár kölcsönére kezességet vállaltak. Az ingatlanárusítások és a részvényátírások azt eredményezték, hogy vidéki és külföldi ügyfelek száma növekedett. Megsokszorozódtak a hagyatéki ügyek. 1917-ben a jövedelem felosztásában előnyt élveztek a háború károsította kiadások és az iskolák, egyletek, egyesületek és az egészségügy igényei. 1918 októberében a hazatérő katonákat segítő bizottság kérésére 10 ezer K-t különítettek el háborús jótékony adományokra. Az 1915–18-as éveket korpótlék és nyugdíj szempontjából kétszeresen számították. Családi pótlékot a gyermekeken kívül a feleség után is fizettek. Drágasági pótlékot vezettek be. Ez a törzsfizetés és korpótlék 50 %-át jelentette.

A háborút követő évek eseményei szintén változatosak voltak. A két világháború között az intézet igyekezett megtartani az üzleti életben annyira kívánatos harmóniát, békességet és nyugalmat. De ez a nyugalom csak egy évig tartott, mert a rövid életű Tanácsköztársaság eseményei gátló hatással voltak az intézet működésére. A posta nem vett fel pénzküldeményt. Akadt a dolgozók között, aki ezredparancsnokságot vállalt, és ezt kihasználva kényszerítették a dolgozókat körülbelül másfél millió korona megszavazás nélküli átutalására különböző címekre. A Pénzügyi Központ nem méltányolta a szovjetpénz kényszerhasználatát, az egészet vissza kellett fizetniük. A munkaügyet nehezítette a kommunista üzemek miatti eltávolítások, elhalálozások, felmondások, letartóztatások.

A Veszprémi Takarékpénztár, a Veszprém megyei Takarékpénztár és a Kereskedelmi Bank és Takarékpénztár Rt. 1919. december 29-én megállapodást kötöttek egymással. Ezt 1921-ben módosították. Ez év márciusában dr. Óvári Ferenc elnök-igazgató még bizakodott: „megértő lélekkel, s közös munkával munkálkodjunk az intézet felvirágoztatásán”. Az önkéntes alapon létrehozott megállapodást három év után a Kereskedelmi Bank és Takarékpénztár Rt. 1922-ben felmondta. A Veszprémi Takarékpénztár módosította a nyugdíj rendszerét, majd csatlakozott az Országos Nyugdíjpénztárhoz. 1924-ben Genfben aláírták a Magyarország pénzügyi helyreállításáról szóló jegyzőkönyvet. A 250 millió aranykorona kölcsön felvétele után javult hazánk pénzügyi élete. Dr. Sári János ügyvezető igazgató idején pedig a működés újbóli megalapozásán dolgoztak. Céljük az volt, hogy emberiség, rend és pontosság uralkodjon az ügyvitel terén. Terjedőben volt a modern banktechnika. Megvalósítása átalakításokat kívánt. A városban elsőként kapcsolódtak be a postatakarékpénz kezelésébe. Az inflációt világgazdasági fellendülés követte. Azonban a defláció következtében számos pénzintézet fizetéseképtelenné vált.

1929-ben a veszprémi két takarékpénztár fúzióra lépett. A Veszprém megyei Takarékpénztár a kezdeményezést azzal indokolta, hogy a kettő együtt az egész Dunántúl egyik erkölcsileg legnagyobb súlyú és legtőkeerősebb intézete lehetne. A nagyobb tőke nagyobb bizalmat és hitellehetőséget jelent. Üzletkörük is bővült.

A város 1931-ben hozta létre a Takarékosági Bizottságot, hogy szabályrendeletileg kizárhassák a monopolizálást. Eközben a takarékpénztár új néven, új alapszabállyal és nyugdíj szabályzattal működött. Változás történt a pénznemben. A koronát felváltotta a pengő. A világméretű dekonjunktúra hatására Magyarországon a tőkepiaci zilált állapotok stabilizációja érdekében 1931-ben bankzárlatot vezetett be a pénzügyi kormányzat. Élénkülés csak 1933-ban kezdődött, de, hogy ezzel lépést tarthassanak, még 1934-et is a takarékoság jellemezte. Hitelfolyósításkor az új kormányrendelethez és a győri Kerületi Kereskedelmi és Iparoskamarához kellett alkalmazkodniuk, mert hozzájuk tartozott Veszprém. Az 1936-os legjelentősebb tranzakciójuk a Balatonfüred és Vidéke Takarékpénztár részvénytöbbségének megszerzése volt. Ezzel a reorganizációval elősegítették a balatoni kultuszt, sikerrel foglalkoztak a Bakony és Balaton érdekeinek összeegyeztetésével, az idegenforgalommal. 1940-ben az évi tiszta jövedelem csekély mértékben, de emelkedett. A városban vízvezeték-szereléssel, villanyóra-felszereléssel és 1940–1944 között óvóhelyek készítésével foglalkoztak.

A tőkehiány 1941-től rohamosan nőtt. 1942-ben bevezették a szelektív hitelpolitikát, előnyben részesítették a hadiipari kiadásokat. 1945 második felében újra megkezdődött a hitelfolyósítás. Kiemelten kezelték a vetőmagvásárlást, a háborús károk helyreállítását, a textil- és az építőipart, a bányászatot. 1946 januártól bevezették az adópengőt, mely rövid idő alatt elvesztette fizető értékét. Helyét a törtarany és a dollár vette át, de beindult a természetes cserekereskedelem is. A forintot 1946. augusztus 1-jén vezették be. Az átváltás árfolyama szerint 1 Ft 400000 quadrillió pengővel és 200 millió adópengővel volt egyenlő. A Magyar Nemzeti Bank teljesen elvesztette függetlenségét, mert a pártok a gazdasághoz és a politikához hasonlóan paritásos elv alapján irányították. A pénzintézetek már a tényleges államosítás előtt is úgynevezett államosított állapotot mutattak. Megjelent a fekete piac. S bár külföldről jelentős tőke áramlott be, az nem volt képes pótolni a fedezet nélküli államépítés következtében kialakult tőkehiányt. A kiutat a szovjet típusú gazdasági modell kritika nélküli átültetésében vélték megtalálni. Ez a modell végül az ország teljes gazdaságának, így a történelmileg kialakult pénzintézeti rendszerek totális államosításához vezetett.

A II. világháború után eredeti ötletként hozták létre székházuk áruosztályát, mert akkor ezt igényelte a város élete. Jelentős célt szolgált a raktár, a forgalmazás nagybani beszerzési áron. A takarékpénztárak egyesülése óta a Szabadság téri épület is a Veszprémi Takarékpénztár volt. Emeleti részét 1938. május 1-től 1944. április 30-ig a Magyar Királyi Kincstár nevében bérbe adták a székesfehérvári II. csendőr kerületi parancsnokságnak a Veszprémben állomásozó csendőrosztály és gazdasági hivatala ellátása céljára. A Veszprém-egyházmegyei Alapítványi Pénztár is beolvadt a Veszprémi Takarékpénztárba. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy önállóságukat az ország takarékpénztáraihoz viszonyítva aránylag hosszabb ideig megtartották, s csak az országos rendelet vetett véget működésüknek. 1948-ban állami rendeletre egyesült a Székesfehérvári és Fejér megyei Takarékpénztár a Közép- Dunántúli Takarékpénztárral, végül beolvadtak a budapesti Pénzügyi Központba.

Így szűnt meg a város egyesületi joga működött takarékpénztára. Helyette vállalati szervezetben működő intézeti struktúra vette át a pénzügyi feladatokat.

Báró Horning Károly veszprémi püspök összeállításában az 1912-ben megjelent „Veszprém múltja és jelene” című kiadvány VIII. Közgazdasági élet című fejezetében ez olvasható: „Bármely ország pénzügyi hű tükre azon ország vagyoni állapotának, termelőképességének, stagnációjának vagy fejlődésének... A legrégebb pénzintézete városunknak, sőt majdnem az egész Dunántúlnak a Veszprémi Takarékpénztár.” Ezt dr. Óvári Ferenc írta, akit 1909-ben választottak Veszprém díszpolgárává.

FORRÁSMUNKÁK

1. Emlékkönyv a Veszprémi Takarékpénztár 50 éves fennállásának ünneplésére. Kiadja a Veszprémi Takarékpénztár Igazgatósága, 1896. 20 p.
2. VeML. IV. 1/b. Veszprém Vármegyei Közgyűlések iratai. A Takarékpénztár alapszabályai 2176/1845.
3. VeML. XI. 203. VPTP iratai 1871–1949-ig.
4. Veszprémi Hírlap, 1896–1942.
5. Veszprémvármegye, 1934–1943.

KÖZLEMÉNYEK

Iskolatörténeti Gyűjtemény Veszprémben

A VESZPRÉMI DÓZSA GYÖRGY ÁLTALÁNOS ISKOLA országosan is jelentős nagyságú iskolatörténeti gyűjteménnyel rendelkezik. Több mint 6000 emléket őriznek a tárlók, a szekrények, az albumok és a termék falai.

Hogyan jött létre a gyűjtemény?

A gyűjtemény mindenféle központi támogatás nélkül a Dózsa György Általános Iskola hathatós támogatásával létesült. Előbb egy, majd még két helyiséget biztosított a kiállítás részére. A más épületekből felszedett műanyag padlózatot házilag a fűtő és áldozatkész pedagógusok segítségével leraktuk. Ugyancsak házilag készített hegesztő segítségével készült el sajátkezűleg a 6 soros vasszerkezetű falipolc, melyen a több száz darabos tankönyv-gyűjteményt tároljuk.

Kiselejtezett ebédlőasztalok lábazata szolgált a tárlók elkészítéséhez. Ezekhez szintén az iskola adott segítséget, szakmunkást és anyagot is. Több év alatt készült el a 48 üveges tároló asztal. Sok társadalmi munka eredményeként helyreállítottunk egy régi 4 ajtós, faragott oszlopos fizika szekrényt, egy, a 20-as évekből való faerzetmintásan festett iskolai szekrényt, egy 1939-ből való katedrát és a régi elemi iskolából származó 2 személyes deszkapadot. A helyiségek megfelelő világítással való ellátása és kimeszelése szintén iskolai segítséggel, továbbá egykori tanítványok önzetlen munkája árán teremtődött meg. Ekkor már bekapcsolódott a GAMESZ is. Megtakarításaiból, továbbá jóindulatú és szorgalmas mesteremberek munkájából sikerült elfogadhatóvá tenni a kiállítóhelyiségeket.

Rengeteg munka volt ez, mégis csak másodlagos, hiszen a lényegét a kiállítandó oktatási emlékek gyűjtése, megszerzése jelentette. Ezek a régiségek három forrásból álltak össze. Elsősorban az iskola által megőrzött régiségekből. Selejtezések után nem került a MÉH-be a régi könyv, hanem szekrények mélyében, padláson, pincében megőrződött egy részük. A második csoport egyes pedagógusok gyűjtőszennvedélye során kialakult kis magángyűjteményekből került ide. Az önzetlen, segítőkész pedagógusok odaajándékozták féltve őrzött, életmunkájuk során összegyűjtött tárgyukat.

1989-ben egy termet nyitottunk meg. Pedagógusok, szülők, nagyszülők, egykori és mostani tanítványok, látogatók és idegenek, nyugdíjasok és fiatalok egyaránt segíteni akartak és segítettek a gyűjtésben. 156 ajándékozonak őrizzük a nevét a múzeumunk kis előterében. De számos ajándékozó van, akik névtelenül adták egyszerű iskolai emléküket, hogy gazdagítsák a gyűjteményt.

A második és a harmadik terem a millectenáriumi tiszteletére ünnepélyesen nyílt meg 1996-ban.

A szerteágazó gyűjtőmunka jellemzéseként említem meg, hogy Brassóból, Újvidékről, Luzemből, vagy belföldön Debrecenből, Tiszadobról is van néhány emlékün. Az áldozatkészség, a múlt megőrzésének fontossága élt a tantestület számos tagjában, amikor önzetlenül részt vettek az anyag gyűjtésében. Tiszteletet érdemelnek ezért valamennyien.

Könyvek

Külön tárlóban szemlélhetők azok a könyvek, melyek a magyar iskolapedagógia sarokkövei valamely ok miatt, és a gyűjteményünkbe kerülhettek.

Öt évvel halála után – 1675-ben – Brassóban adták ki latin és magyar nyelven *Comenius: Orbis sensualium pictus* c. művét. 150 ismeretkör rövid összefoglalása ez a munka. Minden ismeretkört egy-egy fametszet illusztrál. (Hasonmás.)

Az 1736-ban Vittembergában megjelent *Biblia* Torkos József előszavával olvasható. Bél Mátyásnak 1717-es fordítása ez, mely „Görög Textusnak kútfejéből úgy fordítaná magyar nyelvre az Új Testamentumot, hogy punctumról punctumra minden versecskék a Szent Léleknek értelmével megegyezzenek.”

A hitoktatás a magyar közoktatásban kezdetektől fontos tantárgy volt.

Hármas Kis-Tükör

Ez a könyv a következőket „tükrözi” (tartalmazza):

1. A szent históriának rövid summája

2. Magyarország kis tükre (földabrosszal = térképpel)

3. Erdély kis tükre

Az első 1771-ben Losontzi István munkája nyomán került kiadásra. 1868-ig 71 kiadást ért meg. Közben az új kiadók változtatták, bővítették. Ez Trattner Károlynak a kiadványa 1849–50-ből.

Pápay Sámuel: A magyar irodalom története. Veszprém, 1808.

„Továbbá már Sz. István Királyunk alatt több Oskolát is állítottak országunkban... holott a Hitnek ágazatára, éneklésre, írásra, olvasásra tanítottak a' Magyar ifjúság.” (Hasonmás).

Edvi Illés Pál: Első oktatásra szolgáló kézikönyv

1837-ben Budán jelent meg. Tartalmazza az Arany ABC-t, mely versbe szedi az erkölcsi szabályokat: „A” Amit nem kívánsz magadnak,
Te se tedd embertársadnak.

A Kalauzoló beszéd az oskola tanítókhöz című fejezetben módszertani, nevelési kérdésekben tesz javaslatokat. Például: „Büntetés kiosztásában lépcsőnkénti odább haladást...” javasol.

Tarczay Lajos: Természettan az alkalmazott mathézissel egyesülve

1838-ban Veszprémben adták ki. A szerző Petőfi Sándort is oktatta Pápán. Ez a mű Petőfi könyvtárában is megvolt.

Zsaskovszky Ferenc: Manuále musico liturgicum 1853

Ez a karénekes kézikönyv egységesítő mintákat ad az egyházi szertartások énekes részeihez (antifona, rezponzorium, processiones, missa solemnis, benedictio, passio, motetta, vespera).

Bezerédj Amália: Flóri 1840. (Hasonmás.) Flóri kislánya volt a szerzőnek. Az ő oktató-sára írta a könyvet. ABC-vel, olvasógyakorlatokkal, imádságokkal, közmondásokkal, játékokkal és mesékkel kezdődik. De később a háziállatokról, növényekről, madarokról, Európa vizeiről, fővárosairól szól a könyv, majd Ázsia, Afrika, Amerika is szóba kerül. A könyv számos kottát is tartalmaz. E szerző szervezte meg hazánkban az első vidéki óvodát.

Elemi népiskola

Tankönyvgyűjteménye 1896-tól 1939-ig mutatja be a különféle kiadványokat. 1926-ban, 1932-ben és 1941-ben megjelent tantervei a népiskola célkitűzéseit és tananyagát tartalmazzák.

Az 1901 és 1939 között kiadott vezérkönyvekből olvasható, hogy ennek az iskola-rendszernek az alapja a hazafias nevelésen és a vallásos erkölcsön nyugszik. Pedagógiája központjában az érdeklődés, az érzelem és a képzelet felkeltése áll. Tevékenységre, életszerűsége és hasznosságra neveli a gyerekeket. A derűs, változatos, színes, intenzív óravezetést kívánja meg a tanítóktól.

A szakmai újságok közül a Néptanítók Lapja 1889. évfolyama, a Magyar Ünnepe, a Gyakorlati Pedagógia néhány száma látható.

A korabeli kinevezések, oklevelek, esküszöveg, igazoló okiratok, segédkönyvek, pénzek az első és a második világháborúból és fogságból küldött levelezőlapok, cselédkönyv a múlt történéseit jelenítik meg. Tollgyűjteménye, palatáblái, analfabéta tanfolyamok könyvei egy érdekes közoktatási korszakra emlékeztetnek. Szülődmunkák bemutató tervei és kész kézimunkák is példázzák a gyakorlati életre való felkészítést.

Általános iskola

Az általános iskolák tankönyveinek első kiadásai 1946 és 1948 között külsejükben és tartalmukban is a háború utáni koalíciós idők új magyar demokráciájának reménységei. Az Országos Köznevelési Tanács alaposan megfontolt pályázati kiírásai alapján a legjobb pedagógusok készítették őket. Ennek ellenére 1949 szeptemberében új könyvekkel kezdték az általános iskolát a tanulók. Ortutay Gyula kultuszminister a könyvek átvételekor többek között ezt mondja a vörös csillaggal ellátott könyvekről: „Új szellem hatja át a tankönyveket. Szocialista hazafiságra, modern természettudományos szemléletre fogják tanítani az ifjúságot az élenjáró tudomány, a marxizmus-leninizmus szellemében.”

A gyűjtemény a kort tükrözi. A tankönyveket az Országos Neveléstudományi Intézet ellenőrzése mellett készítik az Országos Köznevelési Tanács helyett. A tankönyv-gyűjtemény az 1946 és 1989 között megjelent könyvek egy jelentős részét tartalmazza.

A rendtartások és tantervek, útmutatók gyűjteménye érdekes tantárgypedagógiai és korszemléleti dokumentum is. Például az 1950-es Rendtartásban olvasható, hogy a tanító a falujából vasárnap is csak akkor távozatott el, ha az igazgatójának bejelentette. Az 1950-es számtan tantervi kiegészítő jelzi, hogy a tanár elsőszámú feladata számtan órán is, hogy küzdjön a „klerikális reakció ellen”.

A Szocialista Nevelés Könyvtára kötetei és Makarenko összes munkái is a kort idézik. A gyűjteményt a pedagógus kitüntetések bemutatása színesíti.

A kísérleti tankönyvek a pedagógiai élet változásának a csiráit mutatják be. Például a matematika bevezetése az általános iskolában a kísérleti tankönyvek megjelenésével kezdődött. A korábbi számtan, geometria és algebra tananyag kibővítésére hatalmas erőfeszítéseket tettek a 70-es években. A matematikai logika, a halmazok, a függvények, sorozatok, a kombinatorika, a valószínűségszámítás, a matematikai statisztika módszeres feldolgozását tartalmazzák ezek a könyvek első osztálytól nyolcadikig.

Középiskolák

Elsősorban a veszprémi középiskolák emlékei láthatók a gyűjtemény e részében. Az Angolkisasszonyok Intézetének története a jubileumi évkönyvben olvasható. Régi tablóképek, egyenruha hímzése, a Kék Madár énekkarának emlékei, tankönyvek, füzetek, sapkajelvények láthatók. A leporellók az intézet külső és belső részeit mutatják be.

A piaristák intézetének története az évkönyvgyűjteményben kísérhető nyomon. 1891-től az 1948-as államosításig őrizzük az évkönyveket csaknem hiánytalanul. Latin és görög nyelvtankönyvei, más tankönyvei a 20-as és a 30-as évekből fogalmat adnak az olvasónak a korabeli oktatás színvonaláról. Diákkönyvtári könyvek, érettségire felkészülést segítő összefoglaló kiadványok, sapkajelvény és sok más is felidézi az egyházi középiskola életét.

Tankönyvek, közös értesítők, más kiadványok mutatják be a felső kereskedelmi iskolát és a két polgári iskolát is.

Hittan- és imakönyv-gyűjtemény

A hittudomány tanítását szolgáló elemi és középiskolai könyvek tanítják, hogy a magyar közoktatásban kezdetektől kötelező volt a hitoktatás és fontos szerepet játszott a valláserkölcse a tanítványok életében. Az 1700-as években Pesten a gót betűvel nyomtatott imakönyv történelmi levegőjű. Érdekes a versbe szedett Újszövetség, melyet sok metszet díszít. Pázmány Péter imakönyvének 19. századi kiadása és a gyermek imakönyvek is különlegesek. A protestáns imakönyvek, a zoltáros könyv szintén korjellemző különlegességek. A valláserkölcson nyugvó oktatás ajánlásai, melyet 1692-ben találtak Baltimoreban a Szent Pál-templomban, ma is figyelemre méltóak.

Ifjúsági mozgalmak

A cserkészek törvényeit, a mozgalom emlékeit, könyveket, igazolványokat, a gödöllői dzsembori albumát láthatjuk a tárlókban. Az Erdélyben is egykor virágzó cserkészmozgalom néhány emléke, valamint a cserkészek újságja, a Zászlónk szintén figyelemre méltó.

A leventemozgalom törvényeit is olvashatjuk. Ebből következtethető, hogy a levente szó nem csak testi derékséget jelent, hanem az erkölcsösség magasfokú megvalósítását is feltételezi. Igazolványok, a háborúban elhurcolt leventék történetének könyvei is érdekesek.

Az úttörőélet törvényei a megalakulástól a megszűnésig megtalálhatók. Csapatnaplók, fényképek, a csapatok és a veszprémi úttörők felsőörsi táborának és a mozgalom országos dokumentumai is láthatók.

Ifjúságvédelem

A veszprémi gyermekvédelem kialakulását egy kiadvány mutatja be. Magyarország első gyermekvárosa létrehozójának, a méltatlanul elfelejtett dr. Ádám Zsigmondnak a pedagógiai, szervező és alkotó munkája szellemi emlékeit is itt láthatjuk.

Forradalom 1956-ban

Két tárló mutatja be a korabeli újságokat, röpcédulákat, a tanulók által viselt jelvényt, az iskola ideiglenes címerét, a nemzeti érzésű pedagógusok által titokban terjesztett költeményt. A mártír Brusznay Árpád tanárnak és Császár József egykori veszprémi tanulóknak állít emléket egy tárló.

Pedagógusok irodalmi és tudományos munkái

Mintegy 80 könyv reprezentálja a veszprémi óvónők, tanítók, tanárok irodalmi vagy tudományos munkásságát.

Tablók, képek oklevelek

Az iskola volt tanítványainak tablóit és csoportképeit itt őrizzük. A sportélet és sportversenyek serlegei, díszoklevelei dekoratívan borítják a falakat. Hatalmas fotóalbumok tartalmazzák az iskola legkiválóbb sportolói képeit és eredményeiket. Láthatók érdekességek is: az 1948-as államosításkor készült tantestületi csoportkép Veszprémben, 1947-ben készült tabló a pápai tanítóképzős „néptanítók” utolsó osztályáról, 1908-ban

készült tablókép a Veszprémi Kegyesrendi Főgimnázium érettségiző tanulóiról, az Angolkisasszonyok Intézetében 1943-ban érettségizett Felső Kereskedelmi növendékeinek tablóképe, az Angolkisasszonyok Tanítóképzőjében 1929-ben oklevelet kapott növendékek tablóképe, a Veszprémi Állami Líceum 1949-ben érettségizett növendékeinek a tablóképe, a Veszprémi Állami Tanítóképző 1949-ben végzett utolsó évfolyamának tablóképe.

Kuriózum az a viaszpecsétés oklevél, melyet Kertészné Kruzsllyák Anna úrhölgynek, állami tanítónőnek adtak 1911-ben Abaújszántón „kiváló, buzgó és sikeres” működéséért, melyet „a magyar nemzeti közművelődés szolgálatában” kifejtett.

Énekkar, énekkutatás, hangszergyűjtemény

Látható az iskola énekkarának 40 aranyoklevele, az énekkar 40 évének a története, újságban megjelent híradások, műsorfüzetek, 25 év hangzó anyaga a fontosabb fellépésekről, hanglemezzel, melyen az iskola énekkara énekel, továbbá 20 rádiós szereplése magánújságon, illetve CD-n.

Az énekkutatás fejlődése a „középtanodai” tankönyvtől napjainkig, az Angolkisasszonyok Kék Madár kórusának emlékei, a Városi Vegyeskar, a Liszt Kórus, az Állami Zenede, a Zeneművészeti Szakközépiskola történetének dokumentumai is helyet kaptak.

Technikaeszköz-gyűjtemény

Ide tartoznak az iskola volt audiovizuális eszközei: 8 és 16 mm-es film-, diafilm-, diapozitív-vetítők, lemezjátszók, rádiók, fényképezőgépek, fizikai szertári eszközök stb.

Ifjúsági könyvek

Diákkönyvtári könyvek, vallásos, regényes, kalandos ifjúsági szórakoztató kiadványok, gyermekújságok idézik a 1920-as, 1930-as esztendőket. A leltárkönyvben 6241 darab tárgy szerepel, az irattár 336 iratot őriz.

Kiadványaink

1992 Jubileumi évkönyv jelent meg a Dózsa György Általános Iskola (volt Szent István Elemi Népiskola) történetéről.

2000 Iskolatörténeti kalauz címmel adalékok jelentek meg a gyűjtemény kiállításához. Sorozatot indítottunk Tanítók, tanárok címmel, melyben a város emlékezetes nevelőinek életét írjuk meg:

2000 In memoriam Helyes László (1914–1981)

2003 In memoriam Bálint Péter, Horváth Gyula, Kováts Zsigmond, Mohos Zoltán, Tantó István

2004 In memoriam dr. Előd István (1912–1990)

A gyűjtemény nincs bejegyezve, nincs költségvetése, társadalmi munkában működik. Előre történő bejelentésre szívesen fogad csoportokat és egyéneket is.

Köszönetet mondunk a gyűjteményt befogadó és azt minden tőle telhető módon támogató Dózsa György Általános Iskola igazgatójának, vezetőinek, nevelőinek, valamint alkalmi szponzorainknak, akik nélkül e gyűjtemény nem jöhetett volna létre.

Azt ajánljuk a kedves olvasónak, tanítóknak, tanároknak, pedagógusjelölteknek és más érdeklődőknek, hogy tekintsék meg a Gyűjteményt!

KOVÁTS SÁNDOR

Megújult a Koma-kút

AZ ÁSATÁSOK TANÚSÁGAI SZERINT Veszprém lakóinak elődei is források közelében telepedtek le. A mai Csermák-lépcső kezdeténél találjuk az ősi Koma-kutat jelző kávéját.

Már a XIII. század második felében a Vártól „ezer lépésnyire” délnyugatra is feltűnik egy városrész, melynek Szentmiklós-szeg a neve. Ennek a központja a Koma-kút (a későbbi Koma-kút) és a dombon álló Szent Miklós-templom volt. Ekkor a többi városrész a Sédtől északra alakult ki és félkörben övezte a Várat.

A város úthálózatának váza az országos és környéki utakhoz igazodott. Távolsági jelentőségével kiemelkedett az Esztergom, majd a Buda felől az ország délnyugati bel- és külföldi kapcsolatait szolgáló, a Nagyvázsónynál a tengerpart és Itália felé elágazó nagyút. A Veszprém környéki nagyutak és országutak e helyen a Dunántúl legsűrűbb úthálózatát alkották. A Szent Miklós temploma alatti Hosszú völgyből a Vár nagykapujához vezető főút a Vár nyugati oldalán, a Hosszú utcában (ma Jókai utca) folytatódott. Külön út vezetett a Koma-kúttól dél felé, Fajszra.

Századokon át így a távolsági szekérforgalom itató- és pihenőhelyeként szerepelt a Koma-kút. A Csermák-lépcső helyén meredek kaptatóval lehetett elérni a vázsónyi országutat. A kapaszkodót csak az 1780-as években, a Koma-kúti laktanya (ma a helyén a Rendelőintézet áll) felépítésekor váltották ki a mostani József Attila utca íves emelkedőjével. Itt alakult ki a XVIII. században a veszprémi római katolikus püspökség uradalmi központja a püspöki jószágkormányzósággal (ma megyei könyvtár) és a Belső-Püspökkerttel (ma a Színházkert a Ranolder térig) is. A lépcső túloldalán lévő színészház elődje a Napvendéglő volt, amelynek nagytermében játszottak az 1810-es évektől a Veszprémben szereplő színtársulatok.

Valószínű, hogy a Koma-kút nevét a Koma családtól kapta. A kút már szerepel a legrégebbi időkről szóló okmányokban. Az 1271-ben keltezett, s a veszprémi káptalan által az Ayka nemzetségnek kiadott bizonyáglevél a Koma forrásról tesz említést. Egy másik, 1293-ban, a tihanyi konvent által kiállított okmány hasonlóképpen „Koma-kuta”-ról emlékezik meg. Ekkor a forráskutunknak kifolyója volt és az Ördög-árokba folyt a vize.

Ha figyelembe vesszük, hogy a tótvázsónyi határban lévő, híres vadászóhely, Billege falu felé vezető országút a kút mellett húzódott, bizonyosnak tekinthető, hogy a Koma-kutat már akkor is nemcsak a veszprémiek, hanem a nagyközönség, az utazók, a szentmiklós-szegi iparosok és kereskedők is használhatták. A kutat a város saját költségén tartatta karban. 1779-ben a kút mellé egy 16 láb hosszú és 2 láb széles vályút készítették. (Ez 480 cm hosszú és 60 cm széles lehetett.)

A XIX. század közepén a néphagyomány őseink keresztelőhelyének tartotta a Koma-kutat, ahol vízbemártással kereszteltek.

Érdekes színfoltja a Koma-kút történetének a Vetési Albert püspököt követő ifj. Vitéz János veszprémi püspök (1489–1499) idejéből származó tudósítás. Ebből arról értesülünk,

hogy Vitéz János pártfogoltja volt egy időben a kalandor életű költő, Girolamo Balbi, akivel Rómában ismerkedett meg. A püspök meghívására Balbi 1493 telén Sümegen és Veszprémben vendégeskedett. A vendéglátásért háláját az 1494-ben Bécsben megjelent verseskötetében róta le. Ebben a kötetben több vers is szól a veszprémi tartózkodásáról és a püspök környezetében élvezett szellemi időöltéséről. Ebből azt is megtudhatjuk, hogy a művelt társaság ott együtt olvasta az ókori szerzőket az akkori költők műveivel. Így Janus Pannoniust vagy Firmicus Maternust – az ókori népszerű asztrológiai kézikönyv szerzőjét – is olvasták.

Balbi versében leír egy kutat, amelyet a püspök megújított, és ahol ezután a múzsák új otthonra letek. A víz egy ifjú vállán lévő megdöntött urnából ömlött a medencébe. A pontos leírás ráillik egy műalkotásra. Ilyen vízöntő szobrok az ókori Itália területén szép számmal kerültek elő. Vitéz János hozhatott ilyen magával Rómából, de lehetett ez egy antik mű másolata is. Az Aquarius/Vízöntő és Firmicus Maternus mindenképpen kapcsolatban voltak egymással. A kút körül Veszprémben is összejöhetett egy irodalomkedvelő társaság. Balbi leírása annyira tárgyyszerű, hogy valószínűsíthető e kút helyszínéül a Koma-kút.

1842-ben Szabó Antal megyei biztos és Jelenik Ferencz püspöki tisztartó a városi előljáróság engedelmével a kutat szivárványkúttá alakították át. A városi tanács felszólította őket, hogy „a közönséges utcán lévő és évszázadoktól fogva közös használatú” kútból szedessék ki a két szivattyút és az előbbi kútágast és a gémet állítsák helyre. A vízszállítás után magasabbra emeltették az alacsony kútkávát, mivel emiatt már több szerencsétlenség történt. Később láncos kúttá alakították. Az írások említik, hogy a Koma-kút olyan bővizű forrás volt, hogy soha nem apadt ki, ezért a kút környékét leköveztették és oldalfalait gyakran tataroztatták.

A XIX. század közepén a kút környékén régészeti feltárást végeztek. Erről az egykorú jelentés így számol be: „Az 1863. évi ásatás alkalmával a föld mostani színén két öllel alább találták meg a kút régi nagy faragott kövekből készült párkányát, – ezen alul egy másik, még sokkal régebbi párkány volt és van, melynek fája koromfekete és kőkemény –, a kőpárkány egyik darabjára bevésve ezen betűk találtak: Z.O.D.R.MC = 1100 – hogy a mostani, meglehetősen egyenes helyen völgy volt, mutatja az, hogy a kőpárkány alatti párkány északi, a város felüli darabjánál egy váju van fából, és még egészen ép a föld alatt, ami arra mutat, hogy a víznek kifolyni kellett, és hogy oda itatni jártak, s a kút körül 2–2 1/3 öl (1 öl = 1,989 cm) mélységben tölgyfa törzsek és gyökerek találtak és falmaradványok, pedig mostan azon völgytől, mellyel összekötve lehetett, legalább három öllel magasabban fekszik.”

Megállapíthatjuk, hogy a hegy lábánál lévő kút valaha jóval a mai szint alatt volt. 1893-ban 6,23 méter mély volt és 4,45 méter víz volt benne 22,7 méterrel a Séd szintje fölött. A régi Koma-kút vize olyan jó hírnévnek örvendett, hogy a veszprémiek azt tartották: aki egyszer ezen kút vizéből iszik, annak vissza kell jönnie Veszprémbe. Az őstölgyesben fekvő kúthoz jártak itatni a pásztorok is. Diszes építmény lehetett rajta – a betű és szám-töredékekből következően – valószínűen az építető nevével és a létesítés dátumával.

A vízvezeték veszprémi kiépítése után (1896) szűnt meg a Koma-kút vízvételi jelentősége. A XX. század elején még mellette kovácsműhelyről és beszálló vendégeket fogadó vendéglőről szólnak a krónikák. A 6–7 méter mély kutat az 1970-es években feltöltötték, majd lebetonozták, a Koma-kút helyét pedig jelképes kútkávéval jelölték meg.

2003 áprilisában a veszprémi Táncsics Szakközépiskola Műemléki Szakképzésért Alapítvány tanulói tisztították ki a kútból a szemetet Németh Tibor művezető irányításával. A SÉD-BAU KFT dolgozói – Edöcs Ottó ügyvezető igazgató vezetésével – építették meg a káva peremét, helyezték el a tájékoztató táblát és a Martinekék által adományozott díszes padot. A felújított zárórácsot és a kupolaszerű csigatartó szerkezetet Martinek Ferenc lakatosmester készítette el a fiával. A kút körüli díszburkolatot a Városi Önkormányzat Városüzemeltetési Irodája alakította ki. A Séd-Park Kertészeti KFT, a Kommunális Rt. és a Petőfi Színház Színészháza vezetői biztosították a felújítás feltételeit.

A felújított Koma-kutat Dióssy László, Veszprém Megyei Jogú Város polgármestere és Pál Béla, a Miniszterelnöki Hivatal turisztikai államtitkára, Veszprém országgyűlési képviselője avatták fel 2003. május elsején délelőtt.

Bízunk abban, hogy az önzetlen támogatók erőfeszítései eredményeként megvalósított felújítással az ősi Koma-kút teret látványosabbá és gazdagabbá tudtuk tenni.

BÁNDI LÁSZLÓ

Veszprémi hadtörténeti barangolások II.

Repülőképzés Veszprémben (1937–1944)

VESZPRÉM HADTÖRTÉNETÉBEN A REPÜLŐTÉR egyes korszakai példás feldolgozásán túl kevésbé ismert, hogy itt egykor intenzív repülőképzés zajlott. A jutasi reptéren állomásozott elsővonalbeli hadirepülő-alakulatok: bombázók és vadászrepülők mellett, kevés szó esik arról, hogy Veszprémnek milyen jelentős szerepe volt a Magyar Királyi Honvéd Légierő hajózó-utánpótlás képzésében.

Az elsőként létesült kiképzőegység, a Ju-86-os Átképző Iskola előzményei 1937 végére nyúlnak vissza, ami azt jelenti, hogy néhány hónap eltéréssel a repülőképzés kezdete majdnem egyidős a katonai repülés helyi történetével. Az újonnan alakult 3. bombázóezred – melynek repülőszázadai Tapolcán, Veszprémben és Pápán állomásoztak –, átfegyverzési koncepciója alapján a Légügyi Hivatal a veszprémi repülőteret jelölte ki átképzési helyszínnek, ahol az új géptípusra, a Junkers Ju-86-os kétmotoros bombázóra kapott kiképzést az ezred hajózó állománya.

Az első három darab kétkormányos oktatógép 1937 decemberében landolt a jutasi leszállópályán, amelyeket német pilóták repültek le egyenesen a dessauai Junkers Művekből. Ezzel a három repülőgéppel indult be 1938 januárjában az átképzés Dóczy Lóránd hadműszaki-törzskari százados parancsnoksága alatt, aki később a ferihegyi RKI, a Repülő Kísérleti Intézet parancsnoka lett, a háború végén mint alezredes. A 3/3. bombázószázad helyben szolgáló növendékei mellett, egymást váltó turnusokban érkeztek Tapolcáról és Pápáról az átképzés hajózók, elsősorban repülőgépvezetők, de hajózó-rádiósok és hajózó szerelő-lövészek is.

Ahaderőfejlesztési, ún. Győri program részeként, április folyamán megérkezett az ezred öt századához a századonkénti nyolc Ju-86-os, és az intenzív kiképzőmunka eredményeként már mindegyikhez rendelkezésre állt a gépenkénti négyfős személyzet. Ezáltal a tapolcai majd 1939-től a veszprémi központú bombázóezred a magyar légierő legütőképesebb alakulatainak sorába lépett. Egyidejűleg a Ju-86-os Átképző Iskola jogutód nélkül megszűnt, a további kiképzés és gyakorlás az egyes repülőszázadok békerepülőterein folytatódott. Ezt követően 1941 nyaráig nem állomásozott Veszprémben repülőképző csapattest.

1941 júniusában, az időközben 4. hadrendi számot kapott veszprémi nehézbombázó ezred bekapcsolódva a Szovjetunió elleni háborúba, a keleti frontra települt, ahonnan e szervezeti formában az egyes századok többé nem kerültek vissza anyareptereikre. Ez év nyaratól a budapesti székhelyű Repülő kiképzőandár Harckiképző ezredének 1. Bombázókiképző osztálya vette birtokba a Veszprém-jutasi repülőteret. A kiképzőosztály két kiképző bombázószázadból állt, amelyeknek zavartalan műszaki hátterét a Bombázókiképző repülő üzemi alcsoport biztosította. A két repülőszázadon belül a nappali, ho-

rizontális bombázóoktatás folyt Ju-86-os és olasz gyártású Caproni Ca-135-ös típusú kétmotoros kiképzőgépeken. Ez az alakulat egészen 1943 végéig Veszprémbe tevékenykedett. 1942-ben a 2. század átalakult zuhanóbombázó kiképzőszázaddá, ahol a növendékeket a frontszolgálatból kivont Junkers Ju-87 A és Ju-87 B Stuka típusokon oktatták a zuhanó bombavetésre valamint légiharcászatra.

Ősztől a Kassai Repülő Akadémia II. évfolyama Veszprémbe települt és itt végezték a tanévet. Kiképzésük során az akadémiai növendékek repülték a teljes veszprémi gépparkot: a Fiat CR-32, CR-42, Arado Ar-96, Focke Wulf FW-58, Caproni Ca-135 és Ju-86 típusokat egyaránt. A gyakorlórepülésekre főként a veszprémi kifutópályáról szálltak fel, de már használták az épülőfélben levő szentkirályszabadjai repülőteret is.

A Bombázókiképző osztály repülő üzemi alcsoportja az Akadémia műszaki szolgálatát is ellátta.

1943-ban ugyanezek a repülőcsapatok ideiglenesen kiegészültek egy harci alakulattal. Rövid időre Veszprémbe települt az 1. Bombázóosztály 1. és 2. százada a parancsnoki rajjal, továbbá saját üzemi csoporttal. Itteni szolgálati idejük alatt alárendeltségükbe tartozott a 4. Repülésbiztosító híradószakasz. A bombázóosztály következő állomáshelye Szeged lett.

Az év érdekessége volt egy valódi színfolt Veszprém hadtörténetében. Egy tanév időtartamra a Jutasi Kinizsi Pál Csapat Tiszthelyettesképző Iskolának létrejött egy repülő altiszti százada, melynek állományát Szombathelytől, Tapolcán és Pápán át Debrecenig minden reptérről toborozták. E különleges alakulat egyedi jellegét mutatta, hogy szemlejjoggal a légierő parancsnoka, az 1. Repülő Hadosztályparancsnokság és a Repülő Kiképződandár parancsnoka rendelkezett felette.

1944 elején a közelgő és várhatóan súlyos következményekkel járó Magyarország elleni légiháborút számításba véve, a repülő kiképzés befejeződött a veszprémi reptéren, melynek új lakói a honi légvédelem fő erejét adó 101/I. Puma vadászrepülő osztály kezdetben három századának katonái lettek, mely új fejezetet nyitott Veszprém repüléstörténetében.

IRODALOM

- Hangodi László* (2001): A magyar királyi 4. honvéd nehézbombázó-repülőezred rövid története (1936–1942). In.: *Tanulmányok a XIX–XX. századi történelemből*. ELTE BTK Budapest.
- Hangodi László* (2003): A magyar királyi honvéd 4/I. nehézbombázó osztály története 1936–1942. In.: *Hadtörténelmi Közlemények* 1. sz.
- M. Szabó Miklós* (1991): *A Magyar Királyi Honvéd Légierő 1938–1945*. Budapest.
- Veress D. Csaba* (1980): Veszprém megye és a Szövetséges Hatalmak stratégiai légitámadásai a második világháborúban. In.: *A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei* 15.

ADATKÖZLŐK

- Aradi Gyula rep. őrmester (Szombathely, 1991.)
Arató Ernő rep. őrmester (Tapolca, 1985.)
Dér Ferenc rep. őrmester (Gógánfa, 1991.)
Ihász Imre rep. őrmester (Tapolca, 1985.)
Kiss Antal rep. őrmester (Tapolca 1986., 1991.)

Kovács Béla rep. őrzetető (Tapolca, 1991.)
Kovács Ferenc rep. szakaszvezető (Tapolca 1991, 2001, 2003.)
Nagy József rep. őrmester (Tapolca 1985, 1995, 1996.)
Ternyei József rep. törzsőrmester (Szombathely, 1991.)
Török Andor rep. hadapród őrmester (Tapolca, 1991.)
Tulipán Ernő rep. őrmester (Tapolca 1985, 1991.)
Varga Lajos rep. főtörzsőrmester (Devecser, 1991.)

HANGODI LÁSZLÓ

MEGEMLÉKEZÉS

Kartal Béla főorvos emlékezete

ISMÉT ELMENT EGY VESZPRÉMI ORVOS, aki nemcsak gyógyított, hanem lelkesen és eredményesen foglalkozott az entomológiával is (az állatoknak a rovarokat tanulmányozó ágával). A 2005. április 24-én bekövetkezett halála fájdalmas veszteség munkatársai és volt betegei számára is.

Jászberényen született 1936. augusztus 17-én. Apja dr. Kartal (Kraft) Béla agrármérnök, édesanyja Fazekas Mária tanítónő volt.

A pápai Türr István Gimnáziumban érettségizett 1955-ben, majd a Szegedi Orvostudományi Egyetem Orvosi Karán 1961-ben szerzett általános orvosi diplomát cum laude minősítéssel. Az egyetem által felkínált állást elfogadva a II. számú Belgyógyászati Klinika gyakornokává nevezték ki. 1966-ban belgyógyász szakorvosi képesítést szerzett, s ezt követően osztályvezető-tanársegédi minőségben látta el a klinikán a gyógyító-oktató-kísérletes feladatokat 1968. február 29-ig. (Ez utóbbit főként gastroenterológiai vonatkozásban dr. Földi Mihály és dr. Varró Vince professzorok munkaközösségében.)

1968–1982 között az Orosházi Rendelőintézet igazgatója, az 1975-ös integráció után az egyesített intézetek igazgatóhelyettese, a belgyógyászati szakrendelés vezetője. 1982. június 1-jétől a Veszprém Megyei Kórház-Rendelőintézet járóbetegellátását irányító főigazgató helyettese lett. Egyidejűleg megbízták a megyei táppénzfelügyelő szakfőorvosi teendők ellátásával is. A rendszerváltás után az 1990-es átszervezés az addigi intézményi

vezetést megváltoztatta, azóta osztályvezető főorvosi minőségben látta el a szakellátás irányítását nyugdíjbameneteléig, 1997. december 31-ig.

Szerény ember volt, önmagáról alig, baráti körben is csak keveset beszélt. Igazán fontosnak a munkáját tartotta és nyitott szívvel, őszintén segített a hozzáfordulókon. Szabadidejében az európai nappali lepkék tanulmányozásával és gyűjtésével foglalkozott. Lepkegyűjteménye számottevő. Egyik létrehozója és aktív tagja volt a dr. Insperger Antal ügyvezető kórházigazgató által 1991-ben létrehozott Csolnoky Ferenc Emlékbizottságnak.

Kitüntetései: Kiváló Munkáért (1986), Közbiztonsági Érem arany fokozata (1987), Magyar Köztársaság Csillagrendje (1989).

Hogya György

VESZPRÉMI KÖNYVEK

Typis Számmerianis : A Számmer nyomdászcsalád története és a nyomtatványok bibliográfiája, 1794–1920 / Frigyk Katalin. – Székesfehérvár: Fejér Megyei Múzeumok Igazg., 2003. – 1–3. köt. – Értékes kiadvánnyal gazdagodott Veszprém helytörténeti irodalma. A háromkötetes mű ugyan Székesfehérváron, a Fejér Megyei Múzeumok Igazgatósága kiadásában jelent meg, sőt, a szerzője ennek a múzeumnak a könyvtárosa, ám jelentős veszprémi vonatkozásai vannak. Frigyk Katalin a Számmer nyomdászcsalád történetét mutatja be, s közzé teszi a nyomda veszprémi, fehérvári és zalaegerszegi kiadványainak jegyzékét.

A Számmer nyomdászcsalád ősei a 18. században, hasonlóan más nyomdászdinasztiákhoz, Németországból érkeztek hazánkba. Szakmai tudásukkal, szorgalmukkal évtizedeken keresztül segítették a magyar művelődés, az irodalom, az iskoláztatás fejlődését.

1794-ben kezdte meg a nyomtatást Számmer Mihály Streibig József veszprémi műhelyében, amely ez évtől már a tulajdonába került, 1803-tól pedig Fehérváron is nyomdát alapított. Az apáról fiúra, sőt, nem egyszer az özvegyen maradt feleségre hagyományozódott nyomda Veszprémben és Fehérváron is virágzóan működött. (Rövid ideig, 1830–1836-ig még Zalaegerszegen is dolgoztak.)

A 19. század elején országos jelentőségű kiadványok készültek a veszprémi Számmer nyomdában, pl. Pápay Sámuel nyelvészeti és irodalomtörténeti művei (1807, 1808), a nyelvújítási mozgalom fontos dokumentumai, a Mondolat (Somogyi Gedeon, Szentgyörgyi József 1813), majd a Kazinczy és Szemere által közreadott Felelet a Mondolatra című művére a viszontválasz, az Értekezés a magyar verselés módjáról és fordításokról (1819) ugyancsak Somogyi Gedeon tollából. Szintén a Számmer nyomdában látott napvilágot Horváth János veszprémi kanonok szerkesztésében 1820 és 1824 között évi négy kötetben az Egyházi Értekezések és Tudósítások. A folyóiratnak fontos szerepe volt a magyar nyelvű teológiai irodalom kialakításában és terjesztésében.

Frigyk Katalin háromkötetes munkájának első részében a család történetét dolgozza fel nemzedékről nemzedékre haladva. Végigköveti a családbeli nyomdász mesterek és három özvegyen maradt feleség kitaró munkálkodását. Alapos történeti és levéltári kutatások elvégzése után eltérő álláspontokat ismertet, adatokat pontosít, egymásra épülő nyomdász történeti művek megállapításait elemzi. Bőséges jegyzettel (985 tételes jegyzet mellékel a szerző) ellátva tárja elénk a Számmerek generációinak a történetét.

A családtörténetet tekinthetjük a nagy munka bevezetőjének (de önálló műnek is), hiszen ezen kívül a szerző közreadja, amire kevés nyomdászattörténész vállalkozik, csaknem tízéves kutatómunkájának eredményeként a 4943 tételes bibliográfiáját is, amelyben a Számmer-nyomdák termékeit regisztrálja 1794-től 1920-ig. A hatalmas munkát talán az inspirálta, hogy a székesfehérvári Szent István Király Múzeum jelentős gyűjteménnyel rendelkezik a helyi nyomdák munkáiból. Ennek a gyűjteménynek a kialakítása már a 20. század eleje óta tart.

Maga a szerző, mint múzeumi könyvtáros, 1994-ben rendezett egy kiállítást, s összeállított egy kiállítási katalógust *A Szammer-nyomda története* címmel.

Az anyaggyűjtés a Szent István Király Múzeumban kezdődött, majd más könyvtári és levéltári gyűjteményekben folytatódott, a cenzori jelentések kutatásával, valamint kiegészült a Petrik-, Kiszlingstein-, Kozocsa-féle magyar könyvészetek, Szinnyi József életrajzi lexikonának kicédulázásával.

A 19. század első felében a Tudománytárban és a Tudományos Gyűjteményben megjelent kurrens bibliográfiák is segítséget nyújtottak, hasonlóképpen a korabeli nyomtatott katalógusok, valamint a nyomdászattörténeti dolgozatok.

A bibliográfia gyűjtőkörébe a gyászjelentések, a meghívók és az 1871 utáni számlák nem tartoztak bele.

Elsődleges rendezői elvnek az összeállító a formai szempontot választotta. A könyvek, füzetek, évkönyvek, aprónyomtatványok, hirdetések és folyóiratok az első kötetbe kerültek. A színlapok és a színházi plakátok alkotják a második nagy csoportot, illetve a bibliográfia második kötetét.

A formai rendezői elven belül földrajzi – Veszprémben, Zalaegerszegen, Székesfehérváron készült nyomtatványok –, ezen belül időrendi elrendezést alkalmazott a szerző. Az egy-egy évi tételek pedig betűrendben követik egymást. Az egyes tételek leírása részletező, amelyek a könyvek esetében, ha az lehetséges volt, autopszia alapján készültek. A címek, alcímek bármilyen szerzői minőségben szereplő személyek leírásánál az összeállító teljes mértékben ragaszkodott a könyvön szereplő formulához (rangok, titulusok, ajánlások meghagyásával) és az eredeti írásmódhoz. A bibliográfiai forrásból átvett címek esetére ez nem vonatkozik. A cenzori jelentések vagy más levéltári források alapján készült leírásoknál a cím szögletes zárójelbe került. A bibliográfiai leírásokat gondolatjellel elválasztva fontos megjegyzések követik. Ezek: a gyűjteményes művek tartalmának felsorolása, műfajmegjelölés, az illusztrációkra, a szerzőre, a nyomdatermék típusára vonatkozó közlések. A megjegyzések után a lelőhely következik, amelyből mindenkor csak egyet jelöl meg a szerző, lehetőleg fehérvári gyűjteményt. A lelőhelyet utalás követ(het)i a mű más kiadására, az előző vagy a következő kötetekre vonatkozóan. A bibliográfiai tételeket a forrásjegyzék zárja le, amelyben bibliográfiák, cenzori jelentések, a műre vonatkozó fontosabb irodalom stb. szerepelnek. Az első kötethez betűrendes személynév-mutató, gazdag irodalomjegyzék és részletes útmutató tartozik.

A bibliográfia második részét folyamatos számozással a színlapok és színházi plakátok 2623 tétele alkotja. Az anyaggyűjtés az Országos Széchényi Könyvtár, az Országos Színháztörténeti Múzeum és a Szent István Király Múzeum gyűjteményére terjedt ki. Néhány darab a veszprémi, a fehérvári levéltárból, illetve az anyaggyűjtés lezárása után a pápai Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményéből került (ez utóbbi pótlásként) feldolgozásra.

Az anyag elrendezése hasonló az első kötethez: Veszprém, Székesfehérvár, ezen belül időrend (a mindenkor működő nyomdász nevének kiemelésével), egy-egy éven belül pedig a színelőadások ideje, tehát egy szorosabb időrend.

A dokumentumok leírása kézbevitel alapján történt, az eredeti szövegekhez itt is szigorúan ragaszkodott a szerző. Megjegyzés és forrásmegjelölés itt kevés tételnél található. Lelőhelyként minden intézmény szerepel, ahol a nyomtatvány megtalálható.

A színházi kiadványokat regisztráló kötetben három mutató is található. A szerzői (közreműködői) névmutatóban a nevek kiegészítve, az álnevek feloldva szerepelnek. A nevek alatt a művek címeit felsorolja az összeállító, tételszámmra nem hivatkozik. A tétel-számmra utalás a betűrendes címmutatóban található meg. A címek után a szerző neve is szerepel zárójelben. Készült egy ún. művészek mutatója, amely színészek, rendezők, egyéb közreműködők társulatok, valamint az előadások színhelyének nevét tartalmazza.

A bibliográfia mindkét kötete logikusan, gondosan szerkesztett, könnyen használható. A szerző az útmutatókban megfogalmazott szerkesztési elveket mindvégig következetesen alkalmazta. A tartalmában és külső formájában is kiváló munka bizonyosan nélkülözhetetlen segédeszköze lesz a nyomdászattörténeti és helytörténeti kutatóknak.

KOLOZS BARNABÁSNÉ

ISKOLAI KIADVÁNYOK – A helyismereti–helytörténeti kiadványok között jelentősek a különféle iskolai kiadványok, nevezetesen a tanévi értesítők, az évfordulós, jubileumi évkönyvek valamint az oktatáshoz kapcsolódó szervezet- és intézménytörténetek. Ezek a végzett munkán, a diákokon és az ott tanító pedagógusokon keresztül egyaránt kötődnek az oktatási intézményhez és az annak helyet adó településhez. Veszprémben mindössze három középiskola ad ki rendszeresen iskolai értesítőt, évkönyvet, összefoglalva azokban az elmúlt tanév eseményeit. Az általános, közép- és szakiskolák többsége csak az alapításuk jeles évfordulóira jelentet meg esetenként jubileumi évkönyvet.

15 éves a Vetési Albert Gimnázium 1989–2004 [szerk. Tungli József] – Veszprém: Vetési Albert Gimnázium, 2004. – 102 p. – Az alapítás első évtizedében iskolai értesítőit évente rendszeresen megjelentető gimnázium a 10. évet követően jubileumi kötetet jelentetett meg, majd 2004-ben emlékezett az alapítás 15. évfordulójára. Az évkönyv tartalmazza az első tantestület névsorát és az alapító igazgató visszaemlékezését az első évekre, majd Meghatározó történések a 15 év alatt címmel egy igen rövidre fogott kronológia foglalja össze az eltelt időszak történéseit. Néhány volt vetései diák és pedagógus írása színesíti az évkönyvet. Összefoglalóan közlik a 15 esztendő kikutatott diákjainak és pedagógusainak névsorát. A versenyeredményeket 1999 szeptemberétől kezdődően adták meg tanévenkénti bontásban. Az évkönyv ezt követően az alapítás óta végzett osztályok osztályfőnökeit és névsorát adja közre, majd zárásként az aktuális pedagógus és osztály-névsorokat mutatják be az osztályok fényképeivel.

Padányi Schola Catholica 2002–2003 évkönyv [szerk. Borián Tibor, Gaál Richárd, Hordós Csaba] – Veszprém: Padányi Biró Márton Római Katolikus Gimnázium, Egészségügyi Szakközépiskola, Szakiskola és Általános Iskola, a Veszprémi Hittudományi Főiskola Gyakorlóiskolája, [2004] – 207 p. – Az intézet igazgatójának beköszöntője után részletes és fényképekkel illusztrált tanévi kronológiát olvashatunk a kiadványban, amit a 41 osztály fényképpel kiegészített névsora követ. Közreadják a teljes tantestületi névsort a tanított tantárgyak megjelölésével és megtaláljuk a munkakö-

zösségek tevékenységét összegző táblázatot is. Részletesen közlik osztálybontásban a tanévi versenyeredményeket. Az évkönyv több munkaközösség beszámolóját is tartalmazza. Pedagógus számol be a minőségbiztosítással kapcsolatos felmérésekről és azok eredményeiről. Az iskolai sport-, zenei élet és a cserkészlet is szerepel az évkönyvben. Hogy a diákélet se maradjon ki, a tanárok tanévi „aranyköpéseit” is felsorolják. A padányis évkönyvek évről évre rendszeresen közölnek értékes pedagógus publikációkat is. Ezúttal a matematika–fizika szakos Király László írta le gondolatait *Miért legyek én tisztességes?...* címmel. Szalai Lászlóné a Padányiban folyó nyolc évfolyamos gimnáziumi képzésről fejtette ki szemléletes diagramokkal is alátámasztott gondolatait. A szépirodalmat Sebő József képviselte, akinek Brusznai Árpád életét feldolgozó *Moirák* című drámájából olvashatunk egy részletet. A gondosan szerkesztett kötetet az örökre eltávozott fiatal pedagógusra, Tóthné Lukács Ágnesre emlékező nekrológ zárja.

150 év a Ranolder Intézettől a Padányi Iskoláig. A Padányi Schola Catholica 150 éves jubileumi évkönyve. [szerk. Gaál Richárd] – Veszprém: Padányi Biró Márton Római Katolikus Gimnázium, Egészségügyi Szakközépiskola, Szakiskola és Általános Iskola, a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola Gyakorlóiskolája, 2004. – 390 p. – A veszprémi Padányi Schola Catholica 2004 őszén ünnepelte az Irgalmas Nővérek Ranolder Intézete 1854-es alapításával kezdődött korszakot. Az évfordulóra megjelentett jubileumi évkönyv három, jól elkülöníthető részre tagozódik.

Az első rész az irgalmas rend és annak veszprémi iskolája (1854–1950). Tárgyalja az alapítást, a rend általános és magyarországi elterjedését, a felosztatást, majd az 1989-es újjászervezést. Az irgalmas rend gyógyító és nevelő munkáját segítő Hornig bíborosról és Rott Nándor püspökről sem feledkeznek meg a szerkesztők, közlik a munkásságukat is részletesen taglaló életrajzukat. A kötet legfontosabb része a veszprémi Irgalmas Nővérek Ranolder Intézete, vagy ahogyan magukat hívták, a Depaul Szent Vince Szeretet Leányai intézete alapítástól kezdődő történetének részletes ismertetése. A rend 1854-ben indította el veszprémi iskolájuk szervezését a Grazból érkezett tizenkét nővérrel. A rend Szent Anna térre (ma Ranolder tér) néző új iskolaépülete 1872-re készült el. Hornig bíboros folytatta az épületfejlesztést, 1892-re elkészült a mai Virág Benedek utcai szárny. Közben nyilvános polgári iskola lett a zárdaiskolából. 1929-re felépült a Szegelethy György utcai, ekkor még földszintes, új szárny, amelyre 1936-ban húztak az épület stílusán nem változtató emeletet. A ház története mellett képet kapunk az ott működtetett oktatási formákról is. Elemi leányiskola, óvoda, polgári leányiskola, nőipariskola működött itt. Az 1941-ben alapított gyorsíró és gépiró iskola kimaradt az 1948-as államosításból, így az 1950 júniusáig, a szerzetesrendek felosztatásáig működhetett. A jubileumi évkönyv beszámol az intézet internátusának működéséről és a tanintézetekben működtetett különböző ifjúsági szervezetekről. Közel ötven oldalon sorolják az anyakönyvek és iskolai értesítők alapján az intézet eljáróit, főnöknőit, iskolaigazgatóit, nővéreit, tanárait és a különböző iskolatípusok osztálynévsorait.

A második nagyobb szakasz az állami iskolák története (1948–1995). Az iskolák államosításával és a szerzetesrendek felosztatásával lezárult egy iskolatörténeti szempontból viszonylag homogén korszak. Az irgalmas nővérek veszprémi zárdá- és iskolaépületei

ezt követően sok iskolának adtak otthont. Az évkönyv taglalja a Béke téri iskola történetét, amelyet 1948-ban hoztak létre II. sz. Állami Általános Leányiskola néven. Majd rövid tájékoztatást kapunk a tanítónőképző és az óvónőképző működéséről, az 1957–1991–1995 között működött tanintézet, a Kállai Éva Leánygimnázium tevékenységéről és végül a Szabó Gáspár Középiszkolai Leánykollégium negyedszázados történetéről.

A harmadik rész az egyházi tulajdonba visszakerült épületegyüttesben 1991-től működő Padányi Schola története. Részben iskolai évkönyvek alapján, részben a vonatkozó dokumentumok közreadásával összegzik az iskola létrehozásának körülményeit. Részletező és alapos az iskola első igazgatójának, Veress Józsefnek Padányi Biró Márton püspökről készített életrajza. Megismerhetjük rövidebb-hosszabb írásokban az eddigi iskolaigazgatók működését is. Munkatársi névsor és a végzett diákok névsora tartozik a fejezethez. Ugyanitt szerepelnek az iskola kitüntetett diákjai és tanárai. A fejezet tartalmazza az utolsó, a 2003–2004. tanév rövid történetét is.

A kötet végén szerepel Gy. Lovassy Klárának a veszprémi iskolaépítések történetébe beágyazva az irgalmasok iskolaépületeinek építéstörténetét összefoglaló dolgozata, amely a közölt térképvázlatokkal együtt kerek egészként tárgyalja a témát.

Táncsics Mihály Szakközépiszkola, Szakiskola és Kollégium Jubileumi Évkönyv a 2002/2003. tanévről az iskola fennállásának 120. évfordulóján. 11. szám – Veszprém: Táncsics Mihály Szakközépiszkola, Szakiskola és Kollégium, [2004] – 126 p. + fényképmell. 36 p. – A jubileumi évkönyv bevezetéseként az 1882 decemberében kezdődött iskolaalapítástól kezdődően olvashatjuk az iskola 120 éves történetét az ipariskolától a mai oktatási intézményig. A következőkben iskolatörténeti, műemlékvédelmi diák pályázatok mutatnak be. A hagyományos igazgatói beszámoló részletesen szól a tanév eseményeiről, fejlesztésekről, pályázatokról, tanulmányi eredményekről, létszamadatokról. Bemutatják az új Táncsics-díjasokat és összegzik a versenyeredményeket. Szokásosan közreadják a diákok alkotásait, ezúttal versek, grafikák szerepelnek az évkönyvben. A kitüntetett tanárokról (dr. Borsi Lőrinc, Fehér Jenő, Olaj Imréné, Balázs Sándor) is megemlékeznek. Diák beszámolók szólnak a nemzetközi kapcsolatokról és az ott végzett munkáról. Az iskola szabadidős tevékenységét elemzik a következőkben. A diákönkormányzat is tájékoztat az elvégzett munkáról. Az iskolában működő számos szakkör közül részletes beszámolót készített az évkönyv számára: a Versmondó műhely, az Európai ismeretek szakkör, a Honismereti szakkör és az énekkar. Az iskolai könyvtár munkájáról is olvashatunk. Ehhez kapcsolódóan közlik az iskola tanévi sajtóját. A tanévről részletes tájékoztatást adó kiadvány a záró részben az iskola munkatársainak névsorát és a fényképekkel kiegészített osztálynévsorokat adja közre.

Táncsics Mihály Szakközépiszkola, Szakiskola és Kollégium Értesítő a 2003/2004. tanévről Magyarország EU-s csatlakozásának évében. 12. szám – Veszprém: Táncsics Mihály Szakközépiszkola, Szakiskola és Kollégium, [2005] – 165 p. + fényképmell. 35 p. – Az Európai Unióhoz történő csatlakozás évében készített iskolai értesítő (amit a kiadvány alcímében is rögzítettek), jelentős teret szán az eseménynek. Diákok, tanárok fogalmazzák meg az elvárásokat, a reményeket és a kételyeket. Kilencedikes diák hosszú

írásban foglalkozik az unióba belépő Lengyelországgal. Az igazgatói beszámoló részletesen, adatokkal alátámasztva rajzol képet az eltelt tanévről. Nekrológ az évtizedekig a Táncsicsban tanító Martinovics Tiborról, majd a kitüntetett pedagógusok hosszú sora következik. Ebben az esztendőben három diák kapott Táncsics-díjat. Megemlékeznek két nyugdíjas pedagógusukról: Jáger Ferencről és Veress D. Csabáról, akinek egy rövidebb tanulmányát közlik is. A Diákalkotások fejezetcím alatt több verset, prózát és néhány grafikát közölnek az értesítőben. Az iskola diákjai és tanárai részt vettek tanulmányutakon (Németország, Olaszország, Spanyolország, Norvégia) és szakmai konferenciákon. Fényképekkel illusztrálva ezekről is beszámolnak a kiadvány lapjain. A szokásos munkaközösségi és szakkörvezetői beszámolók rendre megjelennek a Táncsics Szakközépiskola tanévi értesítőiben, és ez most sincs másként. A könyvtár éves működéséről szóló összeállítás után olvasható az a bibliográfia, amelyik a tanév során megjelent iskolával kapcsolatos publikációkat rendezi egybe. Az értesítő záró része megszokottan az intézményi munkatársi névsor, az osztálynévsorok az osztályfényképekkel. A szakszerűen összeállított, gazdag tartalmú értesítő ezúttal sem közli a szerkesztők nevét.

A Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola 2002/2003. tanévi értesítője [7.] [szerk. Csizsár Miklós] – Veszprém: Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola, 2003. – 128 p. – Az értesítő az igazgatói tanévértékeléssel kezdődik, majd Géczy Jánosnak, az iskola diákjai számára dedikált Veszprém című verse következik. A szakmai publikáció ebben az évben egy történész tanár dolgozata a 20. századi uralmi típusokról, egy másik tanári munka pedig az iskolarendszer átalakulása helyi vonatkozásait tárgyalja. Az iskola 50 éves Országjáró Diákok Köréről is olvashatunk az értesítőben. Beszámol a végzett munkáról a könyvtáros, az ifjúsági felelős, a szabadidő-szervező, a diákönkormányzat, valamint a magyar és a testnevelés munkaközösség. Közéteszik a Központi Statisztikai Hivatal országos pályázatán második helyezett diák pályamunkáját. Szerepel a kiadványban az iskolai Bolyai emlékkiállítás megnyitó beszéde. A továbbiakban a részletes tanévi krónikát, a versenyeredményeket és az iskola sajtóbibliográfiáját közlik. Az intézmény munkatársainak felsorolását az évről évre azonos módon összeállított statisztikai adatok (létszám, érettségi eredmények, szakképző évfolyamok eredményei stb.) követik. Közéteszik a következő tanévre beiratkozott diákok névsorát és az aktuális osztálynévsorokat az osztályfényképekkel együtt, megjelölve a kiemelkedően teljesített diákokat. Az értesítő végül – ezúttal az 5. alkalommal – közli a középiskola munkatársainak publikációs jegyzékét.

A Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola 2003/2004. tanévi értesítője [8.] [szerk. Csizsár Miklós] – Veszprém: Veszprémi Közgazdasági Szakközépiskola, 2004. – 140 p. – Kemény Géza Csikónépem verse indítja az elmúlt tanév értesítőjét, majd a hagyományos igazgatói tanévértékelés következik. A KÁOKSZI Iskolajelentés 2003-nak az iskolára vonatkozó információit elemzi a szaktanári dolgozat. Ebben az esztendőben a történelem, a közgazdasági, a nyelvi és a testnevelés munkaközösség beszámolóját tartalmazza az értesítő. Beszámol a végzett munkáról a könyvtáros, a szabadidő-szervező és a diákönkormányzat. Az iskolai közgazdasági pályázatnak a hulladékgyűjtéséről szóló

első helyezett dolgozatát is tartalmazza a kiadvány. A spanyolországi úti élményeket leíró tanár és diák írást követően az Ifjú Közgazdász Napok programja szerepel a kiadványban. Diákok szépirodalmi zsengeit is közlik, de olvashatjuk az Örökségünk '48 országos vetélkedő 3. helyezett csapatának a felkészülésről és a versenyről szóló írását. Az egykori iskolaigazgató, a földrajztudós Wallner Ernő életéről készült könyv bemutatóján elhangzott méltatás is megtalálható az értesítőben. A ballagáson elmondott igazgatói köszöntő után a tanév fényképekkel illusztrált részletes krónikája, a kitüntetett diákok és tanárok fényképei, majd a versenyeredmények, az iskola sajtója és a szokásos statisztikai táblázatok következnek. A munkatársi névsor, a fényképekkel ellátott osztálynévsorok, majd az új kilencedikesek osztálynévsorai zárják a 109 éves iskola tanévi értesítőjét, amelyben megtalálható még a pedagógusok publikációs jegyzéke.

CS. M.

A veszprémi Nagy László Általános Iskola jubileumi évkönyve 1979–2004. [Összeáll.: Jákói Lajosné, Pócza Józsefné.] – Veszprém: Nagy László Általános Iskola. 2004. – 199 p. – A fennállása negyedszázados évfordulóját ünneplő iskola a klasszikus évkönyvek és jubileumi kötetek szerkezetén túllépve adta ki emlékező összállítását, amely széleskörű áttekintést ad az intézmény történetéről.

A kötet bevezetőjét a város alpolgármestere, Asztalos István írta, aki Nagy László, a költő ígézetében köszönti az iskolát. Jákói Lajosné emlékezik a névadóra, s ezt követően több fejezetben idézik fel az elmúlt éveket. Az Emlékidézőben az intézmény egykori igazgatói közül Kulcsárné dr. Papp Enikő és Fülöp Lajos írása, majd a jelenlegi vezető, Nagyné Kozma Ildikó visszatekintése olvasható. Több, az iskola egykori és mai pedagógusa gondolatai is megfogalmazódnak a lapokon: valamennyien nemcsak nosztalgiával emélezknek munkájukra, az intézmény pedagógiai arculatának közös alakítására, hanem olyan szakmai tartalommal is, amely meghatározójává vált az intézmény jelenének és jövőjének. (Többek között Tulipánt Lászlóné, dr. Vándorfiné Fülöp Mária, Lórántfy Jánosné, Nagy Vilmosné írásai hitelesítik az intézmény szakmai teljesítményét.)

A Múltidézőben az egykori tanítványok visszaemlékezései olvashatók. A szerzők különböző eseményeket, programokat, élményeket felidézve írnak iskolás éveikről, amelyeket életük meghatározó időszakának tartanak. (Néhány cím ezekből: Tanítványból tanár, Szülő levelém, Vallomás, A táborútnél.)

Minden iskola fontos szellemi és érzelmi kötőereje a hagyományok rendszere. A Nagy László iskola az évek folyamán nemcsak megőrizte a kezdeti hagyományokat, hanem ezeket minőségileg is továbbfejlesztette, elsősorban a költőhöz, valamint a szakmai program számos eleméhez kötődően. Közöttük számos a hagyományos, a másutt is működő, mint a meghitt karácsonyestek, a kirándulások, a táborozások, s mellettük ott található a NYIK- és az ÉKP-programokhoz, valamint a Nagy Lászlóhoz kötődő tanulói szakmai rendezvények sora. Mindezekben alapítványuknak is jelentős szerepe van.

Az Ellátni jól a mesterséget és Az Éden kristályfái bennünk vannak című fejezetekben a pedagógusszakma és a tanulói munkák különböző területein elért eredményekről

olvashatunk. E tevékenységek széles köre számos lehetőséget biztosított tanítónak, tanárnak és diáknak, hogy ezekben kiteljesíthessék személyiségüket, megtalálhassák azokat a munka- és szabadidős elfoglaltságokat, amelyek a szaktárgyi oktatásokon belül, valamint olyanokban találhatók meg, mint a néptánc, a bábozás és a furulyázás, az iskolaújság-készítés, az erdei iskola, a könyvtári munka stb.

A kötet záró részében több tevékenységterület és program idéződik fel, illetve mutatják be a tárgyi alkotásokat (pl. Művészeink alkotásaiból, Gyermekmunkák, Vendégeink voltak, Rólunk írták, Versenyeredmények.) A jubileumi évkönyvek szokáshagyományainak megfelelően közlik a negyedszázad alatt ebben az intézményben dolgozott pedagógusok valamint az itt végzett tanulók és a jubileumi évben itt diákoskodók névsorát.

Az évkönyvben számos illusztráció idézi fel a negyedszázadot, amelyekkel – s ez a kötet szövegeire is vonatkozik –, a szerkesztők és a kiadó tipográfiaiilag harmonikussá, kellemes megjelenésűvé tették a kiadványt.

T. J.